

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TRABZON İL HALK KÜTÜPHÂNESİ'NDEKİ ARAP
DİLİ VE BELÂĞATI ALANINDAKİ YAZMALAR
ve

ALİ KUŞÇU'NUN "*Risâle fi'l-Mecâz
ve'l-İsti'âre*"SİNİN EDİSYON KRİTİĞİ

99694

Hazırlayan
Murat SULA

Danışman
Doç. Dr. M. Reşit ÖZBALIKÇI

İZMİR
2000

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİSTON KURULU

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "*Trabzon İl Halk Kütüphanesi'ndeki Arap Dili ve Belâğatı Alanındaki Yazmalar ve Ali KUŞÇU'nun "Risâle fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre"sinin Edisyon Kritiği*" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma baş vurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15/01/2000

Murat SULA

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün ..02./05/2000 tarih ve ...14..sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Yönetmenliğinin ...4..maddesine göre Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Murat SULA'nın "Trabzon İl Halk Kütüphanesi'ndeki Arap Dili ve Belâğatı Alanındaki Yazmalar ve Ali KUŞÇU'nun "Risâle fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre"'sinin Edisyon Kritiği" konulu tezi incelenmiş ve aday ..03./03/2000 tarihinde, saat 14.00.'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ..60.. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ...başarılı... olduğundan oybirliktir..... ile karar verildi.

BASKAN

prof. Dr. Hüseyin Elmalı

ÜYE

prof. Dr. M. Cemal Sofuoğlu

ÜYE

Doç. Dr. M. Reşit Özbalıkcı

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No:
Konu Kodu:
Üniversite Kodu:

*Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurukacaktır.

Tezin Yazarının

Soyadı: SULA

Adı: Murat

Tezin Türkçe Adı: *Trabzon İl Halk Kütüphanesi'ndeki Arap Dili ve Belağatı Alanındaki Yazmalar ve Ali KUŞÇU'nun "Risale fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre"'sinin Edisyon Kritiği*

Tezin Yabancı Dildeki Adı: *The Manuscripts of Arabic Language and Rhetoric in Trbzon Public Library And Ali Kushchu's "Risâle fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre's Critical Edition.*

Tezin Yapıldığı

Üniversite : Dokuz Eylül Enstitü : Sosyal Bilimler Yıl : 2000

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

1- Yüksek Lisans	Dili	:Türkçe
2- Doktora	Sayfa Sayısı	: 132
3- Tıpta Uzmanlık	Referans Sayısı	: 696
4- Sanatta Yeterlilik		

Tez Danışmanlarının

Ünvanı Adı Soyadı: Doç Dr. M. Reşit ÖZBALIKÇI

Türkçe Anahtar Kelimeler: İngilizce Anahtar Kelimeler:

1- Arap dili ve Belâğatı	1- Arabic Language and Rhetoric
2- Hakikat	2- Truth
3- Mecâz	3- Metaphor
4- Kinâye	4- Allusion

Tezimin fotokopi yapılmasına izin vermiyorum.

Dipnotta gösterilmek şartıyla tezimin bir kısmının fotokopisi alınabilir.
Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir.

Yazarın İmzası:

Tarih: 14/01/2000

Ö Z E T

Bu araştırmada, Trabzon İl Halk Kütüphanesi'nde Arap dili ve belâğatı alanındaki yazmalar ve Ali Kuşçu'nun *Risale fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre*'sinin edisyon kritiği ele alındı.

Çalışmanın gerçekleştirildiği kütüphânenin resmî kayıtlarına göre, burada 475 cilt yazma eser bulunmaktadır. Çalışma sonucunda bu ciltler içinde 700 küsür yazmanın olduğu tesbît edildi. Bunlardan, tez konusuyla ilgili olanların adedi 81 olup, 30'u metin, 47'si şerh, hâşiye ve ta'lik, 4'ü de risaledir.

Bu eserler, muhtelif zamanlarda, Osmanlı medreselerinde okutulmak üzere muteaddit baskıları yapılmış ders kitapları olduğu tesbit edilmiştir. Bu yazmaların çoğu, Cumhuriyet öncesi, bu ilde bulunan kütüphanelerden aktarıldığı, eserler üzerindeki kayıtlardan ortaya çıkarılmıştır.

*
* *

Semer kand asıllı bir astronom âlimi olan Ali Kuşçu'nun edebî yönünü konu alan bir çalışmanın yapıldığı şu ana kadar tesbit edilemedi ve bu alandaki eksikliğin giderilmesi için, bu çalışmanın bir bölümünde de onun konuyla ilgili eserinin edisyon kritiği ele alındı. Bu çalışma, biri Trabzon İl Halk Kütüphanesi'nde diğer dördü ise İzmir Milli kütüphane'sinde tesbit edilen beş nüshası karşılaştırarak gerçekleştirildi.

Yapılan çalışma sonucunda, Ali Kuşçu'nun, astronomi ve matematik konularının dışında sarf, nahiv, mantık, tefsir, tarih vb. konularda, kaynaklarda yer almayanlar da dahil toplam 50 eseri tesbit edilabildi. Bu eserlerinin ekserisi, risâle türünden olup, çoğu hâlâ yazma halindedir.

*
* *

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, Trabzon İl Halk Kütüphanesi'nde Arap dili ve belâğatı alanındaki yazmalar, ikinci bölümde Ali Kuşçu'nun hayatı, eserleri ve bunlardan *"Risale fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre"*sinin tanıtımı yapılmaya çalışıldı. Üçüncü bölümde de yazmanın edisyon kritik metni sunuldu.

ABSTRACT

In this work, Ali Kushchu's *Risâle fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre*'s critical edition and manuscripts about Arabic language and rhetoric in Trabzon Public Library were investigated.

According to the records of the library, there are 475 volumes of manuscripts. As a result of our study we found out that 700 manuscripts are extant, 81 of these are related with our research subject, 30 of them are main text, 47 commentaries, super commentaries and 4 texts. Which were published as that books to be used in the schools of Ottoman Empire at various times.

It was also understood from the records that most of manuscripts which were published before the Turkish Republic had been transferred from the libraries of Trabzon.

So far we could not find out any study made about the literal side of Ali Kushchu, who himself was a Samarkandian astronomer. In order to fill the gap in this field we have edition of this work in produced a critical in one part of study.

This study was made in respect with five copies of his work, four of which in the Library of Trabzon and the remaining in the National Library of İzmir, in Turkey.

At the end of our study, we were able to find out that he had fifty works in different fields, such as astronomy, mathematics, linguistics, logic, Qur'anic, commentary (tafsir) and history, which some of them were not stated in the sources. Most of these works are the kind of text, mainly in manuscripts.

This study is composed of three chapters; In the first chapter, we dealt with the manuscripts of Arabic language and rhetoric (Belâğha) which were found in the Library of Trabzon. The second chapter deals with Ali Kushchu's life, works and the definition of his work called "*Risâle fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre*". In the third and final chapter we produced the critical edition of the manuscript.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	:I-V
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	:VI
BİBLİYOGRAFYA ve KISALTMALAR	:VII-XI
DİĞER KISALTMALAR	:XII
TRABZON İL HALK KÜTÜPHANESİ	:XII-XIV

BİRİNCİ BÖLÜM

TRABZON İL HALK KÜTÜPHANESİNDE ARAP DİLİ VE BELÂĞATI ALANINDAKİ YAZMALAR

I- ARAP DİLİ ve BELÂĞATI

A- Sarf	:1-6
B- Nahiv	:7-31
C- Belâğat	:32-36
D- Lügat	:37
E- Kasîde	:38-41
F- Makâme	:42-43

İNDEKSLER

A- Arap Harfleri ile Yazar Adları	:44-45
B- Latin Harfleri ile Yazar Adları	:46-47
C- Arap Harfleri ile Eser Adları	:48-50
D- Latin Harfleri ile Eser Adları	:51-52

İKİNCİ BÖLÜM ALİ KUŞÇU'NUN HAYATI

ve ESERLERİ

I- HAYATI

A- Adı, Lakabı, Nisbesi ve Doğumu	
1- Adı, Lakabı ve Nisbesi	:53-54
2- Doğumu	:54
B- Tahsili, Hocaları ve Talebeleri	
1- Tahsili	:54-55
2- Hocaları	:55
a- Uluğ Bey b. Şah Ruh	:55-57
b- Kâzî-Zâde er-Rûmî	:57-58
3- Öğrencileri	:58

a- Sinan Paşa	:59-60
b- Tokatlı Molla Lütfi	:60-62
C- Uluğ Bey'in Ölümü ve Ali Kuşçu	:62-63
D- İstanbul'a Yerleşmesi	:63
E- Bulunduğu Görevler	
1- Birinci Görevi	:63
2- İkinci Görevi	:63-64
F- Yaşadığı Dönemde İstanbul'da İlmî Hayat	:64-67
G- Alimlerle Münâsebeti	:67-68
H- Fâtih'le Münâsebeti	:68
I- İlimdeki Yeri	:68-69
İ- Vefâtı	:69-70

II- ESERLERİ

A- Muhtelif Konulardaki Eserleri	:70-75
B- Risalenin Ali Kuşçu'ya Aidiyeti ve Nüshaları	
1- Eserin Ali Kuşçu'ya Aidiyeti	:75
2-Nüshaları	
a- Trabzon İl Halk Kütüphanesi Nüshası	:76
b- İzmir Milli Kütüphanesi Nüshaları	:76-78

SONUÇ

:79-80

EKLER

:107-108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TAHİKİKLİ METİN ve FİHRİSTLER

I- Tahkikli Metin	:81-103
II-Fihristler	:104-106
A- Âyetler	:105
B- Şi'irler	:105
C- Eserler	:105
D- Şahıslar	:105
E- Konular	:106

Ö N S Ö Z

İslâm uygarlığının bilinmesi Batı uygarlığının aksine, büyük bir çoğunluğu Arapça olan ve esas kaynağını oluşturan yazmaların incelenmesine bağlıdır. Oysa Türkiye dahil İslâm ülkelerinde bu uygarlığa ait yazma eserlerin basılı hale getirilemesi bir yana, henüz tanınması ve incelenmesi evresi bile tamalanmış değildir.

Türkiye'de sadece resmi kütüphânelerdeki yazmaların sayısı 300.000'dir. Mecmû'a ve risâleler de dikkate alındığında bu sayının 500.000'i aşması muhtemeldir. Türkiye'deki kütüphanelerde bulunan yazmaların dışında özel kurum ve şahısların elinde de 100.000 dolaylarında yazma olduğu tahmîn edilmektedir.

Bu çalışma, Kütüphâneler Genel Müdürlüğü'ne bağlı Trabzon İl Halk Kütüphânesi'ndeki Arap Dili ve Belağatı alanındaki yazmaların tesbiti ve tanıtımı ve bunlardan Ali Kuşçu'nun "*Risale fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre*" isimli eserinin edisyon kritiğini içermektedir. Bundan böyle burada iki ayrı konudan söz etmemiz gerekmektedir.

Birincisi, genel olarak kütüphanedeki yazmalardan; ikincisi de edisyon kritiğini yapmayı planladığımız eserden.

Genel olarak, adı geçen kütüphanede bulunan yazmalar hakkında şu bilgiler verilebilir:

Resmî kayıtlarda 475 cilt yazma geçmektedir. Yaptığımız ön araştırmada, bu konuda, kütüphâne tarafından hazırlanan ve eserlerin Kütüphâne Kayıt No'su, Eserin İsmi ve Müellifin Adı'nın belirtildiği listenin dışında bir çalışma yapılmadığı için hangi alanla ilgili ne kadar yazmanın var olduğunu önceden söylemek mümkün görülmedi. Bu sebeple, yazmaların hepsini tek tek elden geçirerek konularına göre tesbit ve tasnif etmek gerekmektedir. Biz de bu yolu bemimseyerek çalışmamıza başladık.

Çalışma sonunda buradaki yazmaların, cumhuriyet öncesi, bu ilde mevcut olan Saraç-Zâde Kütüphanesi, Ortahisar Kütüphanesi ve Fetvahane Kütüphanesi'nden aktarılmış eserler olduğunu, eserler üzerinde bulunan vakıf kayıtlarından ve damgalardan, belirledik. Bu eserlerin bir kısmı da çalınmaktan kurtulanlardır. Çünkü yapılan araştırmalarda, I. cihan harbi öncesi İstanbul'da Rus Âsâr-ı Atıka Müzesi Müdürü iken 1916 (Haziran-Kasım) ve 1917 (Mayıs-Ağustos) dönemlerinde Trabzon'a gelen Rus arkeolog Uspensky F. tarafından, Trabzon Fetvahane Kütüphanesi'nden seçip Rusya'ya 500'e yakın eseri götürdüğü belirtilmektedir. Diğerleri ise muhtelif kişiler tarafından yapılan vakıflardır. Fakat bunların direk buraya mı, yoksa adı geçen kütüphanelere yapılan vakıflar olup, buralardan bu kütüphaneye aktarılanlar mıdır? bilinemiyor. Çünkü bu konuya dair herhangi bir kayda yazmalar üzerinde rastlayamadığımız gibi, kütüphane yetkililerince de bilinmemektedir.

Yukarıda adından bahsedilen Uspensky F. tarafından "Trabzon Kütüphânesindeki Yazmalar" isimli bir çalışma yapılmış ve 1917 tarihinde Mecma'u'l-'Ulûm'un 11. sayı/cildinde neşredilmiştir. Bu çalışmada bahsedilen yazmalar Trabzon Fetvahane Kütüphanesi'nden seçip Rusya'ya götürdüğü eserler olmalıdır.

İkincisi Ali Kuşçu'nun eseri üzerinde böyle bir çalışma yapmayı niçin düşündüğümüzden bahsetmek gerekirse şunlar söylenebilir.

Hayatının büyük bölümünü Semerkand'da geçiren Ali Kuşçudan, hayatını doğrudan veya dolaylı olarak konu alan araştırmalarda, ondan bir astronomi âlimi olarak bahsedilmektedir. Halbuki, eserleri incelendiğinde, Ali Kuşçu sadece astronomi alanında değil, Arap dili ve belâğatı yanında kelim, tefsir, mantık, tarih vb. konularda da önemli eserlere sahip olduğu görülecektir.

Bu sebeple, biz de Ali Kuşçu'nun edebi yönünü merak ettik ve kütüphane yazmaları arasında belâğatla ilgili tesit ettiğimiz eserin edisyon kritiğini yapmayı düşündük.

Arap dili ve belâğatı yazmaların tesbitini yapmanın ve edisyon kritik çalışmasının amacını kısaca belirttikten sonra, önce yazmaların tesbit ve tanıtımı araştırmasında; sonra da edisyon kritikt çalışmasında takip ettiğimiz metotlar hakkında kısaca şunları söyleyebiliriz.

A-Yazmalarla ilgili çalışmada, her eserin tasnîf ve tavsîfinde aşağıdaki hususlara dikkat edildi.

1- **Yazmanın Demirbaş No'su:** Sayfanın satır ortasında 16 punto karekterle "256 vb. rakamlarla", yazmanın, kütüphaneye demirbaş numarasını kaydettik.

2- **Kitabın Adı:** Numaranın hemen altında, karşılıklı olarak; Arap harfleri ile eserin adını; Lâtin harfleriyle de adın okunuşunu verdik.

Müellif ve eser adlarının tesbitinde en fazla yararlandığımız yer eserin mukaddimesi olmuştur. Eser adı hem mukaddimede hem de ünvanda geçiyorsa şüphe etmeden aldık. Eğer ikisi arasında farklılıklar var ise, bizzat müellifin ifâdesi olduğundan, mukaddimede kayıtlı olanı tercih ettik. Eğer mukaddimede eserin adı geçmiyor ise hâtime bölümünde kayıtlı olanı aldık. Bunun yanında bazı yazmalar daha önce, bu konunun mütahassısı tarafından tesbit edilmiş, adı eserin zahrine veya başka bir yerine kaydedilmiş ise bu tesbitlerden de yararlandık. Bunlardan her ikisi de mevcûd değil ise konusundan belirleyebildiğimize göre "...رسالة في..." şeklinde kaydettik.

3- **Müellifin Adı:** Eserin isminin altında, Arap harfleriyle yazarın adını ve Lâtin harfleriyle de ismin okunuşunu verdik. Bunu takib eden satırda hemen altında yazarın, bulunmuşsa doğum ve ölüm tarihini hicrî/mîlâdî ".../.../.../...", sadece ölüm tarihi bulunmuşsa ölüm tarihini yine hicrî/mîlâdî ".../..." olarak yazdık. Eğer hiçbir tarih tesbit edilemedi ise tarih yerine "(ö: ?)" yazdık.

Bu satırın sonunda yer alan dipnotta, yazarın hayatı hakkında bulunabilen bilgiler muhtasar olarak verdik.

4- **Kitabın Başı:** "أوله:" başlığı altında, kitap tam ise, müellifin metni olduğuna kâni olduğumuz cümleyi ilk kelimededen itibaren kaydettik. Kitabın başı eksik ise, bu hususu "Eksik" kaydını yazdıktan sonra mevcûd olan ilk cümleyi verdik.

5- **Kitabın Sonu:** "آخره:" başlığı altında eserin son cümlesini verirken bir önceki maddede riayet ettiğimiz hususlara burada da riayet ettik. Eserin sonu eksik ise bu husus yine "Eksik" ibâresi yazılarak var olan son cümle verilmiştir.

6- **Ferağ Kaydı:** "قيد الفراغ:" başlığı ile de, eseri istinsâh eden (çoğaltan), eserin istinsâh yeri ve tarihi gibi, yazmayla ilgili bilgileri verdik. Burada, eğer müellifin te'lîf kaydı ile ilgili bilgi varsa bunları, "قيد الفراغ (للمؤلف):" başlığı altında kaydettik. Bu iki durumu ayırmak amacıyla, müstensih'in ferâğ kaydı için "قيد الفراغ (للمستسخ):"

ibaresini kullandık. Bu son üç madde altında kaydedilenlerin tamamı Arap harfleri ile yazıldı. Ayrıca arapça metin bölümünde eserin istinsah yerini, tarihini ve müstensihini belirleyen "يد، كتب/حرر، سنة، شهر" gibi kelimelerin altlarını çizdik.

7- Arap harfli kısımdan sonra yazma ile ilgili teknik bilgileri (Ölçü, Satır, Varak ve Yazı) verdik.

8- Bundan sonra, bir paragraf dahilinde yazmanın cildini, sayfaların durumunu, varakların mahiyetini kısaca anlatılmaya çalıştık.

9- Kütüphâne, bir eserin mükerrer nüshası bulunuyorsa bunu, yazmanın kütüphâne demirbaş no'su altında "Aynı Eser" ibâresiyle belirtirken, mükerrer nüshalar arasında farklılıklar ait olduğu başlıklar altında kaydettik.

10- Doğrudan veya dolaylı olarak istifâde edilen kaynakları dipnotlarda kronolojik göre verdik.

11- Yazar ve eser kaynaklarda tesbît edilememiş ise, bunu "Yazarın hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunamadı" veya "Eser kaynaklarda tesbît edilemedi" şeklindeki ibarelerle, ulaşabildiğimiz kaynakları kasdederek, konuyla ilgili bilgilerin bulunmadığını belirttik. Bunun yanında elimizde bulunmayan veya varlığından haberdar olamadığımız kaynaklarda, bilgi bulamadığımızı belirttiğimiz konularla ilgili bilgiler mevcut ise, daha sonra yapılacak araştırmalar sonucunda, bu eksilikler giderilmeye çalışılacaktır.

Yazmalarla ilgili çalışmada baş vurulan kaynaklar çoğunlukla biyografi ve bibliyografik kaynaklar olmuştur. Bundan dolayı çalışmamızda en çok müracaatta bulunduğumuz kaynakların başında Kâtib ÇELEBÎ'nin *Keşfu'z-Zunûn'u*, BAĞDADLI İsmâil Paşa'nın *İzâhu'l-Meknûn'u* ile *Hediyyetu'l-Ârifin'i* olurken bunun yanında muhtelif alanlarda çalışmalarını bulunan âlimleri tanıtan müstakıl kaynaklardan da yararlandık.

Bunun dışında tesbîtini yaptığımız eserlerin doğruluğunu te'yîd için, eserin konusu, yazarı, ilk cümlesi ve varsa son cümlesi göz önünde bulundurularak, daha önce yapılmış kütüphâne çalışmalarından da istifâde yoluna gittik.

Ayrıca yazarların hayatları ve eserleriyle ilgili bilgilerin aktarımında yeni çalışmalardan da yararlandık. Bunun haricinde kaynaklarda belirtilen bilgilerle eserlerde kayıtlı olan eser ve müellif adları ve bunlarla ilgili tarihi bilgiler arasında ihtilâf varsa bunları ve arapça metinde yazım hatalarına da dipnotlarda işâret ettik.

B- Edisyon kiritikte takib ettiğimiz metodu şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Tabakat kitaplarından ve kataloglardan yazmanın isminin bulunup bulunmadığını ve bundan başka nerelerde bulunabileceğini araştırdık.

2- Araştırma sonucunda beş ayrı nüshasını İzmir Milli Kütüphanesi'nde tesbit ettik.

3- Metni elde ettikten sonra aşinalık kazanmak için defalarca okudum, okunamayan yerleri tesbit ettim ve daha sonra, diğer nüshalardan en okunaklı olanı ile beraber tekrar okuyarak, daha önce okuyamadığım yerleri gidermeye çalıştık.

4- Eserde işlenen konuları muhtasar olarak çıkardık.

5- Okuma işlemi tamam olduktan sonra metni yazdık ve metinde yer alan şahitleri ele alarak araştırdık.

6- Yazarın atıfta bulunduğu eserlerinden aynı konuları hızlı bir şekilde gözden geçirdik.

7- Tesbit ettiğim diğer nüshaları tek tek okuyarak, aralarındaki, farklılıkları en ince teferruatıyla kaydettik.

8- Yazmaların varak numaralarını, bulunduğu risaledeki numara sırasını takip etmeyip mustakıl yazma gibi düşünerek, 1'den itibaren verdik.

9- Yazmalardan 359/13 için "ط"; 1717/2 için "ط"; 1737/2 için "ع"; 1754/5 için "ع"; ve 430/3 için de "ف" rumuzlarını kullandık.

10- Sayfalarının bitişini; asıl nüsha için sayfa kenarında, diğerlerinin numaralarını dipnotlarda, ilgili yazmanın rumuzunu belirttikten sonra arap harf ve rakamları ile verdik.

11- Nüshalar arası farklılıkları dipnotlarda gösterdik. Bunlardan asıl nüshada bulunmayıp diğer nüshalardan ilavesine, mananın doğruluğunu te'min için, mecbur olduğumuz cümleleri ve yine asıl nüshada bulunup da diğer nüshada bulunmayan kelimeleri ve cümleleri köşeli parantez "[]" içinde gösterdik. Köşeli parantez içindeki cümlede parantez () kullandık.

12- Asıl ve diğer nüshalarda örnek konusunda aynı metodun takip edilmiş olduğunu eserlerin tanıtım bölümlerinde belirttik. Bu konuda örnek olarak getirilen âyetleri ﴿﴾ içinde; diğer örnekleri ise " " işareti arasına aldık. Ayetleri, dipnotlarda sûre ismini, numarasını ve âyet numarasını vererek kaydettik. Şiirlerden alınan örnek kelime ve kelime gruplarında ise ilgili beytin tamamını divanların isimlerini vererek şairi ile birlikte zikrettik. Kaynağını tesbit edemediğimiz şiirler için belağatla ilgili kaynaklarda kullanılmış ise bulunduğu yeri kaydettik. Konunun daha iyi anlaşılması için bazı örneklerle ilgili açıklamaları, yazar tarafından atıfta bulunulan kaynaklardan alıntı yoluyla dipnotlara ilave ettik.

13- Metin içinde geçen şiirlerin şairlerinden tesbit edebildiklerimiz ile, yine metin içine atıfta bulunulan yazarların hayatlarını muhtasar olarak dipnotlarda anlattık.

14- Yazar tarafından metinde hiç başlık kullanılmamıştır. Tabii ki bu durum konunun anlaşılmasında olumsuz etkiye bulunmaktadır. Bunu gidermek ve konuların daha kolay anlaşılmasını temin için, konunun içeriğini dikkate alarak ve aynı konudaki diğer eserlere de bakarak metne başlıklar ilave ettik ve başına * işaretini koyduk. Ayrıca, tarife konu olan kelime ve kelime gruplarını siyah karakterle yazdık.

15- Nüshalar arası farklılıkları elden geldiği kadar en ince ayrıntıları ile, hatta "fâilün" kalıbındaki ecvef kelimelerin "yâ" veya "elif" ile yazılmasını da dipnotlarda gösterdik.

16- Kaynaklardan, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak veya herhangi bir konuda atıfta bulunulan yazarın görüşünü kendi ifadeleri ile belirtmek için, yaptığımız alıntılarda kaydedilmesi zorunlu olmayıp atladığımız kısımlar için (...) işaretini metin içinde kullandık.

17- Çalışmanın konusu itibariyle, zorunlu olduğu için, birçok eksiklikler olmasına rağmen Trabzon İl Halk Kütüphanesi'ndeki yazmayı esas aldık. Ancak diğer nüshaların yardımıyla eksiklikleri giderilmeye çalıştık.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Burada tezin ismine uygunluk arzemesi için, Birinci bölümde Trabzon İl Halk Kütüphanesi'ndeki Arap dili ve belâğatı Alanındaki yazmaların tesbit ve tanıtımını; İkinci bölümde, Ali Kuşçu'nun hayatını, eserlerini ve "*Risale fî'l-Mecâz ve'l-İsti'âre*" isimli eserinin diğer nüshaları ile tanıtımını işledik. Üçüncü bölümde de eserin tenkidli metnini sunduk.

15/01/2000

Murat SULA

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Sesliler: ا: e, a; ا: i, ı; ا: u, ü; آ, ا, ا: â; ا: î; و: û.

Sessizler: ا: ' ; ب: b; ت: t; ث: s; ج: c; ح: h; خ: h; د: d; ذ: z; ر: r; ز: z; س: s; ش: ş; ص: ş; ض: z; ط: t; ظ: z; ع: ' ; غ: g; ف: f; ق: k; ك: k; ل: l; م: m; ن: n; و: v; ه: h; ي: y.

Harf-i Ta'rîfler cümle başında da küçük harfle yazıldı. Msl. el-Halîl.

Harf-i Ta'rîfle gelen kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtildi. Msl. el-Halîl, et-Tâî.

Îzâfet terkîbi halindeki isimlerde ve vaslı gerektiren yerlerde muzâf ve muzâfun ileyhın i'râbı yazıda gösterildi. Msl. " Miftâhu Bâbi'l-Muveccehât".

Terkîb halindeki ad ve lakabların cüzleri ayrı değil, bitişik yazıldı ve kaynaşan kelimelerden ilkinin bulunduğu yere göre irabı gösterildi. Msl. Abdullâh, Ebû Abdillâh.

Kitâp ve yazar adlarındaki kelimeleri yazarken, ifâde içinde bulunan zarf ve edâtlar ('alâ, min, li, ilâ, fevka 'inde, enne, beyne vb.) dışındaki kelimelerin ilk harfleri büyük karakterle yazıldı.

B İ B L İ Y O G R A F Y A ve K İ S A L T M A L A R

- ABDÜSSELÂM, Muhammed, HÂRÛN, *Tahkîkû'n-Nuşûş ve Neşruhâ*, 2. baskı, Kâhire.
Ahmet Gedik Paşa, bkz. KİEL, H. R.
Ahmet Gedik Paşa, bkz. YİNANÇ.
- ADIVAR, A. Adnan, "Ali Kuşçu", İA. MEB, I, 321-323.
 —, *Uluğ Bey*, İA, MEB. XIII, 27-29.
 —, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1982.
- ADSIZ Nihat, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, İstanbul, 1966.
- AĞÂ BOZORK, eṭ-Ṭahrânî, *eṣ-Zerî'a ilâ Teşânîfi's-Şî'a*, I-XXV, 3. baskı, Beyrut, 1403/1983.
- AKÎKÎ Necîb, *el-Mustesrikûn*, I-II, Dâru'l-Ma'ârif.
- AKPINAR. Cemîl, *Fethullâh Şîrvânî*, İA. TDV. XII: 463-466.
- ALBAYRAK Hüseyin, *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, Trabzon, 1998.
 —, *Trabzon İskender Paşa Külliyesi*, Trabzon, 1998.
Ali Kuşci, bkz. ÜNVER.
Ali Kuşçu, bkz. ADIVAR.
Ali Kuşçu, bkz. AYDIN.
Âsâr-ı Bâkiye, bkz. ZEKÎ.
- el-'ASKALÂNÎ Şihâbeddîn Ahmed b. 'Ali b. Hacer, *ed-Düreru'l-Kâmine fî A'yânî'l-Mietî's-Sâmine*. I-V, Kâhire, 1966.
 —, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XIV, Beyrut, 1984.
- el-ÂMÎDÎ, Ebu'l-Kâsım el-Hasan b. Bîr b. Yahya, *el-Mu'telef ve'l-Muhtelif*, Kâhire, 1961.
- ATEŞ. Ahmet, *Aziduddîn el-İcî*, İA. MEB. VII, 921-925.
- AYDIN, Cengiz, "Ali Kuşçu", İA, TDV, II, 408-410.
A'yânü's-Şî'a, bkz. MUHAMMED el-EMİN.
Aziduddîn el-İcî, bkz. ATEŞ.
- BAĞDATLI İSMAİL PAŞA, *İzâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Funûn*, I-II, İstanbul, 1945.
 —, *Hedyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âşâru'l-Muşannifîn*, I-II, İstanbul, 1951.
Bedî'u'z-Zamân el-Hemezânî ve Maḳâmeleri, bkz. ER.
Belâğat, bkz. BOLELLÎ.
el-Belâğatü'l-Vâziha, bkz. MUSTAFÂ EMİN
el-Bidâye, bkz. İBN KESİR
- BİLMEN Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsîr Tarihi*, I-II, İstanbul, 1973.
Birgivi, bkz. YÜKSEL
- BOLELLÎ, Nusret, *Belâğat*, İstanbul, 1993.
- BROCKELMANN Carl, "Maḳâme" İA. MEB, VII, 197-202, İstanbul, 1997.
 —, *GAL, Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden, 1943-1949.
 —, *Suppl. Geschichte der Arabischen Litteratur Supplematbant*, I-III, Leiden
Buğyetü'l-Vu'ât, bkz. es-SUYÛTÎ.
- BURSALI MEHMED TÂHİR, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul, 1333.
Büyük Tefsîr Tarihi, bkz. BİLMEN.
Cemheretü Ensâbi'l-'Arab, bkz. el-ĞUREŞÎ.
Cemheretü Eş'ârî'l-'Arab, bkz. el-ĞUREŞÎ.
- CEVDET BEY, *Tefsîr Tarihi*, (Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmâil Hakkı Bölümü).
- el-CUMEHÎ, Abdulkâdir, (thk. Abdusselam Harun), *Hizanetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbi Lisani'l-'Arab*, I-XIII, Kahire.
- ÇELEBÎ, Rabîha, *Teshîlü'l-Belâğa*, İzmir, 1996.

- el-CEVHERÎ, eş-Şihâh, (thk. Ahmed Abdülğaffar 'Attâr), I-VII, Beyrut, 1977.
- ÇÖĞENLİ Sadî, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum, 1994
- ed-DÂVÜDÎ, Şemseddîn Muhammed b. Muhammed b. 'Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I-II, Beyrut.
- ed-Dibâcu'l-Muzehheb*, bkz. İBN FERHÛN.
- Dîvânü'l-Hansâ*, bkz. el-HANSA.
- Dîvânü Lebîd*, bkz. LEBÎD b. Rebî'a.
- DÎZER, Muammer, *Uluğ Bey*, Kültür Bakanlığı 1989.
- DUMAN Hasan, *El Yazmaları Dünyasında Türkiye'nin Yeri*, Kültür Bakanlığı, 1997.
- DURMUŞ İsmâil, "Samsun Ondokuzmayıs Kütüphanesi Yazmaları", DEÜ, İlahiyât Fakültesi Dergisi, Sayı. VI, sayfa, 545-551.
- ed-Düreru'l-Kâmine*, bkz. el-'ASKALÂNÎ.
- Ebcedü'l-'Ulûm*, bkz. el-ĞANNÛCÎ.
- Edebiyat Lügati*, bkz. TAHİRÜ'LMEVLEVÎ.
- el-Eğânî*, bkz. el-İSFAHÂNÎ.
- El Yazmaları Dünyasında Türkiye'nin Yeri*, bkz. DUMAN.
- el-ENBÂRÎ 'Abdurrahmân b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâtü'l-Udebâ*, Kâhire.
- el-Ensâb*, bkz. es-SAM'ÂNÎ.
- ER Rahmi, *Bedî'u'z-Zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*, MEB, 1994.
- Esâsü'l-Belâğa*, bkz. ez-ZEMAŞERÎ.
- Fâtih Devri Hamlelerine Umûmî Nazar*, bkz. ÜNVER.
- Fethullah Şirvanî*, bkz. AKPINAR.
- el-Fevâid*, bkz. el-LEKNEVÎ.
- Fevât*, bkz. el-KÛTÛBÎ.
- GAL; GAL, Suppl*, bkz. BROCKELMANN.
- el-GAZZÎ, Necmeddîn, *el-Kevâkibu's-Sâire bi A'yânî'l-Mietî'l-Âşira*, I-III, Beyrut, 1979.
- GÖKER, Lütfî, *Uluğ Bey Rasathanesi ve Medresesi*, MEB. İstanbul, 1995.
- Gıyaseddîn el-Kâşî*, bkz. SUTER. H.
- HALÎL b. AHMED, Ebû 'Abdirrahman, *Kitâbu'l-'Ayn*, (thk. Mehdi el-Mahzumî, İbrahim es-Semerrâî), I-VIII, Beyrut, 1408/ 1988.
- el-HAMEVÎ, Yâkût, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I-XX, Beyrut.
- Hanefî Fikhi Alimleri*, bkz. ÖZEL.
- Hediyetü'l-'Ârifîn*, bkz. BAĞDADLI İSMÂİL PAŞA.
- el-HANSÂ, Tûmâzır bnt. 'Amr, *Dîvânü'l-Hansa*, (şrh, 'Ömer Farûk et-Tabbâ'), Beyrut, Lübnan.
- Hizanetü'l-Edeb*, bkz. İBN SELLÂM
- Hulâsetu'l-Eser*, bkz. el-MUĞİBBÎ.
- Hüsnü'l-Muhâzara*, bkz. es-SUYÛTÎ.
- el-'İber*, bkz. ez-ZHEBÎ.
- İBN 'ABDÛLBERR, Muhammed, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Aşhâb*, I-IV, Mısır.
- İBN FERHÛN, el-Mâlikî, *ed-Dibâcu'l-Muzehheb fî Ma'rifeti A'yânî 'Ulemâi'l-Mezheb*, Kâhire.
- İBN HALLÎKÂN Şemseddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, I-VIII, Beyrut.
- İBN KESÎR Ebû'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XV, Beyrut, 1989.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *eş-Şi'r ve's-Şu'ara*, Leiden, 1902.
- İBN KUTLUBOĞA, Zeyneddîn b. Kâsim, *Tâcu't-Terâcim*, Bağdâd, 1962.
- İBN MANZÛR, Cemâleddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, I-XX, Kâhire, 1308.
- İBN SELLÂM, Muhammed b. Sellâm el-Cumeîhî, *Tabakâtü's-Şu'arâ*, Beyrut.
- , *Tabakâtü Fuḥûli's-Şu'arâ*, Kâhire.
- İBN TAĞRİBERDÎ, Şemseddîn Ebû'l-Mehâsin Yûsuf, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır*, I-X, Mısır.
- İBNU'L-EŞİR, 'İzzeddin, Ebû'l-Hasan 'Ali b. Muhammed el-Cezeri, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifetis-Şahâbe*, I-VII, 1970.

- İBNU'L-ESİR, 'İzzeddîn Ebu'l-Hasan 'Ali b. Ebi'l-Kerîm eş-Şaybânî, *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XIV, Beyrut, 1965.
- İBNU'L-ESİR, 'İzzeddîn el-Cevzî, *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, I-III, Beyrut.
- İBNU'L-İMÂD Ebu'l-Fellâh 'Abdulhayy, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, I-VIII, Beyrut.
- İBNU'L-ĞİFTÎ, Cemâleddîn Ebu'l-Hüseyn 'Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, I-III, Kâhire, 1950.
- İnbâhu'r-Ruvvât*, bkz. İBNU'L-ĞİFTÎ.
- İSAV, XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, Tebliğler, İstanbul, 1997.
- el-İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Ferec, *el-Eğânî*, I-XXIV, Mısır, 1970
- İslâm Medeniyeti Târihi*, bkz. WILHELM B.
- İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed*, bkz. ADSİZ.
- İstablul Rasadhanesi*, bkz. ÜNVER.
- el-İsti'âb*, bkz. İBN ABDİLBERR.
- el-İzâh*, bkz. el-ĞAZVİNÎ.
- el-Kâmil*, bkz. İBNU'L-ESİR
- Ğâmûsu'l-A'lâm*, bkz. SÂMÎ.
- el-ĞANNÜCÎ, Şiddîk Hasan, *Ebcetü'l-'Ulûm*, I-III, Dimaşk, 1976.
- KARABULUT, Ali Rıza, *Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, Kayseri, 1982.
- KARATAY, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*, I-IV, İstanbul 1962.
- KÂTİB ÇELEBÎ, *Keşfu'z-Zunûn fi Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, I-II, İstanbul 1971.
- Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, bkz. KARABULUT.
- el-Ğavlû'l-Ceyyid*, bkz. MEHMED ZİHNÎ
- el-ĞAZVİNÎ, el-Hatib, *el-İzâh*, (thk. Muhammed el-Hafacî), 5. Baskı, 1400/1980.
- , *Telhîşu'l-Miftâh fi'l-Me'âni ve'l-Beyân*, İstanbul, 1312.
- Kehhâle*, bkz. KEHHÂLE.
- KEHHÂLE Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifin. Terâcimi Muşannifi'l-Kütübi'l-'Arabiyye*, I-XV, Dimaşk, 1975.
- KİEL, Hedda Reindl. bkz. *Ahmet Gedik Paşa*. İA, TDV. XII, 543-544.
- Kitâbu'l-'Ayn*, bkz. HALÎL b. AHMED
- Keşfu'z-Zunûn*, bkz. KÂTİB ÇELEBÎ.
- el-Kevâkibu's-Sâire*, bkz. el-ĞAZZÎ.
- KÖPRÜLÜ, O. Füad, *Uluğ Bey*. İA. MEB. XIII, 27-29
- Köprülü*, bkz. ŞEŞEN.
- el-ĞUREŞÎ, Ebû Zeyd, Muhammed b. Ebi'l-Hattab, *Cemheretü Eş'âri'l-'Arab*, Mısır, 1330.
- , *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*, Mısır, 1330.
- el-KÜTÜBÎ, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtu'l-Vefeyât ve'z-Zeylû 'Aleyhâ*, I-V.
- LEBÎD b. Rebi'a, *Divânu Lebîd*, (Şerhu't-Tûsi), Beyrut, 1993.
- el-LEKNEVÎ, Muhammed b. 'Abdulhayy, *el-Fevâidu'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Ğanefiyye*, Beyrut.
- Lisânü'l-'Arab*. bkz. İBN MANZÛR.
- el-Lübâb*, bkz. İBNU'L-ESİR
- Mağâmât*, bkz. SEVSEVİL.
- Mağâme*, bkz. BROCKELMANN C.
- MEHMED ZİHNÎ, *el-Ğavlû'l-Ceyyid fi Şerhi Ebyâti't-Telhîş ve Şerheyhi ve Hâşiyeti's-Seyyid*. İstanbul, 1304.
- el-MERZUBÂNÎ, Muhammed b. Umran, *Mu'cemu's-Şu'ara*, Lübnan, 1982.
- Mevzû'âtü'l-'Ulûm*, bkz. TAŞKÖPRÜ-ZÂDE.
- Mir'âtü'l-Cinân*, bkz. el-YÂFÎÎ.
- Miftâhu's-Sa'âde*, bkz. TAŞKÖPRÜ-ZÂDE
- Miftâhu'l-'Ulûm*, bkz. es-SEKKÂKÎ.

- Mizânu'l-İ'tidâl*, bkz. ez-ZEHEBÎ.
- el-MUĞİBBÎ, Muhammed, *Hulâsetu'l-Eşer fî A'yânı'l-Ḳarnı'l-Hâdî 'Aşar*, I-IV, Beyrut, 1284.
- MUHAMMED el-EMİN, *A'yânü's-Şi'a*, I-XIV, Beyrut, 1986.
- Mu'cemü'l-Büldân*, bkz. el-ḤAMEVÎ.
- Mu'cemü'l-Udebâ*, bkz. el-ḤAMEVÎ.
- Mu'cemü's-Şu'ara*, bkz. MERZUBANÎ.
- el-Mufâzzaliyyât*, bkz. ez-ZABBÎ.
- el-Mu'telef ve'l-Mu'htelif*, bkz. el-ÂMİDÎ.
- el-Musteşriḳûn*, bkz. AKİKÎ.
- MUSTAFA EMİN, *el-Belâğetü'l-Vâziha*, İstanbul.
- el-Muṭavvel*, bkz. et-TEFTEZÂNÎ.
- el-Müfredât*, bkz. er-RÂĞİB el-İŞFAHÂNÎ.
- Naşîruddîn et-Tûsî*, bkz. RUSKA j.
- Naşîruddîn et-Tûsî*, bkz. STROTHMAM. R.
- en-Nubelâ*, bkz. ez-ZEHEBÎ.
- en-Nucûmu'z-Zâhire*, bkz. İBN TAĞRİBERDÎ.
- Nuzhetu'l-Elîbbâ*, bkz. el-ENBÂRÎ.
- Osmanlı Devletinde İlmîye Teşkilâtı*, bkz. UZUNÇARŞILI.
- Osmanlı Müellifleri*, bkz. BURSALI MEHMED TÂHİR.
- Osmanlı Tarihi*, bkz. UZUNÇARŞILI.
- Osmanlı Türklerinde İlim*, bkz. ADIVAR.
- ÖZEL, Ahmet, *Hanefî Fıkıhı Alimleri*, Ankara, 1990.
- er-RÂĞİB el-İŞFAHÂNÎ, el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Ḳur'ân*, (thk. Muhammed Halefullâh), Mısır, 1970.
- er-RÂZÎ Ebû 'Abdillâh, Muhammed b. Ebî Bekir, 'Abdulkâhir, *Tefsîru Ğaribi'l-Ḳur'ân*, (thk. Hüseyin Elmalı), TDV, Ankara, 1997.
- RUSKA, j. *Naşîruddîn et-Tûsî*, İA. MEB. XII/II, 132-134.
- SÂMÎ Şemseddîn, *Ḳâmûsu'l-A'lâm*, I-VI, İstanbul, 1306/1889.
- es-ŞAFEDÎ Şalâhaddîn, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XIX Cild, 1982.
- es-SAḤÂVÎ, Şemseddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân, *eż-Zav'u'l-Lâmi' li Ehli Ḳarnı't-Tâsi'*, I-VI, Beyrut.
- Samsun Ondokuzmayıs Kütüphanesi Yazmaları*, bkz. DURMUŞ.
- SAYILI, Aydın, *Uluğ Bey Semerkad'deki İlmî Faaliyetleri Hakkında Gıyaseddin Kâşî'nin Mektubu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1960.
- es-SEKKÂKÎ, Yusuf b. Ebî Bekr, Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 1. Baskı, Mısır.
- es-SEM'ÂNÎ 'Abdulkerim b. Muhammed et-Temîmî, *el-Ensâb*, I-V, Beyrut, 1988.
- Serkis*, bkz. SERKÎS.
- SERKÎS İlyan, *Mu'cemu Maṭbû'âtı'l-'Arabîyye ve'l-Mu'arreb*, I-II, Mısır, 1927.
- SEVSEVİL Sabrı, *Makâmât*, MEGSB, İstanbul, 1996.
- Sicill-i Osmânî*, bkz. SUREYYA.
- es-Sihâh*, bkz. el-CEVHERÎ.
- STROTHMAM. R., *"Naşîruddîn et-Tûsî"*, İA, MEB. XII/II, 132-134.
- es-Subkî*, bkz. es-SUBKÎ.
- es-SUBKÎ, 'Abdulburhân b. 'Ali (ö: 771), *Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ*, I-X, 1964.
- SUREYYA Mehmed, *Sicill-i Osmânî*, (Çev. Komisyon) I-IV, Sebil Yay. İstanbul, 1996.
- SUTER. H. *"Gıyaseddin el-Kâşî"*, İA, MEB. VI, 412-413.
- es-SUYŪTÎ Celâleddîn Ebu'l-Faẓl 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâtü'n-Nahviyyin ve'n-Nuḥât*, I-II, 1964.
- eş-Şaḳâyıku'n-Nu'mâniyye*, bkz. TAŞKÖPRÜ-ZÂDE.
- ŞEŞEN Ramazan, *Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, I-III, İstanbul, 1986.
- Şezerâtü'z-Zehab*, bkz. İBNU'L-İMÂD.
- eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, bkz. İBN KUTEYBE.
- Tabakâtü Fuḥûli's-Şu'arâ*, bkz. İBN SELLÂM.

- Tabakâtü's-Şu'arâ*, bkz. İBN SELLÂM.
Tâcu't-Terâcîm, bkz. İBN KUTLUBOĞA
ṬÂHİRÜ'LMEVLEVÎ, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul, 1973.
 et-TEFTEZÂNÎ, Sadeddîn Mesûd b. 'Ömer, *el-Muṭavvel*, 1289.
Tahkîku'n-Nuşûş ve Neşruhâ, bkz. ABDÜSSELÂM HARÛN.
TAŞKÖPRÜ-ZÂDE, *Mevzû'âtü'l-'Ulûm*, I-II, İstanbul 1313.
 —, *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâi'd-Devlêti'l-Osmâniyye*, Beyrut, 1975.
 —, *Miftâhu's-Sa'âde*, I-III, Beyrut, 1985.
Telhîşu'l-Miftâh fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân, bkz. el-KAZVÎNÎ.
Tefsîru Ğarîbi'l-Ķur'ân bkz. er-RÂZÎ
Tefsîr Tarihi, bkz. CEVDET BEY.
Tehzîbu't-Tehzîb, bkz. el-'ASKALÂNÎ.
Teshîlül-Belâğa, bkz. ÇELEBÎ.
Topkapı, bkz. KARATAY.
Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi, bkz. ALBAYRAK.
Trabzon İskender Paşa Külliyesi, bkz. ALBAYRAK.
Uluğ Beg ve Zamanı, bkz. WILHELM. B.
Uluğ Bey, bkz. ADIVAR
Uluğ Bey, bkz. KÖPRÜLÜ
Uluğ Bey, bkz. DİZER.
Uluğ Bey Rasathanesi ve Medresesi, bkz. GÖKER
Uluğ Bey Semerkad'deki İlmi Faaliyetleri ... bkz. SAYILI.
UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, 1984.
 —, *Osmanlı Tarihi*, I-IV, Türk Tarih Kurumu, 1983
ÜNVER, A. Süheyl, *Ali Kuşci, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1948.
 —, *Fâtih Devri Hamlelerine Umümi Nazar*, İstanbul, 1953.
 —, *İstâbnul Rasadhanesi*, Ankara, 1969.
Üsdü'l-Ğâbe, bkz. İBNÜ'L-ESÎR.
el-Vâfî, bkz. es-SAFEDÎ.
Vefeyât, bkz. İBN HALLİKÂN.
 el-YÂFÎ'Î. Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Sa'îd, *Mirâtu'l-Cinân*, I-IV, Kâhire, 1993.
YİNANÇ. Mükrimin Halil, *Ahmet Gedik Paşa*. İA. MEB. I, 193-197.
YÜKSEL, Emrullâh, "Birgivi" İA, TDV, VI, 191-194.
WILHELM. B. *Uluğ Beg ve Zamanı*, (çev. İsmail SAKA), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1997.
 —, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Çev. M. Füad Köprülü), Türk Tarih Kurumu, 1963.
eż-ZABBÎ, el-Mufaẓẓal b. Aḥmed, *el-Mufaẓẓaliyyât*, (thk. Muhammed Şâkir, 'Abdüsselâm Muhammed Harûn), 4. baskı, Mısır.
eż-Zav'u'l-Lâmi', bkz. es-SAHÂVÎ.
eż-ZEHEBÎ, Şemseddîn Muhammed b. Aḥmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I-XXV, Beyrut, 1985.
 —, *el-'İber fî Haberî men Ğaber*, I-V, Küveyt, 1960.
ZEKÎ, Salih, *Âsâr-ı Bâkıye*, I-II, İstanbul, 1329.
ez-ZEMAHŞERÎ, Cârullah, Ebu'l-Ķâsım Muhammed b. 'Ömer, *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut, 1385/1965.
eż-Zerî'a ilâ Teşânifi's-Şî'a, bkz. AĶÂ BOZORĶ.
eż-Ziriklî, bkz. ez-ZİRKLÎ.
ez-ZİRKLÎ, Hayreddîn, *el-A'lâm, Ķâmûsu Terâcîm li Eşhuri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arabi ve Mûsta'rabîn ve'l-Mustaşriĳîn*, I-XI, 1969.
 XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, bkz. İSAV.

DİĞER KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser/ Eserler
a.y.	: Aynı Yer
b.	: İbn, bin.
Bkz.	: Bakınız.
bkz.	: bakınız.
bnt.	: bint.
Çev.	: Çeviren.
H.	: Hicrî.
H.z.	: Hazreti.
İA.	: İslâm Ansiklopedisi.
M.	: Mîlâdî.
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı.
MEGSB.	: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı.
Msl.	: Meselâ.
s.	: sayfa
Şrh.	: Şerh eden
Thk.	: Tahkîk Eden.
TDV.	: Türkiye Diyânet Vakfı
T. H.	: Tahkim Heyeti
Ter.	: Tercüme Eden.
ts.	: Tarihsiz.
vb.	: ve benzeri.
vd.	: ve devâmı.
vs.	: ve sâire.

TRABZON İL HALK K Ü T Ü P H Â N E S İ*

Trabzon İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü 1 Ekim 1927 tarihinde şimdiki Atatürk Alanı'nda Gazeteciler Cemiyyetinin bulunduğu binâda hizmete açılmıştır. 16 Ekim 1966'da şu anda bulunduğu Atapark içi No: 29 adresindeki binâsına taşınmıştır. Bina A tipi olup, iki tam ve bir yarım kattan müteşekkildir ve Kültür Bakanlığı'na tahsîsli olup, hazîne malıdır. Kütüphâne 942 m² arsa üzerine inşâ edilmiş olup kullanım alanı 950 m² dir. Yer itibariyle kütüphâne, şehrin dört bir yanına aynı uzaklıkta ve okuyucuların kolayca ulaşabileceği bir yerdedir.

Şu anda mevcût kütüphanenin bulunduğu alan ve çevresi, Yavuz Sultan Selim şehzâdelik yıllarını Trabzonda geçirdiği dönemde valideleri Gülbahar Hatûn adına yaptırılmaya başlanan fakat bir kısmı validelerinin vefâtından sonra inşâ edilip tamamlanarak, Medrese, Daru'l-Kurrâ, Câmî, İmâret Hamâmı ve Kütüphanesiyle bir klasik Osmanlı Külliyyesinin bulunduğu bir alandı.

Kütüphâne'de 1998 yılı itibâriyle 47745 kitap bulunmaktadır. Her yıl muhtelif mikdârda kitap buraya gelmektedir. Mevcût kitapların; 3940'i Arap harfleri ile yazılmış matbû', 475'i Arap harfleri ile yazma ve geri kalanı ise Latin harfleri ile yazılmış matbû' eserlerdir.

Yazmalardan 3938 demirbaş numaralı eser Hasan SAKA Kütüphanesi'nden, 2837-2888/2 demirbaş numaralarına kadar olan yazmalar Akçaabat İlçe Halk Kütüphanesi'nden devredilmiş olduğu belirtilirken

* Bu yazı, tarihçesi yazılan kütüphaneye 01/10/1998 ve 08/04/1999 tarihlerinde yazdığım dilekçelerime, kütüphâne tarafından yazılan 05/11/1998 tarih ve 600/462 sayılı (Müdür Ahmet Emin Akgün ve İmzası) ile 05/05/1999 tarih ve 616/227 sayılı (Müdür Ahmet Emin Akgün ve İmzası) cevaplardan ve bunun dışında Trabzon ile ilgili olarak yapılan araştırmalardan yararlanılarak kaleme alınmıştır.

3817-3821 demirbaş numaralarında kayıtlı olanların nereden ve ne suretle geldiği belirtilmemiştir¹.

Bu numaraların dışında kalan yazmalar Maarif Müdürlüğü'nden devredilmiştir. Yukarıda dökümanı verilen yazmalar, çelik dolaplar içinde korunmaktadır.

Kütüphâne 3 okuyucu salonu, 6 personel odası ve bir kitap deposu bulunmaktadır.

¹Trabzon İl Kültür Müdürü Veysel Usta Bey "Geçmişten Günümüze Trabzon Kütüphaneleri" isimli makalesinde (bkz. Muteferrika, 8-9, 1996) önceden yapılan çalışmaları kaynak göstererek, bu kütüphaneye, Trabzon'da evvelden mevcut olan ve daha sonra lağvedilen veya tebdil edilen Hatûniyye, Fetvâhâne ve Ortahisar gibi kütüphanelerden muhtelif sayılarda kitabın aktarıldığını belirtmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TRABZON İL HALK KÜTÜPHANESİNDE ARAP DİLİ
ve
BELÂĞATI ALANINDAKİ YAZMALAR

I- ARAP DİLİ ve BELÂĞATI

A-ŞARF

B-NAHİV

C-BELÂĞAT

D-KAŞİDE

E-LÜĞAT

F-MAKÂME

A-ŞARF

425

eş-Şâfiye fi't-Tasrîf الشافية في التصريف

عثمان بن عمر بن أبي بكر ابن حاجب 'Osmân b. 'Ömer b. Ebî Bekir ibn Hâcib
(570/1174-646/1249)¹

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد خاتم النبيين...

آخره: ...اما الحروف لم يكتب منها الباء غير بلى وعلى وحتى آخر التصريف.

قيد الفراغ: تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب عن يد العبد الضعيف المذنب الراجي الى رحمة الله تعالى محمد آيدين
الجرولوبى فى أواسط رمضان المبارك فى يوم الأربعاء فى وقت الضحى تاريخ سنة ثمان وتسعمائة.Ölçü: 185x125 (110x55)mm., Satır: 11., Varak: 1^a-39^a., Yazı: Nesih.

Kapaklar ve miklab ebrulu kağıtla kaplı, diğer aksam deri cildli olup şirazesizdir. Kalın kağıt kullanılmış, satır aralarında ve kenarlarında notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmış ve yaridan sonra kenarlarda notlar bulunmamaktadır.

2946/19

Aynı Eser

آخره: ...فإن أملت فالياء نحو متى وإلا فالألّف. وإنما كتبوا نحو أيدي بالياء لقولهم لذلك وكلا يكتب على
الوجهين.

قيد الفراغ: تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب.

Ölçü: 213x160 (155x85)mm., Satır: 23., Varak: 128^a-146^b., Yazı: Rik'a.

Sırt ve sertab kısımları deri, diğer aksam ise mukavvadır. Genelde beyaz kağıt kullanılmış, derkenarlarda notlar kayıtlı olup yazımda surh uygulanmıştır.

¹ H. 570'de dünyaya geldi. Çocukluk yıllarını Kâhire'de geçiren İbn Hâcib, eş-Şâtıbî ve el-Busayrî'den kıraât dersleri aldı. Bunun yanında el-Bennâ'dan Arap dili dersleri aldı. Çalışmaları çoğunlukla Arap dili alanında oldu. Daha sonra Şam'a giderek Emevi Câmîinde Malikî Zâviyesinde ders okuttu. Fıkıh alanında eserler kaleme aldığı gibi eserlerinin çoğunluğu Arap dili alanındadır. Bunlardan; *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* gibi eserler sayılabilir. Daha sonra İskenderiye'ye gitmiş ve burada H. 646'da vefat etmiştir. İbn Hâcib fıkıh ve arûz ilmi hakkında eser yazmış olmasına rağmen nahiv alanında temayüz etmiştir. Mensûr olarak kaleme aldığı eserlerde sade bir üslûp kullanmıştır. Bkz. *Vefeyât*, III, 248-250; *en-Nucûmu'z-Zâhîre*, VI, 360-361; *Buğye*, II, 134-135; *Şezerât*, V, 234; *Ebcedu'l-'Ulûm*, III, 34-35; *ed-Dibâcu'l-Muzehheb*, II, 86-89; *Hüsni'l-Muhâzara*, I, 456; *en-Nubelâ*, XXIII, 264; *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1028; *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 655; Brockelmann. *GAL*, I, 305, *Suppl.* I, 535.

231

el-Menâhîcu'l-Kâfiye fî Şerhi's-Şâfiye المناهج الكافية في شرح الشافعية

Zekerîyyâ b. Muḥammed el-Enşârî, el-Mısrî
(826/1423-926/1520)² زكريا بن محمد الأنصاري المصري

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي تفضل وتكرم والصلوة والسلام على رسوله صلى الله عليه وسلم. فهذا شرح
وضعية على الشافعية في علمي التصريف والخط. تأليف الإمام والحر الهام جمال الدين أبي عمر ابن عثمان بن عمر بن أبي بكر بن
يونس بن الحاجب المصري المالكي...

آخره: ...ثم قلبت الياء الأولى همزة لوقوعها بعد الألف الجمع كما في قبائل.

Ölçü: 204x145 (140x92)mm., Satır: 9., Varak: 1^a-310^a., Yazı: Nesih.

Sırtı deri kapakları kağıtla kaplıdır. Beyaz kalın kağıt kullanılmış, açıklanan cümlelerin üstleri çizili, kenarları tamamen boştur.

410/2

Hâşiye 'alâ Şerhi Taşrîfi'l-'İzzî li't-Taftâzânî حاشية على شرح تصريف العزى للتفتازاني

Muḥammed b. 'Ömer el-Ḥalebî (850/1446)³ محمد بن عمر الحلبي

أوله: نحمد على ان فرق المهمة نحو المعاني والبيان...

آخره: ...وقد وقع أنواع من تسويد هذه المسودة على مشبهات.

قيد الفراغ: تمت بعون الله الملك الوهاب. ٩٥٢

Ölçü: 175x130 (130x90)mm., Satır: 19., Varak: 30^a-56^a., Yazı: Ta'lik.

Sertab ve miklablı olup deri cildlidir. Kalın beyaz ve eflatûnî renkte kağıt kullanılmış, marjlarda notlar kayıtlı olup, yazımda surh uygulanmıştır. Varakların muhtelif yerlerinde kurt yeniği görülmektedir.

236/10

Şerḥu Merâḥi'l-Ervâḥ شرح مراح الأرواح

Dikgöz Ahmed b. 'Ali b. Mes'ûd
(855/1451, 860/1456)⁴ أحمد بن علي بن مسعود ديكقوز

² 526/1423'te doğdu. Fıkıh, ferâiz, tefsir, kırâat, hadis, tasavvuf, sarf, nahiv, mantık ve cedel ilimleri alanında ders almış ve bu alanlarda çalışmaları olan el-Enşârî, Kâhire'de kadılık görevinde bulundu. 4 Zî'l-Hicce 926/1520'de vefât etti. Eser ve yazar için bkz. *el-Kevâkibu's-Sâire*, I, 196-207, *Şezerât*, VIII, 134-136; *Keşfü'l-Z-Zunûn*, II, 1021, 1847; *Hediyyetü'l-'Ârifîn*, I, 374; Brockelmann. *Suppl.* I, 536

³ Hayatı hakkında bilgi bulunamadı. Eser için bkz. Brockelmann, *Suppl.* II, 532.

⁴ Anadolu'nun muhtelif medreselerinde müderrislik görevinde bulunan Ahmed Dikgöz'ün doğumu hakkında herhangi bir bilgi kaynaklarda verilmemektedir. Bursa'da Bâyezîd Medresesi'nde müderrislik ve hatîblik

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. قال المفتقر الى الله الودود أحمد بن علي بن مسعود غفر الله له ولوالديه وأحسن اليهما واليه. اعلم أن الصرف أم العلوم والنحوأبوها...

آخره: وحكم هذه الأشياء كحكم الناقص وحكم عينهن كحكم طوى.

قيد الفراغ: أحمد بن ابراهيم الخنوزي

Ölçü: 205x145 (135x65)mm., Satır: 17., Varak: 113^a-142^a., Yazı: Nesih.

Kilis'te yazılmış bir risâledir. Şirazeli olup miklab ve sertabı karton cildlidir. Beyaz kağıt kullanılmış, kenarlarda ve satır aralarında notlar kayıtlıdır.

250/2

Kifâyetu'l-Mübtedî fi't-Taşrîf كفاية المبتدي في التصريف

Muhammed b. Pîr 'Alî Birgîvî
(929/1523-981/1573)⁵ محمد بن بير علي البركوي

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله رب العالمين. والصلوة على محمد وآله أجمعين. وبعد فان كل كلمة اشتقاقية...

آخره: ...وهل هذا الغلط الأمن الجمود على التقليل بما كتب في حواشي الأمثلة وما سمع من القاصرين. والله تعالى أعلم بحقيقة الحال واليه المرجع والمآل.

قيد الفراغ: أحمد الحافظ الطربزوني بن اسحاق بكرزاده.

Ölçü: 195x135 (142x71)mm., Satır: 15., Varak: 32^a-73^b., Yazı: Nesih.

Yeşil meşin cildli olup, sarı kağıt kullanılmış ve kenarlarda notlar kayıtlıdır. Muhtelif yerlerde kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

236/1

Aynı Eser

görevinde bulunduğu ve bu esnada eserlerini kaleme aldığı belirtilmektedir. Aynı yerde görevini ifâ ederken 855/1451'de vefât etmiştir. Bkz. eş-Şakayık, 130-131. Keşfü'z-Zunûn, II, 1650; Hediyyetü'l-'Ârifîn, I, 131; Brockelmann. GAL, II, 21; Suppl. II, 14; Kehhâle, I, 220.

⁵ Birgili olarak bilinmektedir. 10 C. evvel 929 tarihinde Balıkesir'de doğdu. Asıl adı Takıyyuddîn Muhammed'dir. Zâviye mensubu ve faziletli bir kişi olan babası Pîr Ali Balıkesir'de müderris idi. İlk tahsilini babasından yaptı. O'ndan Arapça, Mantık ve diğer ilimlerini okudu, bu arada Kur'ân'ı da ezberledi. Daha sonra İstanbul'a giderek dönemin tanınmış alimlerinden ders alarak eğitimini ilerletmeye devâm etti. Kızıl Molla İakabiyle tanınan ve aynı zamanda Rumeli Kazaskeri olan Abdurrahim Efendi'den icâzet alarak müderris olma payesini elde etti. Birgivi H. 981 C. evvel ayında İstanbul seyahatı sırasında yakalandığı vebâ hastalığı sonucu vefat etmiştir. Cenazesi Birgi'ye getirilerek defnedilmiştir. Muhtelif alanlarda eserleri bulunmaktadır. Hayatı ve eserleri için bkz. Zeylu's-Şakayık, I, 179-181; Kâmusu'l-A'lâm, II, 1284-1285; Sicill-i Osmânî, IV, 121; Osmanlı Müellifleri, I, 253; Hediyyetü'l-'Ârifîn, II, 252; Brockelmann. GAL, II, 21; Suppl. II, 14; İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası, Büyük Tefsir Tarihi, II, 650-651.

آخره: ...باب مفاعلة بناؤه للمشاركة بين الإثنين والواحد ويجيء بمعنى فعل نحو ضاعفت بمعنى ضعفت وبمعنى أفعل نحو عافاك الله وأعفاك الله أي صيرك الله ذا عافية.

Ölçü: 205x142 (145x75)mm., Satır: 15., Varak: 1^a-20^b., Yazı: Ta'lik.

Şirazeli olup miklab ve sertabı karton cildlidir. Beyaz kağıt kullanılmış, kenarlarda ve satır aralarında notlar kayıtlıdır. Muhtelif kelimelerin üstleri kırmızı mürekkeple çizilidir.

250/1

إمعان الأنظار İm'ânu'l-Enzâr

محمد بن بير علي البركوي Muhammed b. Pîr 'Ali Birgivi
(929/1523-981/1573)⁶

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الواجب كل موجب من المرصود والمقصود والمطلوب. والصلوة على نبيه محمد المودود افضل الرسل وأشرف الموجود وعلى آله الأمرين بالمعرف والناهيين عن المنكر المعروف...

آخره: ... والحمل على نظيره أو نقيضه وكون حركة ما قبلها في حكم الساكن وغير ذلك ما بين في المطولات.

قيد الفراغ: أحمد جلي الحافظ ١١٨٤.

Ölçü: 195x135 (117x65)mm., Satır: 19., Varak: 1^a-30^b., Yazı: Ta'lik.

Yeşil meşin cildli olup, sarı kağıt kullanılmış ve kenarlarda notlar kayıtlıdır.

303/1

شرح البناء Şerhu'l-Binâ

محمد بن حميد الكوفي Muhammed b. Hamîd el-Kefevî (1168/1755)⁷

أوله: الحمد لله الذى حرف مصادر افعالنا نحو رضائه ووجه موارد عرفاننا الى جانب قدسه وتلقائه...

آخره: ...فقال اعلم ان الفعل المنحصر فى هذا الأبواب اما ثلاثي مجرد سالم آه. وأراد ماسلمت حروفه الأصلية عن حروف العلة والهمزة.

قيد الفراغ: تمت شرح البناء للمحقق الكوفي عليه رحمة الباري سنة ١٢٦٢.

Ölçü: 230x129 (152x69)mm., Satır: 19., Varak: 1^a-28^b., Yazı: Nesih.

Şirazesı kopmuş, sırt ve sertab kısımları deri, diğer aksam ise kağıtla kaplıdır. İnce beyaz kağıt kullanılmış, derkenarlarda notlar kayıtlı olup yazımda surh uygulanmıştır. İlk sayfaları sarı ve kırmızı renklerle çift cetveli, diğer varaklar ise tek cetvellidir. 1^a'da sarı, siyah ve kırmızı renkte müteşekkıl taç yer almaktadır.

⁶ Hayatı hakkında bilgi verildi. Eser için bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1086; *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 252; Brockelmann, *Suppl*, II, 657.

⁷ Hayatı hakkında bilgi bulunamadı. Eser için bkz. *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 332; *Osmanlı Müellifleri*, II, 7.

303/2

Şerḥu'l-Emsile شرح الأمثلة

Muḥammed Emîr ez-Zühdî (ö: ?)⁸ محمد أمير الزهدي

أوله:

الحمد لله الذى خلق الإنسان علمه البيان وفضله بالعقل والعلم على سائر الحيوان.

آخره:

...نقل من صاحب الكشف في قوله تعالى "أولئك عنه مسؤولا". انه قال عنه فاعل مسؤولا قدم عليه الحمد لله

على التمام.

قيد الفراغ:

كتبه محمد أمير الزهدي من تلاميذ محمد الفردي أفندي غفر الله لهما ولوالديهما. سنة ثلثة وأربعي ومائتين

والف.

Ölçü: 230x129 (152x69)mm., Satır: 19., Varak: 30^a-57^a., Yazı: Nesih.

Sırt ve sertab kısımları deri, diğer aksam ise kağıtla kaplıdır. İnce beyaz kağıt kullanılmış ve yazı surhludur.

⁸ Hayatı hakkında ve eserle ilgili bilgi kaynaklarda bulunamadı.

B-NAHIV

343/1

Mulhetü'l-İrâb ملحّة الإعراب

Ebû. Muḥammed Kâsim b. 'Alî b. Ebû Muḥammed el-Ḥarîrî (446/1054-516/1122)¹
أبو محمد القاسم بن علي بن محمد الحريري

أوله: قال الشيخ رحمه الله تعالى

أقول من بعد افتتاح القول بحمد ذي الطول الشديد الحول

ياسائلي عن الكلام المنتظم حدا ونوعا وإلى كم ينقسم

آخره: فجل من لاعيب فيه وعلا والحمد لله عى ما أولى

فنعم ما أولى ونعم المولى ثم الصلوة بعد حمد الصمد على النبي المصطفى محمد وآله أولى

النهى والسودر وصحبه وسلم سيد

قيد الفراغ: سود الحقير الضعيف العباد وأحوجهم الى تحصيل المراد علي بن أحمد غفر الله له ولوالديه ولجميع المؤمنين والمؤمنات يوم يقوم الحساب. آمين يا مجيب الدعوات.

Ölçü: 217x162 (165x90)mm, Satır: 17, Varak. 1^a-64^a, Yazı: Nesih.

Kapakları kağıtla kaplı, diğer kısımlar ise deri ciltli olup, şirazesı kopmuş durumdadır. Beyaz ince kağıt kullanılmış, marjlarda ve satır aralarında notlar kayıtlıdır. Beyitler kırmızı mürekkeple yazılıdır.

265/3

el-'Avâmil العوامل

Ebû Bekir 'Abdulkâhîr b. 'Abdurrahman el-Cürçânî, (471/1078)²
أبو بكر عبد القاهر بن عبد الرحمن الجرجاني

¹ Adı Osman, künyesi Ebû Muḥammed, lakabı el-Ḥarîrî'dir. Arap edebiyatının mümtaz simalarından olan el-Ḥarîrî, 446/1054 yılında Basra'da doğdu. el-Ḥarîrî lakabını alması mesleğinin ipekçilik olmasından kaynaklanmaktadır. el-Ḥarâmî denmesinin sebebi ise Basra'nın Benî Haram sokağında oturmasındandır. el-Ḥarîrî, yüksek istidâdına, harîkul'âde zekâsına elverişli bir muhit bulduğu için az zamanda kendisini göstermiştir. Basara o zamanlar ilmin ve edebiyatın meşhûr ve önemli merkezlerinden biri olduğundan el-Ḥarîrî, devrinin büyük üstadlarından ders alma ve ilim tahsîl etme imkânı bulabilmiştir. İstifâde ettiği ve her zaman minnet borcu olduğunu belirttiği kişi, Ebu'l-Kâsim Fazl b. Muhammed el-Kasbânî'dir. el-Ḥarîrî, devrinde okutulan ilimlerin tümünü tahsîl etmiş ve bu alanlarda derin vukûfiyyeti olmasına rağmen bunlar arasında en çok edebiyatla meşgûl olmuştur. Ayrıca el-Ḥarîrî, Lügat ve Nahiv sahasında da devrinin sayılı alimlerindendi. Müellifin, edebi bir tür olan makâme alanında kaleme aldığı MAḤÂMÂT'ı onun meşhûr olmasını ve ölümsüzleşmesinin sağladığıdır. Hayatı hakkında daha fazla bilgi için aşağıdaki kaynaklara bakılabilir. Bkz. *Vefeyât*, IV, 63-68; *Mu'cemu'l-Udebâ*, XVI, 261-293; *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV, 1258; *el-Bidâye*, XII, 191-192; *el-Lübâb*, I, 295; *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 235, *Şezerât*, IV, 50-53; *Buğye*, II, 257-259; *el-Kâmil*, X, 596; *M. es-Sa'âde*, I, 206-207; *Mu'cemu'l-Büldân*, II, 235; *Nuzhetu'l-Elibbâ*, s. 379-381; *el-İber*, IV, 38; *Mirâtu'l-Cenân*, III, 213-221; *es-Subkî*, VII, 266-270; *en-Nubelâ*, XIX, 460; *Kaşfî'l-Z-Ẓunûn*, II, 1817; *Hediyyetu'l-'Ârifîn*, I, 827.

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين. الحمد لله رب العالمين. والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله أجمعين. وبعد. فاعلم انه لا بد لكل طالب معرفة الإعراب مائة شيء...

آخره: ...ثم الإعراب إن ظهر في اللفظ يسمى لفظيا كما في الأمثلة المذكورة. وإن لم يظهر بل قدر في آخره يسمى تقديرية. نحو: أنا العاصي وإن لم يظهر ولم يقدر في آخره يسمى محليا. نحو توكلنا على من لا يأتي الخير إلا من جهته وكرمه.

قيد الفراغ: بوني يازدم يادگار الماق ایجون بگا دنیالق
لازم دکلدرد آخرت گونی فلاحي بولماق ایجون
احمد بن عمر بن محمود

Ölçü: 210x150 (132x80)mm., Satır: 15, Varak: 56^a-60^a, Yazı: Nesih.

Sırt kısmı siyah deri, kapakları ise kağıtla kaplıdır. Bir kaç yerde kurt yeniği bulunmaktadır. İnce beyaz kağıt kullanılmış ve marjlarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmıştır.

456/2

Aynı Eser

آخره: ... والرفيع عن معرفتها واستعمالها.

قيد الفراغ: تم الكتاب.

Ölçü: 170x130 (90x60)mm, Satır: 11, Varak: 47^a-53^a, Yazı: Ta'lik.

Miklab ve kapakları ebrulu kağıtla kaplı diğer aksam deridir. Şirazesı kopmuştur. Muhtelif yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır. Kalın sarı kağıt kullanılmış, satır aralarında ve marjlarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmıştır.

473/1

Aynı Eser

2 Ortaçağın önemli kültür merkezlerinden biri olan Cürcân'da doğdu ve ömrünün tümünü orada geçirdi. Arap Dili bilgisini Ebû 'Ali el-Fârisî'nin talebesi olan Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Hasan el-Fârisî'den okudu. Bunun dışında Kâdî Ebu'l-Hasan 'Ali b. 'Abdilaziz'den de ders aldı. Tahsilini ikmâl ettikten sonra Cürcân'da tedrise başladı ve kısa zamanda ünü yayıldı. İran asıllı olmasına rağmen eserlerini Farsça değil Arapça kaleme almıştır. H. 471'de vafat etmiştir. 'Abdulkahir el-Cürcânî İmam'ın-Nuhat olarak tanınması Sarf ve Nahiv alanında ortaya yeni bir şey koymasından dolayı değil, dilin bütün inceliklerine vakıf olması ve Arapçayı bir Arap mantığı niteliğinde ele almış olmasından dolayıdır. Bkz. *Nüzhetu'l-Elibbâ*, s. 363-364, *İnbâhu'r-Ruvvât*, II, 188-190; *en-Nubelâ*, XVIII, 432-435; *Mîr'âtu'l-C. nân*, III, 101; *es-Subkî*, V, 149-150; *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 105; ed-Dâvûdî, *Ṭ. Müfessirîn*, I, 330-331; *M. es-Sa'âde*, I, 177; *Fevâtu'l-Vefeyât*, II, 369-370; *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1179.

آخره: ... نحو يضرب كما تقول زيد ضارب.

قيد الفراغ: قد وقع الفراغ من تحرير هذه النسخة في ليلة الجمعة وقت التمجيد.

Ölçü: 204x150 (140x709., Satır. 8., Varak: 1^b-13^a., Yazı: Nesih.

Mukavva cildli ve şirazeli bir yazmadır. İnce beyaz kağıt kullanılmış, satır aralarında ve kenarlarda notlar kayıtlı olup, yazımda surh uygulanmıştır. Az miktarda kurt yeniği bulunmaktadır.

353/3

Şerhu'l-'Avâmil شرح العوامل

Yahya b. Naşûh b. İsrâîl (ö: ?)³ يحيى بن نصوح بن اسرائيل

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين. توجهنا الى جانبك وقصدنا نحو بابك يا غافر الذنوب وياساتر العيوب....

آخره: ...فإن المسؤل من فضل الله تعالى أن يجعل مآجعه خالصا بحضرة الموصوف بالكريم ويعفو عما طغى فيه القدم و زل به القدم وسهى القلب.

قيد الفراغ: تمت هذه النسخة الحمد لله.

Ölçü: 200x150 (170x95)mm, Satır: 25, Varak: 87^a-102^a, Yazı: Ta'lik.

Kalın beyaz kağıt kullanılmış olup, marjlarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmış birkaç yerde kurt yeniği görülmektedir. Ayrıca eserin muhtelif yerlerinde Trabzon Ortahisâr/Fatih Câmi'i Kütüphanesi Vakfı'nın damgası basılıdır.

457/3

Aynı Eser

آخره: ... عصمه الله تعالى بعصمته القديم أولا وأبدا.

قيد الفراغ: تم الكتاب بعون الملك الوهاب.

Ölçü: 200x145 (145x80)., Satır. 17., Varak: 140^a-165^b., Yazı. Ta'lik.

Sırt ve sertab kısımları deri diğer kısımlar kağıtla kaplıdır. Sırt kısmı, kitabın çok kullanılmasından dolayı, aşınmıştır. İnce beyaz kağıt kullanılmış, kenarlarda az miktarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmıştır. Muhtelif yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır. Eser oldukça dağınıktır.

3 Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi verilmemektedir.

358

الإعراب في ضبط عوامل الإعراب el-Īrâb fi Zabt-ı 'Avâmili'il-Īrâb

İbrâhîm b. Aḥmed el-Cezerî (ö: ?)⁴ إبراهيم بن أحمد الجزري

أوله: الحمد لله الذي أنز القرآن كلاما مؤلفا معجزا لقارئ وعالمه وزين الإنسان لمعرفة اعراب النحو
وبنائته...

آخره: ...فاني رأيت الشارحين للعوامل لا يعترض إعراب العوامل فلهذا شرحت إعرابها وبعضها يناسب
الحل من المسائلين أولها إلى آخرها.

قيد الفراغ: قد تم من يد الفقير المحتاج إلى رحمة الله عمر بن محرم سنة خمس عشرة وألف.

Ölçü: 208x132 (143x75)mm, Satır: 17, Varak: 1^a-81^a, Yazı: Ta'lik.

Tamamı deri ve kapakları gömme şemselidir. İnce beyaz kağıt kullanılmış, marjlarda notlar kayıtlı olup, yazımda surh uygulanmıştır.

457/2

Mu'ribu'l-'Avâmili'l-'Atîk معرب العوامل العتيق

Yâkub b. Yusuf Seyyid 'Alî (ö: ?)⁵ يعقوب بن يوسف سيد علي

أوله: اعلم أن الإعراب ينقسم إلى ثمانية أقسام. الأول أن يكون الإعراب...

آخره: ...والوضع والشريف عن معرفتها واستعمالها.

قيد الفراغ: ١١١٣.

Ölçü: 200x145 (145x80)mm, Satır:15, Varak: 79^a-139^b, Yazı: Ta'lik.

Sırt ve sertab kısımları deri diğer kısımlar kağıtla kaplıdır. Sırt kısmı, kitap çok kullanılması dolay, aşınmıştır. İnce beyaz kağıt kullanılmış, kenarlarda az miktarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmıştır. Muhtelif yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır. Kitap oldukça dağınmıştır.

⁴ Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi verilmemektedir. Eser için bkz. *Keşfü'l-Z-Ẓunûn*, II, 1180.

⁵ Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi verilmemektedir.

409/1

el-Mısbâh المصباح

Ebu'l-Mekârim Nasır b. 'Abdisseyyid
el-Muṭarrizî (610/1213)⁶ أبو المكارم ناصر بن عبد السيد المطرزي

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. أما بعد حمدا لله ذي الأنعام جاعل النحو في الكلام كالملح في الطعام...

آخره: ...وقريب من هذا الإضمار على شريطة التفسير من الدال عليه لفظ أيضا. لأنه يعقبه وفي الأول ماسبق من الكلام. تمت بعون الله.

قيد الفراغ: تمت الكتاب بعون الله تعالى في شهر ذي الحجة في يوم بنجشنيه في شهر اسلامبولي. تاريخ سنة
أربعة عشر وتسعمائة ٩١٤.Ölçü: 175x120 (95x60)mm., Satır: 9., Varak. 1^a-39^a., Yazı: Nesih.

Kapaklar kağıtla kaplı, diğer kısımları ise deri cildli ve şirazeli bir eserdir. Sertab kısmının 1/3'ü yırtılmıştır. İnce sarı kağıt kullanılmış. Sayfalar tek cetvellidir. Kenarlarda notlar kayıtlıdır. Surh uygulanmıştır.

473/3

Aynı Eser

قيد الفراغ: تم الكتاب في وقت الضحى سنة ستة وتسعين وألف.

Ölçü: 204x150 (140x70)mm., Satır: 12., Varak: 74^a-99^a., Yazı: Nesih.

Kalın beyaz kağıt kullanılmış. Mukavva cildli ve şirazeli bir yazmadır. Satır aralarında ve kenarlarda notlar kayıtlı olup yazımda surh uygulanmıştır. Az miktarda kurt yeniği bulunmaktadır.

2967/2

Aynı Eser

آخره: ...ذلك لا يجوز وقريب من هذا الإضمار على شريطة التفسير كقولك زيدا ضربته الآن الدال عليه لفظا أيضا.

Ölçü: 190x125 (125x70)mm., Satır: 11., Varak: 43^a-62^a., Yazı: Rik'a.

⁶ Havarizm ahalisinden olan el-Muṭarrizî Zamehşeri ve Muvaffik'ten ders aldı. Lügat Nahiv ve Edebiyat'ta hüner sahibi idi ve kendini döneminde kanıtlamıştı. Aslen Mutezili olmasının yanında Hanefî ekolünün görüşlerini savunmuştur. *el-Harirî*'nin Maḳamatı'na şerh, hanefî fıkhdında kullanılan garib kelimeleri ihtiva eden ve açıklayan "*Kitabu'l-Muḡarrab*" isimli eseri; lügat alanında "*el-İkna*" in muhtasari; nahiv alanında ise "*el-Mısbâh*" isimli eseri bulunmaktadır. Bkz. *Ebcedu'l-'Ulûm*, II, 311; III, 11; *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1543; *Hediyyetü'l-'Ârifîn*, II, 488, Kehhâle, V, 232. Doğum tarihi Ebcedu'l-'Ulûm'da 38 olarak kaydedilmiş ise de ölüm tarihi H. 610 olarak belirtildiğine göre, ve bu konuda diğer kaynaklarda farklılık olmadığına göre, belirtilen doğum tarihi yanlış olduğu kesindir.

Siyah deri cildli olup şirazeli bir eserdir. Marjlarda notlar kayıtlıdır. Beyaz kağıt kullanılmış, önemli kelimeler kırmızı mürekkeple yazılıdır. Sertab kısmı kopmuştur.

131

Şerhu'l-Mısbâh

شرح المصباح Musannifek 'Alaaddin 'Ali b. Muhammed
(803/1401-857/1470)⁷

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين. قال الإمام ناصر الدين أبو المكارم المطرزي. أما بعد ...

آخره: ... ولا يصح إضمار مررت لا ينصب المفعول أو فعلا هو لازم معناه نحو: زيدا ضربت غلامه.

Ölçü: 207x150 (147x75)mm., Satır: 13., Varak: 1^b-145^a., Yazı: Ta'lik.

Sırtı kısmı deri diğer aksam kağıtla kaplıdır. Beyaz kağıt kullanılmış, kenarlarda ve satır aralarında notlar kayıtlıdır.

195

Aynı Eser

Ölçü: 267x180 (142x919mm., Satır: 14., Varak: 1^a-148^b., Yazı: Ta'lik.

Sırt kısmı kopuk diğer kısımları deri cildlidir. Beyaz kağıt kullanılmış, kenarlarda ve bazı satır aralarında notlar kayıtlı olup, yazımda surh uygulanmıştır. Özellikle قوله، فصل kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılıdır.

207

Aynı Eser

Ölçü: 210x155 (145x75)mm., Satır: 17., Varak: 1^b-133^a., Yazı: Ta'lik.

Kitabın ismi 1^b'de yazılıdır. Kenarlarda ve satır aralarında notlar kayıtlıdır. Beyaz kalın kağıt kullanılmıştır. Sırtı kahverengi deri, kapakları eflatunî kağıtla kaplıdır. Yer yer yazımda kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

⁷ İmam Fahreddin er-Râzî'nin neslinden gelen Muşannifek H. 803'te doğdu. İlim tahsili için kardeşi ile birlikte 8122de Herat'a gitti. Zekası ve ilme olan düşkünlüğü sonucu genç yaşta velüdlük özelliği göstermeye başladı. H. 825'te el-Mısbâh'a şerh aldı. Eserlerini Arapça ve Farsça olarak da yazmıştır. Ahmed b. Muhammed el-Herevî'den Arap Dili derslerini, şafii fikhini Abdulaziz b. el-Ebherî'den, hanefi fikhini da Nasihuddin b. Muhammed Alaaddin'den okudu. Daha sonra Anadolu'ya gelerek Konya'da tedris görevinde bulundu. Hastalığı sebebiyle İstanbul'a seyahatte bulunarak dönemin padişahı Fâtih Mehmed'in iz'âm ve ikrâmına nâil oldu. Geçirdiği hastalığı sonucunda duyma melekesini kaybetmesine rağmen tedris görevini karşılıklı yazışma ile devam ettirmiştir. Bkz. Şezerât, VII, 320; eş-Şekâyıkü'n-Nu'mâniyye, 100-102; Keşfü'z-Zunûn, II, 1078; Hedîyyetü'l-Ârifin, I, 735, Kehhâle, VII, 240.

189

ez-Žav' fi Şerhi'l-Mısbâh الضوء في شرح المصباح
Bedreddin Muhammed b. Ahmed بدر الدين محمد بن أحمد الإسفرائني
el-İsferâînî (684/1285)⁸

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم رب تم بالخير. قال الشيخ الإمام الفاضل رضي الدين البرهاني رحمه الله سألتموني
أدام الله عزتكم ...

آخره: ... ولا يصح اضمار مررت لأنه لا ينصب المفعول به لأنه لازم أو هو لازم معناه. نحو زيدا ضربت غلامه أي
أصبت زيدا ضربت غلامه.

قيد الفراغ: تم الكتاب بعو الله وحسن توفيقه على يد العبد الضعيف الفقير الحقير المحتاج إلى رحمة ربه وغفرانه
حاجي بيرام بن خليفة... سنة ٩٦١.

Ölçü: 230x165 (137x75)mm., Satır: 15., Varak: 1^a-162^a., Yazı: Nesih.

Aydın valisi Sadullah Paşa'nın vakfidır. Şirazeli olup mukavva cildlidir. Muhtelif kelimeler ve konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılıdır. Kalın beyaz kağıt kullanılmış, kenarlarda bolca notlar kayıtlıdır. Bazı yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır.

414

Aynı Eser

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. أما بعد: حمدا لله. أما كنمة فيها معنى الشرط...

آخره: ... والصلوة على رسوله محمد نبيه وعبداه وعلى آله وأصحابه من بعد.

Ölçü: 180x120 (117x70)mm., Satır: 13-15., Varak: 1^a-143^a., Yazı: Ta'lik.

Sırt kısmı deri diğer kısımlar eflatunî kağıtla kaplıdır. Beyaz ince ve kalın kağıt kullanılmış, satır aralarında ve kenarlarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmış ve çok kullanılmasından dolayı varaklar aşınmıştır.

445

Aynı Eser

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. ان أحق... شيخ شئى يذكره صدور الكتب والدفاتر ...

⁸ Nahiv ve lügat alimidir. Kaynaklarda hayatı hakkında bilgi verilmemektedir. Bkz. *Buğye*, II, 219; *Kehhâle*, XI, 180; *Hediyyetü'l-Ârifin*, II, 134; *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1543, 1545.

آخره: ...وهذا باب للإطناب فيه مجال لكنه يغضى الى silik فاقتصرت على هذا القدر فليس يرى عن السارق.

قيد الفراغ: تم بحمد الله وحسن توفيقه وصلى الله على سيدنا محمد وآله أجمعين. وذلك يوم الثلاثاء من شهر شعبان على يد العبد الضعيف الخيف المفتقر الى رحمة ربه الكريم اللطيف خضر بن اسمعيل بن عبد الرحمن غفر الله له ولوالديه في سنة ثمان وعشرين وثمانمائة.

Ölçü: 185x135 (100x70)mm., Satır: 11., Varak: 1^a-189^a., Yazı: Ta'lik.

Miklablı olup tamamı deri cildlidir. Kapaklarında şemse bulunmaktadır. Sırt kısmı tahrib olmuştur. Kalın kağıt kullanılmış, kenarlarda notlar kayıtlı olup yazımda surh uygulanmıştır. Kitabın varakları dağınık olduğundan şu anda ipe bağlıdır.

380

el-İftitâh Hâşiye lil-Mısbâh الإفتاح حاشية للمصباح

Hasan Paşa b. Alâaddîn el-Esved (ö: ?)¹⁰ حسن باشا بن علاء الدين الأسود

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذى أنزل من السماء الفرقان وخلق من التراب الإنسان ...

آخره: ...والألف في فعلا للتنبيه والواو في فعلوا للجمع ولم يعوض عن الميم فيهما.

قيد الفراغ: تم الكتاب بعون الله yırtılmış الوهاب أحمد بن موسى.

Ölçü: 210x147 (158x90)mm, Satır: 19, Varak: 1^a-113^a, Yazı: Nesih.

Sırt kısmı deri, kapaklar kağıtla kaplıdır ve sol kapağın boydan yarısı yoktur. Beyaz orta dereceli kağıt kullanılmış, marjlarda notlarda kayıtlı olup, yazımda surh uygulanmıştır. Bazı yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır. Kitabın son varakları tahrip olmuş ve okunamayacak vaziyettedir.

465

Aynı Eser

آخره: ...لعدم الحاجة مع الرفع الى الإضمار الذي يحتاج الى التفسير.

Ölçü: 180x130 (130x80)mm., Satır: 17., Varak: 1^a-75^a., Yazı: Ta'lik.

Sırt ve sertap deri, kapaklar ve miklab ebrulu kağıtla kaplıdır. Kitap, çok kullanılması dolayısı sırt kısmı aşınmıştır. Muhtelif yerlerde kurt yeniği

¹⁰ Sarf ve Nahiv ilmleriyle meşgul olmuş bir alimdir. Yazar ve eser için bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1708; *Kehhale*, III, 246-247.

bulunmaktadır. Kalın sarı kağıt kullanılmış, marjlarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmıştır.

226

الإيضاح شرح المفصل للزمحشري el-İzâh Şerhu'l-Mufaṣṣal li'z-Zemaḥşerî
Ebû 'Ömer 'Osmân b. 'Ömer İbn Hâcib
أبو عمر عثمان بن عمر ابن حاجب (570/1174-646/1249)¹¹

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. اللهم وفق. الكلمة هي اللفظ الدالة على معنى مفرد بالوضع...

آخره: ... فإذا تكلف متكلف وجعل الضمير في كان على معنى وكان كونه محذوف المضاف وأقيم المضاف إليه مقامه فأخبر عن الكون بالكون.

Ölçü: 243x173 (197x120)mm, Satır: 29, Varak. 1^a-225^a, Yazı: Rik'a.

Sırt kısmı kahverengi, kapaklar ise kırmızı bez cildlidir. Yazı pek okunaklı değildir. Kenarlarda notlar kayıtlı olup konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılıdır.

206

الإيضاح شرح المفصل للزمحشري (1. جلد) el-İzâh Şerhu'l-Mufaṣṣal li'z-Zemaḥşerî (1. Cild)
Ebu'l-Bekâ Muvafaḳuddîn Ya'îş b. 'Ali b. Ya'îş (556/1161-643/1245)¹²
أبو البقاء موفق الدين يعيـش بن علي بن يعيـش

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم رب يسر. قال الشيخ الإمام العلامة أستاذ الدنيا ترجمان العرب بقية السلف الصالح الثقة العدل البارح الورع موفق الدين أبو البقاء، يعيـش بن علي بن يعيـش النحوي...

آخره: ... الا إذا كانت رافعة لاتعمل إلا في نكرة كما إذا كانت ناصبة. وقد تقدم الكلام على ذلك في المرفوعات. فاعرفه.

قيد الفراغ: محمد بن عمر بن حفاظ الحنفي السعدي المعروف بابن العقادة سنة ٦٤٠ هـ.

11 Hayatı hakkında bilgi verildi. Eser için bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1774; *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 655.

12 Musul asıllıdır. 553'te Halep'te doğdu. Arap Dili ve Edebiyatı'nda imamlardandır. el-Hatib et-Tûsî'den hadis dersi aldı. Daha sonra Dimaşk'a giderek Tâceddîn el-Kindî'nin ders halkasına devam etti. 643'te vefat etti.

el-Mufaṣṣal üzerine yapılan şerhlerin en değerlisi olduğu belirtilmektedir. el-Mufaṣṣal'daki ibarelerin okuyucuya anlaşılabilir geldiği, bazı lafızların mucmel olup birden fazla manaya geldiğini, bazı meselelerin açık olmakla beraber bunu destekleyecek delillerden yoksun olduğunu kabul eden İbn Ye'îş, kapalı mefhumları açıklamış, delillerden yoksun olanları delil ve şevâhidle desteklemiştir. Bkz. *Ebcedu'l-'Ulûm*, III, 53-54; *Vefeyât*, VII, 46-53; *Buğya*, II, 351-352; *en-Nubelâ*, XXIII, 144; *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1774; *ez-Zirikli*, IX, 272; *M. es-Sa'ade*, I, 236; *Hediyyetü'l-Ârifin*, II, 548.

Ölçü: 232x170 (170x115)mm., Satır: 15., Varak: 1^a-313^b., Yazı: Nesih.

Deri cildlidir. Satır aralarına ve kenarlarda notlar kayıtlıdır. Sarı kağıt kullanılmış ve yazının tamamında siyah mürekkep kullanılmıştır. Muhtelif yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır.

265/1

الكافية el-Kâfiye

أبو عمر عثمان بن عمر ابن حاجب Ebû 'Ömer 'Osmân b. 'Ömer İbn Hâcib
(570/1174-646/1249)¹³

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. الكلمة لفظ وضع لمعنى مفرد وهى اسم وفعل وحرف...

آخره: ... والمخففة تحذف للساكن وفي الوقف فيرد ما حذف والمفتوح ما قبلها تقلب ألفا.

قيد الفراغ: حرره أضعف المحررين وغبار أقدم الكتائب أحمد بن عمر أصلح الله باله بالصدق واليقين . وقع الفراغ من تنميق هذا الكتاب الشريف بعون الله الملك اللطيف المشتمل بالقواعد الخيف والمائل الظريف ... يوم السبت في خامس من شوال الشريف لسنة اثنين وعشرين ومائتين وألف من هجرة...

Ölçü: 210x150 (132x80)mm., Satır: 15., Varak: 1^a-27^a., Yazı: Nesih.

Sırt kısmı siyah deri, kapakları ise kağıtla kaplıdır. Birkaç yede kurt yeniği bulunmaktadır. İnce beyaz kağıt kullanılmış, marjların tamamına yakını boş olup yazımda surh uygulanmıştır.

456/1

Aynı Eser

قيد الفراغ: تم بعون الله.

Ölçü: 170x130 (90x60)mm., Satır: 7., Varak: 1^a-46^a., Yazı: Ta'lik.

Miklab ve kapakları ebrulu kağıtla kaplı diğer aksam deridir. Şirazesı kopmuştur. Muhtelif yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır. Kalın sarı kağıt kullanılmış, satır aralarında ve marjlarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmıştır.

13 Hayatı hakkında bilgi verildi. Eser ve yazar için bkz. *en-Nubelâ*, XXIII, 264; *Vefeyât*, III, 248-250; *en-Nucûmu'z-Zâhire*, VI, 360-361; *Buğye*, II, 134-135; *Şezerât*, V/234; *Ebcedu'l-'Ulûm*, III, 34-35; *ed-Dîbâcu*, II, 86-89; *Hüsni'l-Muḥâzara*, I, 456; *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1370; *Hediyyetü'l-'Ârifîn*, I, 654.

Mısır mektebine bağlı olan İbn Hâcib'in bu eseri nahve dair olup büyük şöhrete sahiptir. Kısa olmasına rağmen nahvin bütün kurallarını kapsayıcı mahiyettedir. Bir çok alim tarafından, başta er-Razî (464/1287) tarafından tercüme edilen "*el-Kâfiye*"nin Molla Câmî tarafından yapılan şerhi, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. "*el-Kâfiye*"nin Târik Necm 'Abdullah tarafından tahkikli neşri 1407/1986'da Cidde'de yayınlanmıştır. Konu ilgili bkz. Arap Edebiyatında Kaynaklar, s. 167.

2967/1

Aynı Eser

Ölçü: 190x125 (125x70)mm., Satır: 11., Varak: 1^a-42^a., Yazı: Rik'a.

Siyah deri cildli olup şirazeli bir eserdir. Märjlerde notlar kayıtlıdır. Beyaz kağıt kullanılmış, önemli kelimeler kırmızı mürekkeple yazılıdır. Sertab kısmı kopmuştur.

127

الوافية في شرح الكافية (كتاب متوسط) el-Vâfiye fî Şerhi'l-Kâfiye (Kitâb Mutavassıt)

ركن الدين، حسن بن محمد بن شرفشاه Rukneddîn, Hasan b. Muḥammed b. Şerefşâh (645/1247-715/1315)¹⁴

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين. أحمد الله على عظمة جلاله حمد غريق بمطالعة جماله وأشكره جزيل نواله معتقد لمعاده ومآله...

آخره: ...قوله المفتوح ما قبلها قلب ألفا أى نون التأكيد التى يكون ما قبلها مفتوحا ت قلب ألفا عند الوقف. تقول في اضربن يارجل اضربا قياسا على الوقف.

Ölçü: 205x150 (136x80)mm., Satır: 15-17., Varak: 1^b-158^b., Yazı: Ta'lik.

Beyaz ve sarı kağıt kullanılmış, satır ve kenarlarda notlar kayıtlı olup, kitabın bazı yerlerinde kurt yeniği bulunmaktadır. Muhtelif kelimeler surhla yazılıdır. Sırtı deri, kapakları eflatunî kağıtla kaplıdır. Kitap çok kullanıldığından dolayı varaklar aşınmıştır.

129

Aynı Eser

Ölçü: 203x143 (155x80)mm., Satır: 17., Varak: 1^b-170^b., Yazı: Rik'a.

Kadı Hüseyin efendi medresesinde (Karasu kasabasında) yazılmış, fakat mustensih ismi bulunmamaktadır. Yeşil meşin cildli ve şirazelidir. Beyaz kağıt kullanılmış, bazı kelimeler kırmızı mürekkeple yazılıdır. Elli varaklık bölümün kenarlarında notlar kayıtlıdır. Birkaç yerde kurt yeniği görülmektedir.

203

Aynı Eser

14 Akli ve nakli ilimlerde imam olan Şerfşâh H. 645'te doğdu. İbn Şerefşâh, en-Naşir et-Ṭûsî'den eğitim aldı. Daha sonra muid derecesine yükseldi. Tahsilini ikmal eyledikten sonra Musul'da Nuriyye Medresesinde görevine tayin edildi. Eserlerinin çoğunu bu mederesede tedris görevini sürdürürken kaleme aldı. Yazarın, bunun dışında Mardin'de tedris görevinde de bulunduğu kaydedilmektedir. Safer ayında Musul'da H. 715'te vefat etti. Ölüm tarihi bazı kaynaklarda H. 717 olarak belirtilmiştir. Bkz. *es-Subki*, IX, 407-408; *en-Nucûmu'z-Zâhire*, IX, 231; *A'yânu's-Şi'a*, V, 238-239; *Şezerât*, VI, 35; *Buğye*, I, 521-522; *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1370; *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, 283; *ez-Ziriklî*, II, 233; *Kehhâle*, III, 286.

آخره: ...وانما لم تقلب ياء إذا كان مكسورا أو واوا إذا كان مضموما قياسا على الوقف في الاسم. لأنه لم يعلم علامة بقاء التأكيـد.

قيد الفراغ: Ferağ kaydı bölümü kesilmiştir.

Ölçü: 242x160 (175x95)mm., Satır: 15., Varak: 1^b-172^b., Yazı: Nesih.

Aydın valisi Sadullah Paşa'nın vakfıdır. Şirazelî, sırtı kahverengi, Kapakları yeşil deri cildlidir. satır aralarında ve kenarlarda notlar bulunmaktadır. Bunun yanında bazı varaklar vessalelidir. Kitabın asıl metni kırmızı mürekkeple yazılıdır.

404

Aynı Eser

آخره: ...ولأنه لم يعلم بقاء علامة التأكيـد فانك إذا قلت في يازيدون اضربن اضربوا في الوقف.

قيد الفراغ: تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب ومغفرته في وقت الظهر وفي يوم السبت سنة ست وثمانمائة .٨٠٦

Ölçü: 183x130 (117x75)mm., Satır: 16., Varak: 1^b-164^b., Yazı: Ta'lik.

Sırt kısmı deri diğer kısımlar ebrulu kağıtla kaplıdır. Kiatap, fazla kullanılmasından dolayı oldukça tahrib olmuştur. Kalın kağıt kullanılmış, marjlarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmış olup, muhtelif yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır. Bazı varaklar vessalelidir. Zahriyede taç bulunmaktadır.

399

الهندي في شرح الكافية el-Hindî fi Şerhi'l-Kâfiye

شهاب الدين بن عمر الدواني، الهندي Şihâbeddîn b. 'Ömer ed-Davvânî, el-Hindî (ö: ?)¹⁵

أوله: Eksik فهم وتفهم وأرزقني علم وتعليم. نحمد الله نحو ... الوافية ونشكره لنوال نعمائه الكافية...

آخره: ...وهذا كما نرى من باب حسن ... إتمام جميع هذه الفوائد ونظم الفوائد الكاشفة.

قيد الفراغ: قد وقع الفراغ من تسويد هذه النسخة الشريفة المباركة المتبرك المسمى بالهندي في شرح الكافية

وقت الضحى في أوائل ذي القعدة الشريف.. في يد عبد الضعيف المذنب المفتقر الى الله الغنى عن العالمين موسى بن محمد محمد silik olduğundan okunamadı تاريخ إحدى وثمانين وألف ١٠٨١.

Ölçü: 203x123 (157x57)mm., Satır: 21., Varak: 1^a-178^a., Yazı: Ta'lik.

15 Yazar kaynaklarda tesbit edilemedi. Eser için bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1371.

Sırt ve sertab kısmı deri, diğer kısımlar kağıtla kaplıdır. Beyaz ince kağıt kullanılmış, marjlarda notlar kayıtlıdır. Sayfalar tek cetvellidir. Yazımda surh uygulanmıştır.

191

الفوائد الضيائية el-Fevâidu'z-Zıyâiyye

Nûreddîn 'Abdurrahmân b. Ahmedel-Câmî
نور الدين عبد الرحمن بن أحمد الجامي
(717/1414-898/1492)¹⁶

أوله: Eksik... الوكيل. اعلم ان الشيخ رحمه الله لم يصدر رساته لله الحمد. الله سبحانه بأن جعله جزءا منها...

آخره: ...والمخففة المفتوحة ماقبلها تلقب ألفا كقولك في اضرين تشيها بالتنين فإن التنوين إذا انفتح ماقبلها تلقب ألفا وإذا انضم أو انكسر تحذف.

قيد الفراغ: بكر بن بذاق ١٠٣١.

Ölçü: 208x155 (102x65)mm., Satır: 9., Varak: 1^a-408^b., Yazı: Rik'a.

Baştan eksiktir. Şirazeli deri cildi bulunmaktadır. Çoğunlukla beyaz olmak üzere sarı kağıt da kullanılmıştır. Kenarlarda bazı notlar ve tashîhler kayıtlıdır. Varakların bir kısmı vessalelidir.

252

Aynı Eser

أوله: الحمد لوليه الصلوة على نبيه وعلى آله وأصحابه التأديين بأدابه أما بعد: فهذه فوائد وافية لحل مشكلات الكافية...

آخره: ...والمخففة المفتوحة ماقبلها تلقب ألفا كقولك في اضرين تشيها بالتنين فإن التنوين إذا انفتح ماقبلها تلقب ألفا وإذا انضم أو انكسر تحذف.

16 XV. asırda Timurlar devrinde yetişmiş İran'ın büyük şair ve alimlerinden. el-Câmî, Hanefî imammlarından Muhammed Şeybânî neslinden gelmektedir. el-Câmî, Arap Dili ve Edebiyatı'na önem vererek bilhassa Mevlanâ Celâl Usûlî'den feyz almıştır. Uluğ Bey zamanında Semerkant'a giderek bu hükümdarın medresesine girmiş ve Kadızâde Rûmî'nin riyâzât derslerine devâm etmiştir. Nakşibendi tarikatına mensup olan el-Câmî, zevk ve neş'e sahibi hakiki bir sofi idi. Daha gençliğinde şiirle meşgul olmuştur. Kendisi için Hüseyin Baykara tarafından tahsis edilen medresede tedris görevine başlamıştır. Tedrisatında Arap Dili ve Edebiyatı'na, Hadis ve Tefsir'e önem vermiş ve oğlu Ziyâeddin Yûsuf namına bir arapça gramer kitabı kaleme almıştır. Başlıca edebi eserlerini Farsça yazan ve İran klasik şairlerinin sonuncusu sayılan el-Câmî, Arap Dili'nde de Tefsir, Kelam ve Felsefe'ye dair eserler de kaleme almıştır. Hayatının sonuna kadar tedrise devam eden el-Câmî, 898/1492'de vefat etti. Bkz. Şezerât, VII, 360; eş-Şekâyîku'n-Nu'mâniyye, I, 159-160; Keşfü'z-Zunûn, II, 1372; Hediyyetü'l-Ârifîn, I, 534; Kehhâle, V, 122.

قيد الفراغ: كتب كتاب الفوائد الضيائية بعون الملك العلانية في عصرته يوم الجمعة المندرج في ذو القعدة الحرام الداخل في سنة ثلثين وتسعمائة من الهجرة النبوية المصطفوية على يد الحقير الطالب حمة ربه العليم حسن بن ابراهيم بن محمد الكوراني الذي بناوي في بلدة المحروسة بدليس صانها الله عن التبليس في مدرسة حاجي بك.

Ölçü: 207x140 (150x72)mm., **Satır:** 21., **Varak:** 1^a-178^a., **Yazı:** Nesih.

Sırt kısmı kahverengi deri, kapakları eflatûnî kağıtla kaplıdır. Alt kapağın sol alt köşesi yeniktir. Kalın sarı kağıt kullanılmış, Sayfalar tek cetveli olup marjların tamamına yakını notlarla doludur. Yazımda ayrıca surh uygulanmıştır. Muhtelif yerlerde kurt yeniği görülmektedir.

415

Aynı Eser

Ölçü: الحمد لوليه الصلوة على نبيه وعلى آله وأصحابه ...

آخره: ... فإن التوئين إذا انفتح ما قبلها تقلب ألفا وإذا انضم أو انكسر تحذف.

قيد الفراغ: قد استراح من كمد الإتهاض لنقل هذا الشرح من السواد الى البياض العبد الفقير عبد الرحمن الحاجي ... ضحوة السبت الحادي عشر من رمضان المنتظم في سلك شهور سنة سبع وتسعين أو ثمان وألف.

Ölçü: 170x105 (120x55)mm., **Satır:** 17., **Varak:** 1^a-311^a., **Yazı:** Rik'a.

Sertab ve miklablı olup, deri cildlidir. Kapakları şemselidir. İnce beyaz kağıt kullanılmış, satır aralarında ve kenarlarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmıştır. Sayfalar tek cetvelidir. Bazı varaklar kopmuştur.

244

الإفصاح على الكافية el-İfşâh 'ala'l-Kâfiye

Anonim

Ölçü: بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي رفع السموات بغير عمد. وخفض الأرض ونصب الجبال بنجوم الفضاء للعباد...

آخره: ... والمفعول الأول لقوله تقلب قائم مقام فاعل راجع الى المبتدأ أيضا.

Ölçü: 203x135 (157x73)mm., **Varak:** 1^b-198^a., **Satır:** 21., **Yazı:** Ta'lik.

Kahverengi deri cildli olup, kapakları şemselidir. Yazımda surh uygulanmıştır. Beyaz kağıt kullanılmış, kenarlarda notlar kayıtlıdır ve muhtelif yerlerde Trabzon Ortahisar / Fatih Câmî'i Kütüphanesi mührü basılıdır. Fâtih Sultan Mehmed Han zamanında istanbul'da yazılmış olduğu kayıtlıdır.

236/9

el-Elfiyye الألفية

Cemâleddîn, Muḥammed b. 'Abdillâh İbn
Mâlik (600/1203-672/1275)¹⁷ جمال الدين، محمد بن عبد الله المعروف بابن مالك

أوله: قال محمد هو ابن مالك أحمد ربي الله خير مالك
مصليا على الرسول المصطفى وآله المستكملين الشرفا
آخره: أحصى من الكافية الخلاصة كما اقتضى غنى بالاختصاص
أحمد الله مصليا على محمد خير النبي أرسلا.

Ölçü: 205x145 (155x80)mm., Satır: 15., Varak: 74^a-109^b., Yazı: Nesih.

Şirazeli ve mukavva kapaklı bir yazmadır. Beyaz kağıt kullanılmış, bazı kelimeler surhludur. Kenarlarda bolca not kayıtlıdır.

397/2

Aynı Eser

آخره: ثم على عثمان مع علي وسائر الأصحاب والولي
عليهم يجرى رضى الرحمن لا ينقضى للعرض والميزان

قيد الفراغ: تمت هذه الألفية بعون الخالق البرية على يد أضعف العباد عمر ابن الحاج علي غفر الله له ولوالديه.
قسطونية، ١١٧١.

Ölçü: 196x147 (165x75)mm., Satır: 25., Varak: 195^a-214^b., Yazı: Ta'lik.

Sayfalar cetvelli değildir. Tamamen deri cildli olup ,kapakları ve miklabı şemselidir. Beyaz ince kağıt kullanılmıştır.

¹⁷ Daha çok İbn Mâlik olarak tanınan nahivci bir alimdir. H. 600'de İspanya'da doğdu. Dimaşk'ta İbn Hacib, İbn Yaiş, es-Sahavî ve Hasan es-Sabbâh'tan ders aldı. Muhtelif zatlaradan arapça öğrenimi gördü. Halep'te İbn Amrun meclisine de devam etti Tahsilini tamamladıktan sonra Halep'te nahiv dersi okutmaya başladı, bunun dışında Şam'da da ders okuttu. Bu şehirde 12 Şâbân 672'de vefat etti. Aynı zamanda kırâat alimi olan İbn Melik Arapçanın garibleri alanında üstünlüğünü kanıtlamıştı. Nahiv ve Sarf alanında derin bilgi sahibi idi. Arap şiirlerini dil alanında şâhid olarak kullnmakta ustaydı. Başlangıçta maliki olduğu halde daha sonra şafii mezhebini kabul ettiği nakledilmektedir. İbn Mâlik bir filolog olarak kabul edilir. İbn Mâlik nahiv kaidelerini tanzim etmek ve ibarelerini sadeleştirmek suretiyle Sarf ve Nahiv tedrisini kolaylaştırdığı ileri sürülmektedir.

Endülüslü alim İbn Malik tarafından Nahiv alanında "*el-Kâfiyetu's-Şâfiye*" adlı teferruatlı bir eser te'lîf etti. Daha sonra bu eserini, nahvin bütün kurallarını içerecek ve ezberlenmesi kolay olacak şekilde 1000 beyitte toplamıştır. Büyük şöhrete sahip olan bu eser, İbn Hişâm (761/1360), İbn 'Aķîl (769/1367) ve el-Eşmûnî (900/1490) tarafından şerhedilmiştir. Bkz. *Fevât*, II, 227; *es-Subki*, V, 28; *Ebcedu'l-'Ulûm*, III, 33-34; *Keşfü'z-Zunûn*, I, 151.

281

Şerhu Elfiyyet-i İbni Melik

Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân,
 İbn 'Aķîl (698/1298-769/1367)¹⁸

أوله الحمد لله رب العالمين والصلوة على أشرف الأنام سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين.

قال محمد هو ابن مالك أحمد ربي الله خير مالك
مصليا على الرسول المصطفى وآله المستكملين الشرفاآخره: أحمد الله مصليا على محمد خير النبي أرسلا
وآله العز الكرام البررة وصحبه المنتخبين الخيرة.
قيد الفراغ: تم بعون الملك الوهاب.Ölçü: 215x155 (145x80)mm., Satır: 15., Varak: 1^b-279^b., Yazı: Nesih.

Sırt ve sertab deri, diğer aksam ebrulu kağıtla kaplıdır. Kalın beyaz kağıt kullanılmış, beyitler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Marjlar tamamen boştur.

454

Şerhu Elfiyye

Ebû Zeyd, 'Abdurrahmân b. 'Ali b. Şalîh
 el-Mekkûdî (827/1405)¹⁹

18 Nahiv, Fıkıh ve Tefsir ilimleriyle meşgul olmuş bir alimdir. Aslen Hemedanlı'dır. 9 Muharrem 698'de doğdu. Kıraat ilmini et-Takıyy es-Sânî'den, Fıkıh'ı okudu. Bunun dışında el-'Alâ el-Konevî'nin fıkıh, fıkıh usulü, tefsir ve aruz gibi ders halkalarına devam etti ve icazet aldı. Bundan başka muhtelif zatlardan da ders aldığı kaydedilmektedir. Tahsilini ikmal ettikten sonra muhtelif görevlerde bulunmuş, bir ara Celâl el-Kazvî'nin kadılık görevine niyabeten baktığı belirtilmektedir. Arap dili ve Edebiyat'ta imam olarak kabul edilmekteydi. Muhtelif alanlarda eserleri bulunan İbn 'Akîl 13 R. evvel 769'da Kâhire'de vefat etti ve İmâm Şafi'i yanında defnedildi. İbn 'Akîl tarafından kaleme alınmış olan bu eser yazar asıl metnin muhtevasını bozmayacak şekilde okuyucunun anlamakta zorlanacağı yerleri akıcı bir üslûpla şerhetmiş ve meseleleri basitleştirmiştir. Eserin tahkikli neşri, 'Abdulmuîn Hafacı tarafında 3 cild halinde Kâhire'de; Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhâmid tarafından 2 cild halinde yine Kâhire'de ve yine Remzi Munîr Ba'lebekkî tarafından da bir cild halinde Beyrut'ta basılmıştır. Bkz. *Buğye*, II, 46-47; *ed-Dürerü'l-Kâmine*, II/266-269; *en-Nucûmu'z-Zâhire*, XI, 467; *Şezerât*, VI, 215; *Keşfü'z-Zunûn*, I, 152; *Kehhâle*, VI, 70; *Arap Edebiyatda Kaynaklar*, Erzurum, 1994, s. 170-171.

19 Sarf, Nahiv ve Lügat ilimleri ile çalışmaları bulunan yazar, Ramazan 553'te Halep'te doğmuş. Arap Dili imamlarından kabul edilen müellif el-Hatib et-Tûsî'den Hadis dersi aldı. Daha sonra Dımaşk'a gelerek Tâceddîn el-Kindî'nin ders meclislerine devam etmiştir. 11 Şa'ban ayında Fas'ta vefat etmiştir. Bkz. *eż-Zav'*, IV, 97; *Buğye*, II, 83; *Ebcedu'l-'Ulûm*, III, 53-54; *Keşfü'z-Zunûn*, I, 153; *Hediyyetü'l-'Ârifîn*, I, 529; Br. GII, 25; *Kehhâle*, V, 156. Eserde kayıtlı olan isim. Şerh ومختصر على ألفية ابن مالك 'dır.

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم وبه ثقى. قال الشيخ الأستاذ المحقق النحوي اللغوي أبي زيد عبد الرحمن بن علي بن صالح المكودي...

آخره: ...الحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد وآله أجمعين الطاهرين الطيبين. يا رب العالمين.

قيد الفراغ: تم الكتاب بعون الملك الوهاب.

Ölçü: 206x150 (150x80)mm., Satır: 16., Varak: 1^a-247^a., Yazı: Nesih.

Sırt ve sertab kısımları deri diğer aksam ebrulu kağıtla kaplı olup, şirazeli bir yazmadır. İnce beyaz kağıt kullanılmış, kenarlarda bazı notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmıştır. Muhtelif yerlerde kurt yeniği görülmektedir.

264

el-Menhecu's-Sâlik İlâ Elfiyyeti -İbn Mâlik المنهج السالك الى ألفية ابن مالك

Nûreddîn, Ebu'l-Hasan 'Ali b. Muḥammed نور الدين، أبو الحسن علي بن محمد الأشموني el-Eşmûnî (900/1490)²⁰

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم. قال الشيخ الإمام العالم الهام المحقق المدقق نور الدين، أبو الحسن علي بن محمد الأشموني الشافعي رحمه الله...

آخره: ... وأردفه بالصلوة على سيدنا محمد سيد الأنام وعلى آله وأصحابه الكرام الأحرار. أجز ذلك ذلك وعنه في البدء والختام. فقال رحمه الله تعالى وجمعنا في دار الإسلام.

قيد الفراغ (للمؤلف): تم هذا الكتاب بحمد الله وعونه وحسن توفيقه على يد أضعف العباد وأحوجهم الى الملك الجواد محمد بن الشيخ سراج الدين المديني الأشموني غفر الله له

قيد الفراغ (للمستسخ): ووافق الفراغ من تعليق هذه النسخة بعد العصر يوم الخميس حادي عشر جمادي الأول من شهور سنة خمس ومائة بعد الألف.

20 Şafii alimi olarak tanıtılan müellifin hayatı hakkında çok kısa bilgi verilmektedir. Bunlar da yazarın çalışma alanlarının fıkıh, kelâm ve nahiv olduğu belirtilmektedir.

Elfiyye üzerine yapılan en geniş şerhlerden biridir. Müellif eserde nahivle ilgili pek çok meseleye yer vermesi nedeniyle, eser en geniş nahiv kitaplarından kabul edilir. el-Eşmûnî eserde önce "el-Elfiyye"nin metnini verir daha sonra bu konudaki çeşitli görüşleri ve şevahidi zikreder. Muteaddid baskıları bulunan eserin tahkikli neşirlerinden birkaçı şunlardır: Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamid tarafından 1933, 1939 ve 1955 yıllarında ve yine 1955 yılında iki cilt halinde Mısır'da basılmıştır. Bkz. Keşfü'z-Zunûn, I, 739; Hedîyyetü'l-Ârifîn, I, 793; Kehhâle, VII, 184; Arap Edebiyatında Kaynaklar, s. 171.

Ölçü: 210x155 (163x115)mm., Satır: 15., Varak: 1^b-332^a., Yazı: Nesih.

Sırt ve sertabı deri diğer aksam kağıtla kaplı olup, şirazesı tamamen kopmuş ve aynı zamanda sırt kısmı da tahrib olmuştur. Kalın beyaz kağıt kullanılmış, marjların tammamına yakını boş, yazımda bolca surh uygulanmıştır. Az miktarda kurt yeniği bulunmaktadır.

2971

المقدمة الآجرومية el-Muḳaddimetü'l-Âcrûmiyye

أبو عبد الله، محمد بن داود الصنهاجي المعروف بابن آجروم Ebû 'Abdillâh, Muḥammed b. Dâvûd es-Şanhâcî, İbn Âcurrûm (673/1278-728/1326)²¹

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. الكلام هو اللفظ المركب المفيد بالوضع. وأقسامه ثلاثة: اسم وفعل وحرف جاء لمعنى....

آخره: ...وأما يخفض بالإضافة فنحو غلام زيد. وهو على قسمين ما يقدر باللام وما يقدر بميم. فالذى يقدر باللام نحو غلام زيد. والذى يقدر بمن نحو ... باب ساج، وخاتم حديد.

قيد الفراغ: علي بن مصطفى معروف بماجوقه لى ساكن عمارسه فى ص ١٦.

Ölçü: 180x125 (123x759)mm., Satır: 18., Varak: 1^b-9^a., Yazı: Ta'lik.

Konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılıdır. Deri cildlidir. Beyaz kağıt kullanılmış ve muhtelif yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır. Kenarlarda ve satır aralarında notlar kayıtlıdır.

402

شرح لب الألباب فى علم الإعراب Şerḥu Lübbi'l-Elbâb fî 'İlmi'l-İ'râb

جمال الدين عبد الله بن محمد النيسابوري النقره كاري Cemâleddîn 'Abdullâh b. Muḥammed en-Nîşâbûrî en-Nuḳrekârî (706/1306-776/1374)²²

21 Âcurrûm: Berberi dilinde bir kelime olup tarikat adamı ve sûfî demektir. Babasının adı Dâvud'dur. H. 672'de Fas'ta doğdu ve yine 723'te orada vefat etmiştir. Fas'ta tahsilini tamamladıktan sonra Mekke'ye hac için gitti ve oradan da Kâhire'ye geçerek Endülüslü ve Gırnatalı dilci Ebû Ḥayyân, Muḥammed b. Yûsuf (745/1345)'tan ders aldı. Dilciliğinin yanında fakih, edib ve riyaziyatçı idi. Fas'ta Endülüslüler Camiinde ders okuttu. Yazara İbn Âcurrûm şöhretini kazandıran eseri ise "el-Muḳaddimedü'l-Âcurrûmiyye fî Mebâdi 'İlmi'l-'Arabiyye"dir. Bu eser Ebu'l-Ḳâsim 'Abdurrahmân ez-Zencânî'nin "Kitâbu'l-Cumel"nin bir muhtasarı olan bu eser islam dünyasının ekserisinde pek tanınmış ve tutulmuştur. Bu eser Avrupada ilk defa 1529'da Impriarie des Medicis'de basılmıştır. Yazar Arap Dili alanında Küfe ekolüne mensup idi. Bkz. Buğye, I, 238-239, Şezerât, VI, 26, Keşfü'z-Ḍunûn, II, 1796, Hediyetü'l-Ârifin, II, 145, Brockelmann. Suppl. II, 332-335; Kehhâle, XI, 215.

أوله: الحمد لله فاتح غمام الغموم وفاصح هموم الموموم الذي لم يبلغ كنه حكمته البالغة...
 آخره: ...ويستغنى بعمده عن إلحاق المدة نحو موسى والقاضي رفعا وجرا ولا يلحق هذه المدة هاء السكت.
 قيد الفراغ: تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب. والله أعلم بالصواب واليه المرجع المآب على يد العبد الضعيف المحتاج إلى رحمة ربه اللطيف عبد الله بن يحيى غفر الله له ولوالديه وأحسن اليهما واليه في تاريخ silik olduğundan okunamadı وسبعين وتسعمائة.

Ölçü: 190x135 (125x90)mm., Satır: 19., Varak: 1^a-234^b., Yazı: Rik'a.

Miklab dahil tamamı deri cildlidir. Kapaklar şemselidir. Bordurları zencireklidir. Kalın beyaz kağıt kullanılmış, marjlarda notlar kayıtlı olup, yazımda surh uygulanmıştır. Muhtelif yerlerde kurt yeniği göze çarpmaktadır. Az miktarda turuncu kağıt kullanılmıştır.

344

Şerḥu'l-Muğnî li Çarperdî شرح المغني لچاربردي
 Bedreddîn, Muḥammed b. 'Abdirraḥîm بدر الدين محمد بن عبد الرحيم الحسين العمري
 el-Hüseyn el-'Ömerî (801/1399'dan sonra)²³

أوله: الحمد لله الفاطر الحكيم القادر منشيء العالی العظيم محي البالی الرحيم والصلوة على رسوله الكريم...
 آخره: ...وينجز كسرة ماقبل هذا التنوين وفتحت في قول المختار بكسر ألفاء وفتحها إما لكسرة فما يلتقاء الساكنين وإما لأن فيه تستحق الكسرة في الأصل... Eksik

Ölçü: 206x150 (145x80)mm., Satır: 13-15., Varak: 1^a-160^a., Yazı: Nesih.

Kapakları ebrulu kağıtla kaplı diğer kısımlar deri cildli olup, şirazeli bir eserdir. Kalın beyaz kağıt, az miktarda da sarı kağıt kullanılmıştır. Kenarlarda az miktarda notlar kayıtlıdır. Varakların çoğu vessalelidir. Yazımda surh uygulanmıştır. Birkaç yerde kurt yeniği bulunmaktadır.

22 Fıkıh, usûl ve nahiv alanlarında eğitim ve öğrenim görmüş, Halep'te hocalık yapmış bir zattır. Nahiv ve Fıkıh alanlarında eserleri bulunmaktadır. Yazar ve eserleri için bkz. *ed-Durer*, II, 392-393, *Şezerât*, VI, 242; *Buğye*, II, 54; *ez-Zirikli*, IV, 271-272; *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1546; *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 467; *Kehhâle*, VI, 108.

23 Nahiv alimidir. Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1751; *Kehhale*, X, 158.

154

المصباح في شرح مفتاح العلوم للإمام السكاكي el-Muṣbāḥ fī Ṣerhi Miftāḥi'l-'Ulûm li'l-Îmâm es-Sekkâkî

أبو الحسن، علي بن محمد بن علي السيد الشريف الجرجاني Ebu'l-Ḥasan 'Alî b. Muḥammed Seyyid Ṣerif el-Cürcânî (740/1339-816/1413)²³

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. نحمدك اللهم على ما هديتنا إليه من دقایق المعاني * ببدایع البیان...

آخره: ... قوله وعندك علم جملة حالیه ولفظ علم منون و silik مقام للإستدراك مفعوله.

قيد الفراغ: قد وقع الفراغ من تأليفه أواسط شوال سنة ٨٠٣. حسين بن خضر.

Ölçü: 272x180 (210x125)mm., Satır: 25., Varak: 1^b-194^b., Yazı: Ta'lik.

Şirazeli ve miklabli, sırt kısmı deri diğer aksamı ise kağıtla kaplıdır. Beyaz kağıt kullanılmış, satır aralarında ve kenarlarda notlar kayıtlıdır. Bazı yerlerde kırmızı mürekkep kullanılmıştır.

149

حاشية عصام الدين Hâşiyetu 'Îşâmeddîn

عصام الدين، ابراهيم بن محمد عرب شاه الإسفرائيني 'Îşâmeddîn, İbrâhîm, b. Muḥammed 'Arabşâh el-İsfarâînî (951/1544)²⁴

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين رب تمم بالخير. ياهاديا لسالك محامدك وياسامعا لجامع مسائل حامدك....

آخره: ويكتب ألفا اذا انفتح ما قبلها فكتابتها على خلاف القياس.

قيد الفراغ: حسن بن عبد الإمام ١١١١هـ.

Ölçü: 235x172 (165x95)mm., Satır: 20., Varak: 5^a-112^b., Yazı: Ta'lik.

1^b-4^a'da muhtelif notlar kayıtlıdır. Deri cildli olmasına rağmen kullanımdan dolayı kitap epeyce tahrip olmuştur. Kitabın metni 5^a'dan itibaren başlamaktadır. Satır araları ve kenarlar tamamen notlarla doludur. Yazımda surh uygulanmıştır.

²³ Hayatı Hakkında bilgi verildi.

* Bu kelime yazmada siliktir.

²⁴ Horasan ve Mâveraunnehir alimlerindedir. Doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. İlim ehli bir ailenin çocuğu olarak Horasan'da doğdu. Babasının kadılık görevinde bulunduğu kaydedilirken yazar hakkında, kaynaklarda, fazla bilgi verilmemektedir. 'Arabşah İsfarâînî'nin akranları arasında parmakla gösterilecek derecede ilim sahibi olduğu belirtilmektedir. Bkz. *Şezerât*, VII, 291; *Kehhâle*, I, 101.

150

Aynı Eser

Ölçü: 275x195 (170x115)mm., Satır: 18., Varak: 1^a-239^a., Yazı: Nesih.

Şirazeli, sırtı kahverengi deri cildli, kapakları ise kırmızı bez kaplıdır. Kalın beyaz kağıt kullanılmış, açıklanan cümlelerin üstleri ve bazı kelimeler kırmızı mürekkeple yazılı ve çizilidir. Kenarlarda ve satır aralarında bolca notlar kayıtlıdır. Bazı konu başlıkları kenarlarda da yazılıdır. Kitap kullanımdan dolayı epeyce tahip olmuş ve bazı varaklar elden geçirilmiştir.

265/2

إظهار الأسرار İzharu'l-Esrâr

Muḥammed b. Pîr 'Ali Birgivî
محمد بن بير على البركوي (929/1523-981/1573)²⁵

أوله: الحمد لله رب العالمين. والصلوة على محمد وآله أجمعين. وبعد فهذه رسالة فيما يحتاج إليه كل معرب أشد الاحتياج وهو ثلاثة أشياء: العامل، والمعمول والعمل.

آخره: ...وهذه خمسة أوجه في أمثاله وصفة اسم لا مبني المفردة المتصلة به فإنه يجوز بناؤها على الفتح نحو لارجل ظريف واعرابها رفعا ونصبا نحو لارجل ظريف بالرفع وظريفا.

قيد الفراغ: حرره أحمد بن عمر في ربيع الأول في قمت المغرب في المدرسة قواق ميداني في المسجد silik
olduğundan okunamadı غفر الله شرارهما وجعل الجنة مثواهما.

Ölçü: 210x150 (132x80)mm., Satır: 15., Varak: 29^a-55^a., Yazı: Nesih.

Sırt kısmı siyah deri, kapakları ise kağıtla kaplıdır. Birkaç yerde kurt yeniği bulunmaktadır. ince bayaz kağıt kullanılmış, marjlarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmıştır.

331

نتائج الأفكار شرح إظهار الأسرار Netâyicu'l-Efkâr Şerhu İzharu'l-Esrâr

Veliyyuddîn, Muştafâ b. Ḥamza el-Aṭavî
ولي الدين، مصطفى بن حمزة الأطه وي/ الأطه لي /el-Adalî (1085/1674'ten sonra)²⁶

أوله: الحمد لله الذي جعل بالألفاظ قوالب المعاني وفضلها على سائر الأصول...

25 Hayatı hakkında bilgi verildi. Eser için bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 117; *Kehhâle*, XII, 249; *Kamûsu'l-A'lâm*, I/223.

26 H. XI. asırda yetişmiş mutaahhirin nahiv alimlerinden olup Birgivi'nin "*İzhâru'l-Esrâr*" isimli eserine "*Netâyicu'l-Efkâr*" adlı şeh kaleme almıştır. Bkz. *Hediyyetü'l-Ârifin*, II, 441; *İzâhu'l-Meknûn*, II, 260, *Kehhâle*, XII, 249; *Kamûsu'l-A'lâm*, I, 223.

آخره: ...ولا يجوز بناؤه لوجود الفصل بالعاطف وإذا لم يتعرض له لأن كلامه في جائر البناء.

قيد الفراغ: قد وقع الفراغ عن تسويد شرح اظهار الأسرار بعون الله الملك العزيز الغفار على يد أضعف الورى الشيخ مصطفى في الضحوة الكبرى من يوم الأربعاء السابع والعشرين من رمضان المبارك من سنة خمس وثمانين وألف.

Ölçü: 215x130 (154x63)mm., Satır: 21., Varak: 1^a-135^a., Yazı: Nesih.

Deri cildli olup kapakları kabartma şemseli ve bordurları zencireklidir. Çok kullanımdan dolayı sertab ve sırt kısmı yıpranmıştır. İnce beyaz kağıt kullanılmış, marjlarda ve satır aralarında notlar kayıtlı ve yazımda surh uygulanmıştır. Sayfalar tek cetvellidir. Mukaddimedede basit bir taç bulunmaktadır. İlk sayfalarda noktalama olarak kullanılan duraklar yeşil boyalıdır.

332

Aynı Eser

قيد الفراغ: قد وقع الفراغ من تحرير شرح اظهار الأسرار على يد أضعف الورى السيد اسماعيل بن عثمان غفر الله ذنوبهما وستر عيوبهما من يوم الأحد الخامس من شهر رمضان المعظم فى وقت الضحى سنة إحدى وثمانين ومائة وألف ١١٨١.

Ölçü: 216x140 (157x729mm., Satır: 19., Varak: 1^a-138^a., Yazı: Nesih.

Sırt ve sertab kısımları deri diğer kısımlar ise kağıtla kaplıdır. Şirazesi kopmuştur. Beyaz ince kağıt kullanılmış, marjlarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmıştır. 1a'da altûnî ve yeşil renkten müteşekkil taç bulunmaktadır. 1^a-1^b'de sayfa kenarları kuzkuncuk cetvelli olup diğer sayfalar tek cetvellidir.

261

Aynı Eser

آخره: ...وانما لم يتعرض لحكم سائر التوابع أيضا لأنه لانص عنه فيها غير أنه نقل الأندلسي إن ما عداهما كتوابع المنادى.

قيد الفراغ (للمؤلف): قد وقع الفراغ عن تسويد شرح اظهار الأسرار بعون الملك الغفار على يد أضعف الورى الشيخ مصطفى في الضحوة الكبرى من يوم الأربعاء السابع والعشرين من رمضان المبارك من سنة خمس وثمانين ومائة وألف ١١٨١.

قيد الفراغ (للمستنسخ): قد وقع اختتام والإتمام ببلدة المالطية صانها الله عن البلية وذلك في يوم الثانى من أحد عشر من شهر جمادى الآخر من شهور سنة خمس وثلثين ومائة وألف من الهجرة النبوية على يد الفقير الحقير المعترف بالذنوب والتقصر مصطفى بن ابشرى غفر الله ذنوبهم.

Ölçü: 225x165 (165x95)mm., Satır:15., Varak: 1^b-186^a., Yazı: Nesih.

Sırt kısmı siyah deri, kapaklar ise ebrulu kağıtla kaplıdır. Miklab ve sertab kopmuştur. Bazı yerlerde kurt yeniği görülmektedir. Kalın ve ince beyaz kullanılmış, marjların tamamına yakını ve satır araları notlarla doludur. Fazla elde tedavül etmesinden dolayı, varakların sağ alt köşeleri erimiştir.

278

حل أسرار الأخيار في معرب الإظهار Hallu Esrârî'l-Ahyâr fî Mu'ribî'l-İzhâr

حسن بن أحمد الشهير بزيني زاده Zeynîzâde Hasan b. Ahmed (1168/1755)²⁷

أوله: الحمد لله الذي رفع داء الجهل عنا بإنزال قرآن عربي بين الهدى علينا...

آخره: ...ويجوز أن يكون صفة رجل حملا على حملة القريب كما في الرخي.

قيد الفراغ: تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب. تاريخ ١٢٢٠.

Ölçü: 207x154 (170x90)mm., Satır: 19., Varak: 1^a-159^b., Yazı: Nesih.

Sırt ve sertab kahverengi deri, kapaklar ise ebrulu kağıtla kaplıdır. Çok kullanılmasıdan dolayı sırt ve sertab kısımları aşınmış ve şirazesi kopayazmaktadır. Orta dereceli kağıt kullanılmış, marjlar tamamen boş olup, yazımda surh uygulanmıştır. Bazı yerlerde kurt yeniği bulunmasının yanında varaklardan bazıları da yırtılmıştır. Tezyîni bir unsur bulunmamaktadır.

254/2

حل معاهد القواعد Hallü Ma'âkidi'l-Kavâ'id

أبو الثناء أحمد بن محمد الزيلي السيواسي Ebû's-Senâ, Ahmed b. Muhammed ez-Zeylî es-Sîvâsî (1009/1600)²⁸

أوله: الحمد لله الذي رفع أسماء العلماء وبفعل الخشية في قوله إنما يخشى الله من عباده العلماء...

آخره: ...و في هذا القدر من القواعد والأحكام في هذا المختصر على طريق الاختصار كتابة لمن تأمله الا لمن تغفله.

²⁷ Arap dili ve edebiyatında hasseten Nahiv'de ihtisas sahibi bir zattı. Bursa'lıdır. 1167'de Aydın'da vefat eyledi. Bkz. *Hediyyetü'l-Ârifin* I, 326; *İ. Serkis*, II, 992; *Kehhâle*, III, 311; *Osmanlı Müellifleri*, I, 321-322. Eserde yazılı olan isim ise: حل أسرار الأخيار على اعراب اضهار الاسرار.

²⁸ Hayatı hakkında kaynaklarda pek bilgi verilmemektedir. Sadece çalışmaları bulunduğu alanlar sayılmaktadır ki bunlar da, Fıkıh, F. Usulü ve Nahiv alanlarıdır. Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 124; *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 150; *Kehhâle*, II, 104.

قيد الفراغ: قد وقع الفراغ من نقله الى البياض على يد أفقر العباد وأحققر الورى علي بن محمد بن محمود غفر الله له ولهم. كتبت كتابي في مدرسة الياقوتي.

Ölçü: 200x125 (146x61)mm., Satır: 21., Varak: 39^a-151^b., Yazı: Nesih.

Sırt kısmı açık kahverengi deri, kapakları ise kağıtla kaplıdır. Yapay şiraze kullanılmıştır. İnce beyaz kağıt kullanılmış, sayfalar tek cetvelli olup, kenarların tamamına yakını notlardan hâlidir. Yazımda surh uygulanmıştır.

254/1

Kâşifetu'l-Ğinâ, Şerhu Kavâ'idî'l-İ'râb Kâşife الغناء، شرح قواعد الإعراب

'Ali b. Muḥammed b. Maḥmûd (ö: ?)²⁹ علي بن محمد بن محمود

أوله: اعلم ان الشيخ رحمة الله عليه لم يصدر رسالته بالحمد كما فعله غيره إما اكتفاء بالبسملة ...

آخره: ... وهذا القدر كفاية لمن تأمله والمراد من هذا الكلام تأكيد ودليل لقوله وينفى silik olduğundan okunamadı لن يبحث العرب بقول المتقدمين.

قيد الفراغ: تم هذا الكتاب الموسوم بكاشفة الغناء شرح قواعد الإعراب عل يد أحقر العباد سنة ١١١٨. كتبت كتابي في مدرسة ياقوتية وأحققر الورى علي بن محمد بن محمود غفر الله له ولهم.

Ölçü: 200x125 (146x61)mm., Satır: 21., Varak: 1^a-87^a., Yazı: Nesih.

Sırt kısmı açık kahverengi deri, kapakları ise kağıtla kaplıdır. İnce beyaz kağıt kullanılmış, sayfalar tek cetvellidir. Yazımda surh uygulanmıştır.

328

Şerhu Enmûzec li'z-Zamehşerî شرح أنموذج للزحشري

Muḥammed b. 'Abdülğani el-Erdebîli محمد بن عبد الغنى الأردبلي (980/1572-1036/1627)³⁰

أوله: الحمد لله جعل العربية yapışık olduğundan okunamadı وصيرها آلة ...

آخره: ... والممتنع بالذات والتصنيف لا يوجد لطيف منه في السباب. وذلك لأنه شأن ما سقلى الإستعداد.

قيد الفراغ: تمت الكتاب، بكر بن الحاج زاده.

²⁹ Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunamadı Eserde, Kâşife الأسرار ismi kayıtlıdır.

³⁰ Kaynaklarda hayatı hakkında geniş bilgi bulunmamaktadır. Tefsir ve nahiv alanlarında çalışmaları olmuştur. Hayatı ve eserleri için bkz. Keşfü'z-Zunûn, I, 185; Hedîyyetü'l-Ârifîn, II, 275; Kehhâle, X, 178.

Ölçü: 206x150 (145x75)mm., Satır: 10-13., Varak: 1^a-99^a., Yazı: Nesih.

Sırt ve sertab deri diğer kısımlar ise kağıtla kaplı olup, şirazeli bir cildi bulunmaktadır. Beyaz kalın ve ince kağıt kullanılmış, marjlarda notlar kayıtlı olup, yazımda surh uygulanmıştır. Muhtelif yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır. Kitapta tezyini bir unsur kullanılmamıştır. Aydın valisi Sadullah Paşa'nın vakfidır.

320

Aynı Eser

آخره: ... قال الحروف المشبه بالفعل إن و أن للتحقيق، ولكن للإستدراك، وكأن للتشبيه، وليت للتمني، ولعل لترجي. أقول لما فرغ من الصنف الأول من إضافة الحروف. شرع في الصنف الثاني أعني الحروف المشبهة...

Ölçü: 197x135 (150x65)mm., Satır: 17., Varak: 1^b-51^a., Yazı: ta'lik.

Beyaz ince kağıt kullanılmış, kenarlarda notlar kayıtlıdır. Sayfa kenarları tek cetvellidir.

457/1

Şerh 'ala Şerhi Dîbâceti'l-Mısbâh شرح على شرح ديباجة المصباح

Yâkûb b. Yûsuf Seyyid 'Ali (ö: ?)³¹ يعقوب بن يوسف سيد علي

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله أعرب تركيب الكائنات من مزج كاف ونون...

آخره: ... لأن العقل يجوز أن يكون شيئاً آخر غير الخامس.

قيد الفراغ: تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب. ١١١٣

Ölçü: 200x145 (145x80)mm., Satır: 21., Varak: 1^a-77^a., Yazı: Ta'lik.

Sırt ve sertab kısımları deri diğer kısımlar kağıtla kaplıdır. Sırt kısmı, aşınmıştır. İnce beyaz kağıt kullanılmış, kenarlarda az miktarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmıştır. Muhtelif yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır. Kitap oldukça dağınıktır.

31 Hayatı hakkında bilgi bulunamadı. Eser için bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 709.

C-BELÂĜAT

Kitâbu . Şimâri'l-Kulûb fi'l-Muẓâfi
ve'l-Mensûb
Ebû Mansûr 'Abdûlmelik b. Muḥammed
eş-Şa'âlibî (350/961-429/1038)¹

أوله: أما بعد حمد الله الذي أقل نعمه تستغرق أكثر الشكر والصلوة على نبيه المصطفى محمد وآله مانطق لسان
بالذكر فإن هذا الكتاب ترجم بثمار القلوب في المضاف والمنسوب...

آخره: ... وقال الحافظ في قول أبي العتاهي

ان الشباب حجة التصبى رويح الجنة في الشباب

يعنى كمغني الطرب الذي يتاح له القلوب ولا تقدر على وصفه الألسن.

قيد الفراغ: تم الكتاب المسمى بثمار القلوب في المضاف والمنسوب بعون الله الملك القدير. والحمد لله العلى
الكبير وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله الشير النذير نهار الأحد شهر ذي القعدة الحرام من شهور سنة سبع
وسبعين وألف على يد الفقير الحقير الراجي عفو ربه القدير عبد الغفور به محمد الجوهري...

Ölçü: 206x150 (150x95)mm., Satır: 25., Varak: 1^b-237^b., Yazı: Nesih.

Miklablı olup tamamı kırmızı deri ile kaplıdır. Kapaklarda ve miklabda cildin aynı
renginde gömme şemse bulunmaktadır. Kapaklarda ve miklabda çift, sertabda tek cetvel
bulunmaktadır. Beyaz kağıt kullanılmış, marjlarda notlar kayıtlıdır. Yazımda kırmızı
mürekkep bolca kullanılmış. Muhtelif yerlerde Trabzon Ortahisar / Fâtih Câmi'i
Kütüphanesinin vakıf mührü basılıdır. Bir kaç yerde kurt yeniği bulunmaktadır.

359/18

رسالة في العروض Risâle fi'l-'Arûz

عبيد الله بن مسعود المحبوبي صدر الشريعة الأصغر 'Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Maḥbûbî,
Şadru's-Şerî'ati'l-Aşğar (747/1347)²

¹ Muhtelif ilimlerde çalışmaları olan müellif, ağırlıklı olarak Arap Edebiyat alanında çalışmaları olmuştur. Kaynaklarda hayatı hakkında fazla bilgi verilmemektedir.

Araplar arasında meşhur olan ve kendisiyle misal getirilen söz ve deyimleri içermekte ve açıklamaktadır. Müellif bu söz ve deyimleri nisbet edildikleri varlıklara göre bölümlere ayırmıştır. Eser 61 bölümden oluşmaktadır. 1326/1908'de Kâhire'de basılmıştır. Bkz. *Vefeyât*, III, 178-180; *Şezerât*, III, 246-247; *Keşfü'z-Zunûn*, I, 523; *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 625; *Kehhâle*, VI, 189; *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 15.

² Hayatı hakkında bilgi verildi. Bkz. *Tacu't-Terâcim*, s. 40; *el-Fevâid*, s. 109-112; *Serkis*, II, 1199; *Keşfü'z-Zunûn*, II, 2021; *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 649; C. Brockelmann. *GAL*, I, 227; *Suppl*, I, 646,

أوله: أطل مدتي بسط المدى منك مأمول

آخره: وإذا ابتدأ من راكضا صار راكضا ويسمى مقدرا وهو فاعلن أربع مرات

قيد الفراغ: تمت الكتاب.

Ölçü: 200x120 (152x75)mm., Satır. 21., Varak: 125^a-126^a., Yazı: Ta'lik.

Sırt kısmı deri diğer aksam ise kağıtla kaplıdır. İnce beyaz kağıt kullanılmış, yazımda surh uygulanmıştır. Sayfalar tek cetvellidir.

476

Muhtasarı Telhîşî'l-Miftâh مختصر تلخيص المفتاح

Sadeddîn, Mes'ûd b. 'Ömer et-Teftâzânî سعد الدين، مسعود بن عمر التفتازاني (712/1312-791/1389)³

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين نحمد كثيرا لشرح صدرنا تلخيص البيان في إيضاح المعاني...

آخره: ...فانه يذكر بالتذكر لأن كلا من ذكر وقع موقعه بالنظر الى مقتضيات... Eksik.

Ölçü: 210x150 (130x65)mm., Satır. 15., Varak: 1^a-230^b., Yazı: Rik'a.

Sırt ve sertab kısımları deri, kapakları ise kağıtla kaplı olup şirazeli bir eserdir. Kalın beyaz kağıt kullanılmış, kenarlarda notlar kayıtlı olduğu gibi muhtelif yerlerde de notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmıştır ve muhtelif yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır.

359/13

Risâle fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre رسالة في المجاز والاستعارة

'Alî Kuşçu 'Alaaddîn 'Alî b. Muhammed علاء الدين على بن محمد القوشجي (879/1474)⁴

أوله: الحمد لذی المن والإحسان والصلوة على رسوله المؤید براعة المعالي وفصاحة البيان...

2 Hayatı hakkında bilgi verildi. Bkz. *Tacu't-Terâcim*, s. 40; *el-Fevâid*, s. 109-112; *Serkîs*, II, 1199; *Keşfü'z-Zunûn*, II, 2021; *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, I, 649; C. Brockelmann. *GAL*, I, 227; *Suppl*, I, 646, *Suppl*, II, 300-301; *ez-Ziriklî*, IV, 354. Hayatı ile ilgili verilen kaynaklarda yukarıda kayıtlı olan eser geçmemektedir. Eserde belirtilen diğer isim ise, أصول البحور، مشتملة على أصول البحور، ...dur.

3 Belağat, mantık, metafizik, kelam, fıkıh ve diğer alanlarda tanınmış alimlerden olup islâm dünyasında medreselerde okutulan el kitaplarını kaleme alan yazardır. Safer 722'de Horasan'da Nasa yakınlarında Tafatazan'da doğdu. Tanınmış alimlerden ders alan et-Teftazânî'nin hocaları arasında Kutbuddîn et-Tahtânî de sayılmaktadır. Kaynakların verdiği bilgilere göre müellif ilk eserini 16 yaşlarında kaleme almıştır. Pek çok alanda eserleri bulunan et-Teftazânî bir çok talebe yetiştirmiş ve şöhreti kısa zamanda geniş alana yayılmıştır. 792/1390 tarihinde vefat etmiştir. Yazar ve eserleri için bkz. *ed-Dürer*, IV, 350; *Keşfü'z-Zunûn*, I, 474; *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, II, 429; *Kehhâle*, XII, 228.

4 Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi, ikinci bölümde verilecektir. Eser kaynaklarda geçmemektedir.

آخره: ...وفي العباد مجاز كذلك وفي الشرع بالكعس أي حقيقة شرعية في العبادة ومجاز شرعي في الدعاء لأن وضعه في الشرع للعبادة. وفي اللغة الدعاء.

Ölçü: 2012 (152x75)mm., Satır. 21., Varak: 67^a-71^b., Yazı: Nesih.

Sırt kısmı deri diğer aksamı ise kağıtla kaplıdır. İnce beyaz kağıt kullanılmış ve yazımda surh uygulanmıştır. Sayfalar tek cetvellidir.

401

روض الأخبار المنتخب من ربيع الأبرار للزمخشري Ravzu'l-Aḥbârî'l-Muntahab min Rabî'î'l-Ebrâr li'z-Zameḥşerî
محيى الدين بن الخطيب القاسم Muḥyiddîn b. el-Ḥatîb el-Ḳâsim
(940/1533)⁵

أوله: نحمدك اللهم على ما علمت من البيان وأهمتنا من التبيان ونشكرك على ما أسبغت علينا من الإحسان ونسألك المغفرة والرضوان...

آخره: ...نحمد الله تعالى على ما يسرنا من الإتمام وأشكره على ما أسبغ علينا من الأفاضل والأنعام. ونصلي على أكرم الأنام وأفضل الكرام على سيد الأولين والآخرين محمد الشافع المشفع في يوم القيام وصحبه silik olduğundan okunamadı.

Ölçü: 185x140 (112x70)mm., Satır. 15., Varak: 1^a-174^b., Yazı: Nesih.

Sırt ve sertab kısmı deri, diğer aksam ise kağıtla kaplıdır. Kullanımdan dolayı sırt kısmı aşınmıştır. Şirazeli olup muhtelif yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır. Orta dereceli kalınlıkta beyaz kağıt kullanılmış, marjlarda notlar kayıtlı olup, yazımda surh uygulanmıştır. Muhtelif varaklarda Trabzon Ortahisâr/Fâtih Câmîi Kütüphânesi Vakfı'nın mührü basılıdır.

237/2

شرح الرسالة الليثية Şerhu'r-Risâleti'l-Leysiyye

عصام الدين، ابراهيم بن محمد عرب شاه الإسفرائيني 'Îşâmeddîn, İbrâhîm, b. Muḥammed 'Arabşâh el-İsfarâinî (951/1544)⁶

⁵ Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunamadı. Eser 50 bölümden müteşekkildir. bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 833.

⁶ Horasan ve Maverâunnehir alimlerinden. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi verilmemektedir. Horasan'ın İsfahan kentinde doğdu. Döneminin tanınmış alimlerinden. Yazar ve eser için bkz. *Şezerât*, VII, 291; *Kehhâle*, I, 101.

Ebu'l-Kâsim es-Semerkandî (566/1161)'nin الرسالة الرشيدية isimli risâlenin şerhi olup altı bölümden müteşekkildir. (*Keşf*, I, 835). Eserde, biri başta diğeri eserin sonda olmak üzere iki isim kayıtlıdır. Eserin başında kayıtlı olanı esâs aldık. Kayıtlı olan diğeri isim ise, شرح الرسالة الإستعارة'dir.

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم يقول الفقير الى الله الغني زفر بن المطهر الإرققي ان أعلى درر ينظمها العقل بالفكر والروية وأبهى فوائد يؤدي بها المعنى الواحد...

آخره: ...ان التجريد كالتشريح يمكن اعتباره في جميع المواد المذكورة. وان لم يذكره. وان الفرق في غير الاستعارة المكنية كالفرق بين القرينة والترشح في المكنية

قيد الفراغ: مصطفى بن محمد.

Ölçü: 205x150 (156x90)mm., Satır. 15., Varak: 28^a-42^b., Yazı: Nesih.

Sırt kısmı deri kapakları kağıtla kaplıdır. Kenarlarda notlar kayıtlı olup açıklayıcı mahiyetteki cümlelerin üstleri kırmızı mürekkeple çizilidir. 42^b-44^a varaklarda muhtelif notlar kayıtlıdır.

375/3

شرح رسالة الإستعارة Şerhu Risâti'l-İsti'âre

عصام الدين، ابراهيم بن محمد عرب شاه الإسفرائيني 'İşâmeddîn, İbrâhîm b. Muḥammed 'Arabşâh el-İsfarâinî (951/1544)⁷

أوله: يقول العبد المفتقر الى لطايف ربه الخفية عصام الدين ابراهيم بن محمد حضها مغفرة الجليلة ...

آخره: ...فأبها أقوى اختصاصا وتعلقا به فهو القرينة. وماسواه ترشيح خص بيان الفرق بين القرينة والترشيح بالمكنية لأنه الإلتباس بين القرينة والترشيح في المصرحية.

قيد الفراغ: تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب. واليه المرجع المآب

Ölçü: 235x167 (163x85)mm., Satır. 21., Varak: 18^a-28^a., Yazı: Rik'a

Kapaklar ebrulu kağıt, sırt kısmı deri cildlidir. Miklab ve sertablıdır. Beyaz kağıt kullanılmış, marjlarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmıştır. Tezyîni bir unsur kullanılmamıştır.

375/1

نتائج الأنظار ومحصل أبحاث الأفكار في شرح فرائد ألسنية Netâyicu'l-Enzâr ve Muḥassilü Ebkarî'l-Efkâr fi Şerhi Ferâidi's-Seniyye

أبو النافع أحمد بن محمد القازآبادي Kâzâbâdî, Ebû Nâfi' Aḥmed b. Muḥammed (1163/1749)⁸

⁷ Hayatı hakkında bilgi verildi. Eser kaynaklarda tesbât edilemedi.

⁸ Tokat'ın Kaz'abâd nâhiyesinde doğdu. Tefsîr, Mantık, Kelâm ve Edebiyâtla ilgili çalışmaları bulunan Kazabadî, kadılık görevinde bulundu. Bir ara İstanbul'da müdrrislik yaptı. Mekke kadılığı görevinde bulundu. Daha sonra bu görevden azledildi. Ve İstanbul'da 1163/1749'da vefât etti. Eserlerinden birkaçı

أوله: الحمد لله الذى جعل أسرار البلاغة مفتاحا للإعجاز نظم القرآن...

آخره: إذا كان له قوة اختصاص متعدد يكون جمعية قرينة لكن يمكن واحد منه قرينة أن يكفي فيها. وماسواه ترشيحا إذ يكثر النفع ح. والله أعلم بالصواب.

قيد الفراغ: تم الكتاب بعون الوهاب واليه المرجع المآب.

Ölçü: 235x167 (145x85)mm., Satır. 17., Varak: 1^a-15^b., Yazı: Nesih.

Kapaklar ebrulu kağıt, sırt kısmı deri cildlidir. Miklab vesertablıdır. Beyaz kağıt kullanılmış, marjlarda notlar kayıtlıdır. Yazımda surh uygulanmıştır. Tezyîni bir unsur kullanılmamıştır.

211

Şerh 'ala Şerhi'l-İsti'âre li 'İşâmeddîn el-İsferâinî
شرح على شرح الإستعارة لعصام الدين الإسفرائني

Müftizâde, Muḥammed b. Şâdık el-Erzincânî
محمد بن صادق بن عبد الرحيم الأرزنجانى الشهير بمفتى زاده
(1223/1808)⁹

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم حمد من أحسن جمال البلاغة بمزايا مقتضى المقام...

آخره: ... الحمد لله على التمام الصباح بعد الظلام المحوج الى المصباح ونرجو الإنتظام في سلك دعاء الطلبة الصلحاء في الصباح والرواج لا يخفى مافيهن الحسنات المبتغى الأدعية الطلبة الصلحاء المنورين قلوبهم بانوار المعارف الإلهية.

قيد الفراغ: عمر بن خليل سنة ١٣٤٩.

Ölçü: 204x145 (155x80)mm., Satır. 17., Varak: 1^a-171^a., Yazı: Nesih.

Aydın vâlisi Sa'dullâh Paşa'nın vakfidır. Kağıtla kaplı olup, yazımda surh uygulanmış ve beyaz kağıt kullanılmıştır. Kenarlarda notlar kayıtlıdır.

şunlardır: Beydâvî'nın *Evâil'inin Şerhi*, *Feride Şerhi ve İlm-i Zâhir ve Bâtın Risâlesi*. Bkz. *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 175; *Kehhâle*, II, 81; Cevdet Bey, *Tefsîr Tarihi*, s. 147, (Süleymâniye Kütüphânesi, İzmirli İsmâil Hakkı Kısmı, D. No: 3814); *O. Müellifleri*, I, 400. Eserde kayıtlı olan diğer isim ise, 'تأنيج الأنظار ومحصل أفكار الأفكار على رسالة الإستعارة'.

⁹ Doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunmayan Müftizâde'nin ekseriyetle Mantık alanında çalışmaları bulunmaktadır. İstanbul'da vefât etmiştir. Bkz. *Hediyyetü'l-Ârifin*, II, 355; *İzâhu'l-Meknûn*, II, 56; *Kehhâle*, X, 76. Eserde kayıtlı olan isim: 'حاشية الإستعارة'.

D-KAŞİDE

462

Şerhu Bânet Su'âd شرح بانة سعاد

Nûreddîn 'Alî b. Sultân el-Kârî el-Herevî
(1014/1606)¹ نور الدين علي بن سلطان القاري الهرويأوله: بانة سعاد فقلبي اليوم متبول متمم اثرها لم يفد مكبول
هيفاء مقبلة عجزاء مدبرة لايشتكى قصر منها ولاطولآخره: بمشون مشى الجمال الزهر يعلمهم ضرب اذا silik olduğundan okunamadı السود التناويل أي
بمشون silik olduğundan okunamadı كمشى الجمال فى الكراع اوفى الوقار والإمتناع Eksik.Ölçü: 200x150 (145x82)mm., Satır: 17., Varak: 1^a-30^a., Yazı: Nesih.

Cildsizdir. Kalın beyaz kağıt kullanılmış, marjlar tamamen boş olup, yazımda surh uygulanmıştır. Muhtelif yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır. Kitap ıslanmış ve okunamayacak derecededir. Sonndan eksik bir eserdir.

237/1

Azvâu'l-Behce fî İbrâzi Dağâyıķı'l-Munfarice
(Şerhu Kaşîdeti'l-Münferice) أضواء البهجة فى إبراز دقائق المنفرجة (شرح القصيدة المنفرجة)Ebû Yaḥya Zekerıyyâ b. Muḥammed
el-Enşârî eş-Şâfi'î (826/1423-926/1520)² أبو يحيى زكريا بن محمد الأنصاري الشافعيأوله: بسم الله الرحمن الرحيم. قال الشيخ الإمام العلامة قاضي القضاة شيخ الإسلام أبو يحيى زكريا، محمد بن أحمد
بن زكريا الأنصاري الشافعي رحمه الله تعالى...آخره: ...وأنا أتوسل الى الله تعالى بالناظم وأمثاله أن يمن عليّ وعلى أحبائى بتوبة صادقة ونعمة صافية
وعافية وافية إنه على مايشاء قدير.

قيد الفراغ: أحمد بن إسماعيل الأوفي، ١١١٢.

¹ Herat'ta doğdu. İlk tahsilini burada yaptıktan sonra Mekke'ye gitti ve oraya yerleşti. Mekke'de 'Alî el-Muttakî el-Hindî (952/1545 sonrası), İbn Hacer el-Haysemî (973/1565) ve 'Allâme Kutbuddîn el-Mekkî (988/1580) gibi alimlerden ders aldı. Başta Fıkıh ve Hadîs olmak üzere Kıraat, Tefsîr, 'Akaid ve Kelâm, Tasavvuf, Tarih ve Edebiyat alanlarında devrinin önde gelen alimleri arasında yer aldı. Kıraat ilmine olan vukûfundan dolayı el-Kârî veya genel olarak Molla 'Alî el-Kârî diye anılır. Resmî hiçbir görev kabul etmedi. Sülûs ve nesih yazıda mahir idi. Bkz. *Hulaşetü'l-Eser*, III, 185-196; *el-Fevâid*, s. 8; *ez-Ziriklî*, V, 166; *Hedîyyetü'l-Ârifin*, I, 751-753; *Kehhâle*, VIII, 100-101; *Büyük Tefsîr Tarihi*, II, 681-683.

² Hayatı hakkında bilgi verildi. Eser ve yazar için bkz. *el-Kevâkibu's-Sâire*, I, 196-207, *Şezerât*, VIII, 134-136; *Keşfü'üz-Zunûn*, I, 1364; Brockelmann, *GAL*, II, 100; *Suppl*, II, 474; *Kehhâle*, IV, 182.

Ölçü: 210x150 (150x78)mm., Satır: 19., Varak: 1^a-27^a., Yazı: Ta'lik.

Muhtelif kelimeler kırmızı mürekkeple yazılıdır. Beyaz kağıt kullanılmış ve deri cildidir.

263/10

لامية العجم Lâmiyyetu'l-'Acem

Abû İsmâil Müeyyiduddîn Hüseyin b. 'Ali
et-Ṭuğrâî (453/1061-513/1119)³

أوله: اصالة المرای صانتنی عن الخطل وحلیة الفضل زانتنی
آخره: قدر شحول لأمران فطنت له فالرياء بنفسك ان ترعى مع العمل

Ölçü: 220x150 (155x5)mm., Satır: 15., Varak: 76^a-78^a., Yazı: Ta'lik.

Başlık kırmızı mürekkeple yazılı, kenarlarda ve satır aralarında notlar kayıtlıdır. Sırt kısmı deri kapakları kağıtla kaplıdır. Yapay şiraze kullanılmış olup, yazımda surh uygulanmıştır.

263/11

قصيدة الطنطرائي Kaşîdetu't-Ṭaṭṭarâni

Mu'innuddîn Ebû Naşr Ahmed b. 'Abdirrazzâk
et-Ṭaṭṭarâni (485/1092)⁴

أوله: ياخلى البال قد بلبت باللبال بال بالنور لزلتنى والعقل فى الزلزال زال
يا رشيق القد قد قوت قدى فاستقم فى الهوى وافرغ فقلبي شاغل الاشغال غال
آخره: لم يزل يعطى لعاف زاره اوطاره آثار التقدم والتأخير فى الاسعاف
سحب أفتار السماء و لم يكن ماخرته للورى... كاف غاد كفه كفه لو كاف كاف
دم على زغم العدى زرتح بعود العبد فى دولة غراء فيها أدوم الأطفاف طاف.

Ölçü: 220x150 (155x75)mm., Satır: 15., Varak: 78^a-79^a., Yazı: Ta'lik.

3 Daha ziyade resmî vesîkalarda besmelenin üstünde yazılmış bulunan ve hükümdarın ismi ile lakabını ihtivâ eden tuğraya izâfetle Tuğrâî nisbesiyle tanınan bir Arap şâiri olup, 453/1061'de İsfahân'da doğmuştur. Hayatının teferruâtı hakkında fazla malumât verilmeyen yazarın ilk vazîfesi Erdebil'de kâtiblik vazîfesinde bulunmuş olması muhtemeldir. Selçuklu sultanlarının mühürdânlık dâiresine girdi ve Melikşâh'ın oğlu Muhammed (498-511)'in hizmetinde bulundu. Çok güzel yazı yazdığı kaynaklarda belirtilmektedir. Tuğrâî'nin asıl şöhreti, bilhassa, 501/1111'de Bağdad'da yazdığı ve bu arada (yalnızlıkta bütün ümitlerini yitirdiği sırada) devrin kötü hâdiselerinden şikâyet ettiği *Lâmiyyetu'l-'Acem* adlı şiirine dayanmaktadır. et-Ṭuğrâî, bir hâdiseden dolayı suikasta sonucu öldüğü belirtilmektedir. Tuğrâî diğer bir ilim dalı olan Kimya ile de uğraşmış ve bu alanda eserler kaleme aldığı belirtilmektedir.

Devrinde kendini üzen hâdiselerden şikâyet mâhiyyetinde kaleme aldığı bu 59 beyitlik şiirinde esâsen âlemde doğruluk ve samîmiyyetin kalmadığına, riyânın çoğaldığına, tek hâkimin kuvvet olduğuna inanmaktadır. Bkz. *el-Vâfi*, XI, 93-96; *Vefeyat*, I, 200-203; *Şezerât*, IV, 41-43; *el-Bidâye*, IV, 190; *Nüzhetu'l-Elabbâ*, II, 73; *A'yânu's-Şi'a*, VI, 127-130; *Kehhâle*, II, 36; *ez-Ziriklî*, II, 267; *en-Nubelâ*, XIX, 454.

4 Şair bir yazardır. Bkz., *Keşfü'üz-Zunûn*, II, 1340; Brockelmann. *Suppl.* I, 446; *Kehhâle*, I, 272.

Sırt kısmı deri kapakları kağıtla kaplıdır. Yapay şiraze kullanılmış olup, yazımda surh uygulanmıştır. Satır aralarında ve marjlarda notlar kayıtlıdır. Varakları dağınık vaziyettedir.

379/4

شرح قصيدة الطنطرائي Şerhu Kasîdeti't-Ṭaṭṭarâni

نعمة الله بن روح الله الحسنى الكربلاييني Ni'metullâh b. Rûḥillâh/Ravḥillâh el-Husnâ
el-Kerbelâînî (ö: ?)⁵

أوله: الحمد لله الذى خلق الإنسان وخصه بنطق اللسان وأعطاه العقل والبيان...

آخره: ...وأرجو من طالعه أن يعفو عن هفوات الكلام ويستز على ذلات الأقلام.

قيد الفراغ: كتبت النسخة في مدينة النبی غایة الصلوة أسنیها التحیاب أزکیها ثم نقل مرة ثانية في قصر القاهرة والسلام على من اتبع الهدى.

Ölçü: 210x140 (155x80)mm., Satır: 15., Varak: 167^a-185^b., Yazı: Ta'lik.

Şirazeli, deri cildli, kapakları şemseli ve bordurları zencireklidir. İnce beyaz kağıt kullanılmış, marjlarda notlar kayıtlı olup, yazımda surh uygulanmıştır.

⁵ Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunamadı. Eser için bkz, *Keşfü'l-üz-Zunûn*, II, 1340.

E-LÜGAT

Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Ebî Bekr
'Abdulkâdir er-Râzî (666/1268 sonrası)¹ أبو عبد الله محمد بن أبي بكر عبد القادر الرازي

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله مع المحامد على جميع النعم والصلوة والسلام على خير خلقه محمد المبعوث الى خير الأمم وعلى آله وصحبه مفاتيح الكلم ومصاييح الظلم...

آخره: ...وقوله تع: ﴿ألا يا اسجدوا لله﴾ بالتخفيف معناه: ألا ياهؤلاء اسجدوا، فحذف فيه المنادى اكتفاء بحرف النداء كما حذف النداء اكتفاء المناد في قوله تع: ﴿يوسف أعرض عن هذا﴾.

Ölçü: 263x184 (190x110)mm., Satır: 23., Varak: 1^b-190^b., Yazı: Ta'lik.

Şirazeli ve miklablı olup, kahverengi deri cildi bulunmaktadır. Muhtelif varaklarda Trabzon Orthisâr/Fâtih Câmiî Kütüphânesi Vakfı'nın mührü basılıdır. Beyaz kağıt kullanılmış, kenarlarda notlar kayıtlı olup, bab başlıkları kırmızı mürekkeple yazılıdır.

461/2

Aynı Eser

وقول ذی الرمة:

آخره:

ألا ياسلمى يادارمي على البلى
ولازال منهلا بحر عاتك القطر

قيد الفراغ: تم الكتاب المسمى مختار الصحاح بعون الله تعالى وحسن توفيقه عن يد طورسون بن أحمد عفا الله عنه وغفر له عنه وجميع المسلمين أجمعين برحمتك يا أرحم الراحمين.

Ölçü: 205x155 (145x80)mm., Satır: 17., Varak: 18^a-343^b., Yazı: Ta'lik.

Kapakları mukavva, sırt kısmı deri ciltlidir. Kalın beyaz kağıt kullanılmış, kenarlarda notlar kayıtlı olup, yazımda surh uygulanmıştır.

¹ Doğum tarihi ile ilgili her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Kaynaklarda hayatı hakkında kısıtlı bilgi verilen er-Râzî'nın, daha çok çalışma yaptığı alanlarla ilgili bilgi verilirken bunların; tasavvuf, lügat, tefsir ve Arap edebiyatı olduğu belirtilmektedir. Aslen Rey'li olup Şâm ve Mısır'ı ziyârette bulunduğu ve hayatını Konya'da geçirdiği yazılıdır. Hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. *Keşfü'l-Zunûn*, II, 1072-1073; *Hediyyetü'l-Ârifin*, II, 127; *ez-Zirikli*, VI, 279; *Kehhâle*, IX, 112; 'Abdukadir er-Râzî, *Tefsîru Garîbî'l-Ḳur'ân*, (thk. Hüseyin Elmalı), TDV . 1997; *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 130.

F-MAKÂME

.

260

Makâmâtü Harîrî مقامات حريري

Ebû Muḥammed Kâsim b. 'Ali b. Muḥammed
 el-Harîrî (446/1054-516/1122)¹ أبو محمد، القاسم بن علي بن محمد الحريري

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. اللهم إنا نحمدك على ما علمت من البيان وأهملت من التبيان...

آخره: ...وأمليتها بلسان الاضطرا وقد أُلجأت الى أن أرصدها للإستعراض.

قيد الفراغ: كتبه العبد الضعف المحتاج الى ربه اللطيف ابراهيم بن عثمان بن ابراهيم المدعو بنكساري بيلدة
 آماسية في حجرة قانونية سنة اثنين وماتين وألف.

Ölçü: 225x135 (145x90)mm., Satır. 19., Varak: 1^b-75^b., Yazı: Nesih.

Sertab ve miklablı olup kahverengi deri cildlidir. Kapaklarında muhtelif desenlerde nakışlar bulunmaktadır. Şirazeli bir eser olup üst kapağı tahrîb edilmiştir. Beyaz orta dereceli kağıt kullanılmış, marjlarda ve satır aralarında notlar kayıtlıdır. Muhtelif yerlerde kurt yeniği bulunmaktadır. Yazımında surh uygulanmasının dışında tezyînî bir unsur görülmemektedir.

¹ Hayatı ve eseri için bkz. *Vefeyât*, IV, 63-68; *Mu'cemu'l-Udebâ*, XVI, 261-293; *Tezkireut'l-Huffâz*, IV/1258; *el-Bidâye*, XII, 191-192; *el-Lübâb*, I, 295; *en-Nucûmu'z-Zâhire*, V, 235; *Şezerât*, IV, 50-53; *Buğye*, II/257-259; *el-Kâmil*, X, 596; *M. es-Sa'âde*, I, 206-207; *Nuzhetu'l-Elîbbâ*, s. 379-381; *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 235; *İnbâhu'r-Ruvvât*, III, 23-27; *el-İber*, IV, 38; *es-Subkî*, VII, 266-270; Brockelmann C. "Makâme", *İ A. MEB*, İstanbul, VII, 1997; Sabrı SEVSEVİL, *Makâmât*, Rahmi ER, *Bedî'u'z-Zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*.

Arap Harfleri İle Yazar Adları

* أ/أ

- ١- إبراهيم بن أحمد الجزري: ١٠.
- ٢- أبو إسماعيل مؤيد الدين، حسين بن علي الطغرائي: ٤٠.
- ٣- أبو البقاء موفق الدين يعيش بن علي بن يعيش: ١٥.
- ٤- أبو بكر عبد القاهر بن عبد الرحمن الجرجاني: ٧.
- ٥- أبو الثناء أحمد بن محمد الزيلي السيواسي: ٢٩.
- ٦- أبو الحسن، علي بن محمد بن علي السيد الشريف الجرجاني: ٢٦.
- ٧- أبو زيد، عبد الرحمن بن علي بن صالح المكودي: ٢٢.
- ٨- أبو عبد الله محمد بن أبي بكر عبد القادر الرازي: ٣٧.
- ٩- أبو عبد الله، محمد بن داود الصنهاجي المعروف بابن آجروم: ٢٤.
- ١٠- أبو عمر عثمان بن عمر ابن حاجب: ٢، ١٥، ١٦.
- ١١- أبو المكارم ناصر بن عبد السيد المطرزي: ١١.
- ١٢- أبو النافع أحمد بن محمد القاز آبادي: ٣٥.
- ١٣- أبو محمد القاسم بن علي بن محمد الحريري: ٧، ٤٣.
- ١٤- أبو محمد، عبد الله بن عبد الرحمن، ابن عقيل: ٢٢.
- ١٥- أبو منصور عبد الملك بن محمد الثعالبي: ٣٢.
- ١٦- أبو نصر أحمد بن عبد الرزاق الطنطراي: ٤٠.
- ١٧- أبو يحيى زكريا بن محمد الأنصاري: ٣٩.
- ١٨- أحمد بن علي بن مسعود ديكقوز: ٣.

* ب

- ١٩- بدر الدين محمد بن عبد الرحيم الحسين العمري: ٢٥.
- ٢٠- بدر الدين، محمد بن محمد الإسفرائي: ١٣.

* ج

- ٢١- جمال الدين عبد الله بن محمد النيسابوري النقره كاري: ٢٤.
- ٢٢- جمال الدين، محمد بن عبد الله المعروف بابن مالك: ٢١.

* ح

- ٢٣- حسن باشا بن علاء الدين الأسود: ١٤.
- ٢٤- حسن بن أحمد الشهير بزيني زاده: ٢٩.

* ر

- ٢٥- ركن الدين، حسن بن محمد بن شرفشاه: ١٧.

* ز

٢٦- زكريا بن محمد الأنصاري المصري: ٣.

* س

٢٧- سعد الدين، مسعود بن عمر التفتازاني: ٣٣.

* ش

٢٨- شهاب الدين بن عمر الدواني، الهندي: ١٨.

* ع

٢٩- عبيد الله بن مسعود الحنبلي صدر الشريعة الأصغر: ٣٢.

٣٠- عصام الدين، ابراهيم بن محمد عرب شاه الإسفرايني: ٢٦، ٣٤، ٣٥.

٣١- علاء الدين علي بن محمد القوشجي: ٣٣.

٣٢- علاء الدين علي بن محمد الرازي الشهير بمصنفك: ١٢.

٣٣- علي بن محمد بن محمود: ٣٠.

* م

٣٤- محمد أمير الزهدي: ٦.

٣٥- محمد بن بير علي البركوي: ٤، ٥، ٢٧.

٣٦- محمد بن حميد الكوفي: ٥.

٣٧- محمد بن صادق بن عبد الرحيم الأرنجاني الشهير بمفتي زاده: ٣٦.

٣٨- محمد بن عبد الغني الأردبلي: ٣٠.

٣٩- محمد بن عمر الحلبي: ٣.

٤٠- محيى الدين بن الخطيب القاسم: ٣٤.

* ن

٤١- نعمة الله بن روح الله الحسنى الكربلائي: ٤١.

٤٢- نور الدين علي بن سلطان القاري الهروي: ٣٩.

٤٣- نور الدين، أبو الحسن علي بن محمد الأشموني: ٢٣.

٤٤- نور الدين عبد الرحمن بن أحمد الجامي: ١٩.

* و

٤٥- ولي الدين، مصطفى بن حمزة الأطله وي/ الأطله لي: ٢٧.

* ي

٤٦- يحيى بن نصوح بن اسرائيل: ٩.

٤٧- يعقوب بن يوسف سيد علي: ١٠، ٣١.

Latin Harfleri İle Yazar Adları

-A/Â/'A-

- 1* 'Ali b. Muhammed b. Mahmûd (ö: ?): 30.
2* 'Ali Kuşçu, 'Alaaddîn 'Ali b. Muhammed (879/1474): 33.

-B-

- 3* Bedreddin, Muhammed b. Ahmed el-İsferâînî (684/1285): 13.
4* Bedreddin, Muhammed b. 'Abdirrahîm el-Hüseyn el-'Ömerî (801/1399'dan sonra): 25.

-C-

- 5* Cemâleddîn, 'Abdullâh b. Muhammed en-Nisâbûrî en-Nukrekârî (706/1306-776/1374): 24.
6* Cemâleddîn, Muhammed b. 'Abdillâh İbn Mâlik (600/1203-672/1275): 21.

-D-

- 7* Dikgöz, Ahmed b. 'Ali b. Mes'ûd (855/1451, 860/1456): 3.

-E-

- 8* Ebû 'Abdillâh, Muhammed b. Ebî Bekr 'Abdulkâdir er-Râzî (666/1268 sonrası): 37.
9* Ebû 'Abdillâh, Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî, İbn Âcurrûm (673/1278-728/1326): 24.
10* Ebu'l-Bekâ, Muvafakuddîn Ya'îş b. 'Ali b. Ya'îş (556/1161-643/1245): 15.
11* Ebû Bekir, 'Abdulkâhir b. 'Abdurrahman el-Cürcânî, (471/1078): 7.
12* Ebu'l-Hasan, 'Ali b. Muhammed Seyyid Şerif el-Cürcânî (740/1339-816/1413): 26.
13* Ebû İsmâil, Müeyyiduddîn Hüseyin b. 'Ali et-Tuğrâî (453/1061-513/1119): 40.
14* Ebû Muhammed, 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân, İbn 'Akîl (698/1298-769/1367): 22.
15* Ebû 'Ömer, 'Osmân b. 'Ömer ibn Hâcib (570/1174-646/1249): 2, 15, 16.
16* Ebû Mansûr, 'Abdülmelik b. Muhammed es-Sa'âlibî (350/961-429/1038): 32.
17* Ebu'l-Mekârim, Nasır b. 'Abdisseyyid el-Mutarrizî (610/1213): 11.
18* Ebû Muhammed, Kâsim b. 'Ali b. Muhammed el-Harîrî (446/1054-516/1122): 7, 12.
19* Ebû's-Senâ, Ahmed b. Muhammed ez-Zeylî es-Sîvâsî (1009/1600): 29.
20* Ebû Yahya, Zekerîyyâ b. Muhammed el-Ensârî (826/1423-926/1520): 39.
21* Ebû Zeyd, 'Abdurrahmân b. 'Ali b. Salih el-Mekkûdî (827/1405): 22.

-H-

- 22* Hasan Paşa b. Alâaddîn el-Esved (ö: ?): 14.

-İ-

- 23* İbrâhîm b. Ahmed el-Cezerî (ö: ?): 10.
24* 'İsâmeddîn, İbrâhîm b. Muhammed 'Arabşâh el-İsfarâînî (951/1544): 26, 34, 35.

-K-

- 25* Kâzâbâdî, Ebû'n-Nâfî, Ahmed b. Muhammed (1163/1749): 35.

-M-

- 26* Mu'înuddîn, Ebû Nasr Ahmed b. 'Abdirrazzâk et-Tantarânî (485/1092): 40.
 27* Muhammed b. 'Ömer el-Halebî (850/1446): 3.
 28* Muhammed b. 'Abdülğani el-Erdebilî (980/1572-1036/1627): 30.
 29* Muhammed b. Hamîd el-Kefevî (1168/1755): 5.
 30* Muhammed b. Pîr 'Ali Birgivî (929/1523-981/1573): 4, 5, 27.
 31* Muhammed, Emîr ez-Zühdi (ö: ?): 6.
 32* Muhyiddîn b. el-Hatîb el-Kâsim (940/1533): 34.
 33* Musannifek, 'Alaaddin 'Ali b. Muhammed (803/1401-857/1470): 12
 34* Müftizâde, Muhammed b. Sâdık b. 'Abdirrahmân el-Erzincânî (1223/1808): 36.

-N-

- 34* Ni'metullâh b. Rûhillâh/Ravhillâh el-Husnâ el-Kerbelâînî (ö: ?): 41.
 35* Nûreddîn, 'Abdurrahmân b. Ahmedel-Câmî (717/1414-898/1492): 19.
 36* Nûreddîn, 'Ali b. Sultân el-Kârî el-Herevî (1014/1606): 39.
 37* Nûreddîn, Ebu'l-Hasan 'Ali b. Muhammed el-Eşmûnî (900/1490): 23.

-R-

- 39* Rukneddîn, Hasan b. Muhammed b. Şerefşâh (645/1247-715/1315): 17.

-S-

- 40* Sadeddîn, Mes'ûd b. 'Ömer et-Teftâzânî (712/1312-791/1389): 33.

-Ş-

- 41* Şihâbeddîn b. 'Ömer ed-Davvânî, el-Hindî (ö: ?): 18.

-U-

- 42* 'Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Mahbûbî, Sadru's-Şerî'ati'l-Asğar (747/1347): 32.

-V-

- 43* Veliyyuddîn, Mustafâ b. Hamza el-Atavî /el-Adalî (1085/1674'ten sonra): 27.

-Y-

- 44* Yahya b. Nasûh b. İsrâîl (ö: ?): 9.
 45* Yâkûb b. Yûsuf Seyyid 'Ali (ö: ?): 10, 31.

-Z-

- 46* Zekeriyyâ b. Muhammed el-Ensârî, el-Mısırî (826/1423-926/1520): 3.
 47* Zeynîzâde ,Hasan b. Ahmed (1168/1755): 29.

Arap Harfleri İle Eser Adları

* أ/إ

- ١- أضواء البهجة في إبراز دقائق المنفرجة (شرح القصيدة المنفرجة): ٣٠.
- ٢- الإعراب في ضبط عوامل الإعراب: ١٠.
- ٣- الافتتاح حاشية للمصباح: ١٤.
- ٤- الإفصاح على الكافية: ٢٠.
- ٥- إظهار الأسرار: ٢٧.
- ٦- الألفية: ٢١.
- ٧- إمعان الأنظار: ٥.
- ٨- الإيضاح شرح المفصل للزمخشري: ١٥.

* ح

- ٩- حاشية عصام الدين: ٢٦.
- ١٠- حاشية على شرح تصريف العزي للتفتازاني: ٣.
- ١١- حل أسرار الأخيار في معرب الإظهار: ٢٩.
- ١٢- حل معاهد القواعد: ٢٩.

* ر

- ١٣- رسالة في المجاز والاستعارة: ٣٣.
- ١٤- رسالة في العروض: ٣٢.
- ١٥- روض الأخبار المنتخب من ربيع الأبرار للزمخشري: ٣٤.

* ش

- ١٦- الشافية في التصريف: ٢.
- ١٧- شرح ألفية: ٢٢.
- ١٨- شرح ألفية ابن مالك: ٢٢.
- ١٩- شرح الأمثلة: ٦.
- ٢٠- شرح أنموذج للزمخشري: ٣٠.
- ٢١- شرح بانث سعاد: ٣٩.
- ٢٢- شرح البناء: ٥.
- ٢٣- شرح رسالة الاستعارة: ٣٥.
- ٢٤- شرح الرسالة الليثية: ٣٤.
- ٢٥- شرح العوامل: ٩.

٢٦- شرح على شرح ديباجة المصباح: ٣٥.

٢٧- شرح على شرح الاستعارة لعصام الدين الإسفرائني: ٣٦.

٢٨- شرح قصيدة الطنطراي: ٤١.

٢٩- شرح لب الألباب في علم الإعراب: ٢٤.

٣٠- شرح مراح الأرواح: ٣.

٣١- شرح المصباح: ١٢.

٣٢- شرح المغني لجاربردي: ٢٥.

* ض

٣٣- الضوء في شرح المصباح: ١٣.

* ع

٣٤- العوامل: ٧.

* ف

٣٥- الفوائد الضيائية: ١٩.

* ق

٣٦- قصيدة الطنطراي: ٤٠.

* ك

٣٧- كاشفة الغناء، شرح قواعد الإعراب: ٣٠.

٣٨- الكافية: ١٦.

٣٩- كتاب ثمار القلوب في المضاف والمنسوب: ٣٢.

٤٠- كفاية المبتدي في التصريف: ٤.

* لا

٤١- لامية العجم: ٤٠.

* م

٤٢- مختار الصحاح: ٣٧.

٤٣- مختصر تلخيص المفتاح: ٣٣.

٤٤- المصباح: ١١.

٤٥- المصباح في شرح مفتاح العلوم للإمام السكاكي: ٢٦.

٤٦- معرب العوامل العتيق: ١٠.

٤٧- مقامات حريري: ٤٣.

٤٨- المقدمة الآجرومية: ٢٤.

٤٩- ملحة الإعراب: ٧.

٥٠- المناهج الكافية في شرح الشافية: ٣.

٥١- المنهج السالك الى ألفية ابن مالك: ٢٣.

* ن

٥٢- نتائج الأفكار شرح إظهار الأسرار: ٢٧.

٥٣- نتائج الأنظار ومحصل أبكار الأفكار في شرح فرايد السنية: ٣٥.

* هـ

٥٤- الهندي في شرح الكافية: ١٨.

* و

٥٥- الوافية في شرح الكافية (كتاب متوسط): ١٧.

Latin Harfleri İle Eser Adları

-A/'A-

- 1* el-'Avâmil: 7.
2* Azvâu'l-Behce fî İbrâzi Dağâyıkı'l-Munfarice (Şerhu Kasîdeti'l-Münferice): 39.

-E-

- 3* el-Elfiyye: 21.

-F-

- 4* el-Fevâidu'z-Zıyâiyye: 19.

-H-

- 5* el-Hindî fî Şerhi'l-Kâfiye: 18.
6* Hâşiye 'alâ Şerhi Taşrîfi'l-'İzzî li't-Taftâzânî: 3.
7* Hâşiyetu 'İşâmeddîn: 26.
8* Hallü Ma'âkidi'l-Kavâ'id: 29.
9* Hallu Esrârî'l-Ahyâr fî Mu'ribi'l-İzhâr: 29.

-İ-

- 10* el-İfşâh 'ala'l-Kâfiye: 20
11* el-İftitâh Hâşiye li'l-Mısbâh: 14.
12* İm'ânu'l-Enzâr: 5.
13* el-İ'râb fî Zabt-ı 'Avâmili'l-İ'râb: 10
14* el-İzâh Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemaşşerî (1. Cild): 15.
15* İzhâru'l-Esrâr: 27.

-K-

- 16* el-Kâfiye: 16.
17* Kasîdetu't-Tahtarânî: 40.
18* Kâşifetu'l-Ginâ, Şerhu Kavâ'idil-İ'râb: 30.
19* Kifâyetu'l-Mübtedî fî't-Taşrîf: 4.
20* Kitâbu Şimâri'l-Kulûb fî'l-Muzâfi ve'l-Mensûb: 32.

-L-

- 21* Lâmiyyetu'l-'Acem: 40.

-M-

- 22* Makâmâtü Harîrî: 43.
23* el-Menâhicu'l-Kâfiye fî Şerhi's-Şâfiye: 3.
24* el-Menhecu's-Sâlik İlâ Elfiyyeti -İbn Mâlik: 23.
25* el-Mısbâh: 11.
26* el-Mısbâh fî Şerhi Miftâhi'l-'Ulûm li'l-İmâm es-Sekkâkî: 26.
27* Muhtârü's-Şihâh: 37.
28* Mu'ribu'l-'Avâmili'l-'Atîk: 10.
29* Muhtaşaru Telhîşi'l-Miftâh: 33.
30* el-Mukaddimetü'l-Âcrûmiyye: 24.
31* Mulhetü'l-İ'râb: 24.

-N-

32* Netâyicu'l-Efkâr Şerhu İzhârî'l-Esrâr: 27.

33* Netâyicu'l-Enzâr ve Muhaşşilü Ebkârî'l-Efkâr fî Şerhi Ferâidi's-Seniyye: 35.

-R-

34* Risâle fi'l-'Arûz: 32.

35* Risâle fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre: 33.

36* Ravzu'l-Aḥbârî'l-Muntaḥab min Rabî'i'l-Ebrâr li'z-Zameḥşerî: 34.

-Ş-

37* eş-Şâfiye fi't-Taşrîf: 2.

38* Şerḥ 'ala Şerhi Dîbâceti'l-Mıṣbâḥ: 31.

39* Şerḥ 'ala Şerhi'l-İsti'âre li 'İşâmeddîn el-İsferâinî: 36.

40* Şerḥu'l-'Avâmil: 9.

41* Şerḥu Bânet Su'âd: 39.

42* Şerḥu'l-Binâ: 5.

43* Şerḥu Elfiyye: 22.

44* Şerḥu Elfiyyet-i İbni Melik: 22.

45* Şerḥu'l-Emsile: 6.

46* Şerḥu Enmûzec li'z-Zameḥşerî: 30.

47* Şerḥu Kasîdeti't-Taṭtarânî: 41.

48* Şerḥu Lübbi'l-Elbâb fî 'İlmi'l-İ'râb: 24.

49* Şerḥu Merâḥi'l-Ervâḥ: 3.

50* Şerḥu'l-Mıṣbâḥ: 12.

51* Şerḥu'l-Muğnî li Çarperdî: 25.

52* Şerḥu Risâti'l-İsti'âre: 35.

53* Şerḥu'r-Risâleti'l-Leysiyye: 34.

-V-

54* el-Vâfiye fî Şerhi'l-Kâfiye (Kitâb Mutavassıt): 17.

-Z-

55* ez-Zav' fî Şerhi'l-Mıṣbâḥ: 13.

İKİNCİ BÖLÜM
ALİ KUŞÇU'NUN HAYATI
ve
ESERLERİ

I- HAYATI

'Alaaddîn 'Ali b. Muḥammed el-Ḳuşcî es-Semerkandî
(? /?-879/1474)

A- Adı, Lakabı, Nisbesi ve Doğumu

1- Adı, Lakabı ve Nisbesi:

Adı Ali b. Muhammed'dir. Lakabı KUŞÇU olup, bu lakabı, babası Muhammed'in, Uluğ Bey'in doğancı başısı olmasından veya avlayan kuş beslemesinden aldığı kabul edilmektedir¹. Bunun yanında Ḳûşî/el-Ḳûşî gibi başka lakabının da var olduğunu eserlerinde görmekteyiz². Bunun yanında, Süheyl Ünver, eserleri üzerinde yaptığı araştırmalar esnasında tesbit ettiği lakablarını şu şekilde vermektedir:

علي قوشجي	زبدة العلماء المتأخرين علاء الدين علي القوشجي
علي قوشي	علي بن محمد القوشجي
علي القوشجي	فرزند أرجمند
المولى علي القوشجي	زين الدين علي القوشجي
المولى العلامة علي القوشجي	مولانا علي بن محمد القوشجي السمرقندي
العلامة مولانا علي القوشجي السمرقندي	زين الدين القوشجي

Bunlardan bilhassa "Alaaddin" lakabına Bursa'daki eserlerinde rastlanıldığını belirtmektedir³. Nisbesi ise es-Semerkandî'dir⁴.

¹ Konu ile ilgili Bkz. *eş-Şakāyıkü'n-Nu'māniyye fî 'Ulemâi'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, Taşköprüzâde, Muhammed b. Muşafa, s. 67-100 ; *Sicill-i 'Osmânî*, Mehmed Süreyya, III, 486-487; *Âsâr-i Bâkıye*, Şalih Zeki, s. 195-199; *Adıvar*, İA, MEB, I, 321-323, *Ali Kuşci*, Süheyl Ünver, s. 13; *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, II, 408-410.

² İzmir Milli Kütüphane'sinde 893/2 demirbaş numarada kayıtlı olan yazma örnek olarak verilebilir. Bkz. *İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, Ali Yardım, II, 282.

³ Bkz. *Ali Kuşci*, s. 21.

⁴ *eş-Şakāyıkü'n-Nu'māniyye*, a.y. *Sicill-i 'Osmânî*, III, 486-487; *Âsâr-i Bâkıye*, s. 195-199; *Adıvar*, İA, MEB, I, 321-323, *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, II, 408-410.

2- Doğumu:

Ali Kuşçu'nun doğum tarihi ve yeri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat İstanbul'da yaşadığı dönem itibariyle⁵, XV. asırda doğduğu ve ilk tahsilini de Semerkand'da yaptığına göre⁶ bu bölgede doğmuş olduğu düşünülebilir.

B- Tahsili, Hocaları ve Öğrencileri:

1-Tahsili:

Ali Kuşçu'nun doğum yeri ve tarihi hakkında her ne kadar bilgi bulunmuyor ise de, ilk tahsilini Semerkand'da yaptığı ve İstanbul'a ilk gelişine kadar, -bir ara Kirman'a gitmesi hariç tutulursa- buradan ayrılmadığına göre gençliğini bu bölgede geçirdiği anlaşılr. Fakat bu devrenin süresi konusunda, -doğum tarihi hakkında bir bilginin bulunmaması nedeniyle-, görüş beyan etmek mümkün olmamaktadır. Fakat bu devrenin büyük bölümünü ilim tahsil ederek geçirmiştir⁷. İlim tahsilini, aşağıda vereceğimiz bilgilerden de anlaşılabacağı gibi Uluğ Bey⁸ ve Bursalı Kâzî-Zâde er-Rûmî⁹den almıştır¹⁰. Yine bu devrede hocalarından edindiği bilgileri yeterli bulmamış olmasından olsa gerek, bir ara hocalarından habersizce Kirman'a ilim tahsili için gitmiş ve orada tanınmış âlimlerden ders almıştır¹¹.

Verilen malûmata göre burada okuduğu derslerden bir tanesi de kelâmdır. Çünkü Nasiruddin et-Tûsî¹²nin *Tecridü'l-Kelâm*'ına yazdığı şerhi bu devrede kaleme almıştır. Bu şerh daha sonra, içinde Ali Kuşçu'nun orijinal fikir ve yorumlarını bulundurduğu için, ilim ehli tarafından *Şerh-i Cedid* olarak tanınmıştır¹³.

⁵ Bkz. *eş-Şakâyiķu'n-Nu'mâniyye*, a.y.

⁶ Bkz. a. g. e.; a.y.

⁷ Bkz. a. g. e.; a.y.

⁸ Hayatı hakkında bilgi verilecektir.

⁹ Hayatı hakkında bilgi verilecektir.

¹⁰ *eş-Şakâyiķu'n-Nu'mâniyye*, a.y. *Sicill-i 'Osmânî*, III, 486-487; *Âsâr-i Bâkıye*, s. 195-199; *Adivar*, İA, MEB, I, 321-323, *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, II, 408-410.

¹¹ Bkz. *eş-Şakâyiķu'n-Nu'mâniyye*, a.y.

¹² Nasiruddin Ebû Cafer, Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan. Moğol istilası sırasında yaşamış astronom, müellif, şii temayüllü ilim adamıdır. M. 1201 tarihinde Tûsâ doğmuş ve M. 1274'te Bağdat'ta vefat etmiştir. İlk vazifesine İsmailîlerin Sertaht şehrindeki Nasiruddin Abdurrahim b. Ebî Mansûr'un yanında astronom olarak başladı. Halifenin sarayına geçmek için yaptığı başarısız teşebbüsten sonra; önce Sertaht'ta sonra Alamut'ta yine aynı vazfede gözetim altında çalıştırıldı. 654'ten sonra Hulagu'nun emriyle Meraga rasadhanesini kurdu. Nâzır ve evkâf nüfettişliğinde bulundu ve ölümüne kadar burada çalıştı.

Tûsî'ye en büyük şöhreti sağlayan, astronomi alanındaki çalışmasıdır. Moğol hanları ve özellikle astronomi ile ilgilenen hâmisî Hulagu, ona, çalışmaları için gereken imkânı sağlamıştır. Hulagu, onu, Merağa'da büyük bir rasadhane kurmakla görevlendirmişti; bu rasadhane zamanın en mükemmel aletleri ve rasadçıları ile donatılmıştı. İnşaatın başlangıcında Tûsî, 60 yaşlarında geniş mülahedelere dayanan yeni cetveller hazırlamak üzere kendisine verilen vazifeyi tamamiyle gerçekleştirebilmişti. O bu hesaplarını yukarıda adını kaydettiğimiz *Zic-i İlânî* isimli eserinde ortaya koymuştur.

Eserleri: 1- *Tecridü'l-Akâid*; 2- *Kavâ'idü'l-Akâid*; 3- *Hallü Müşkilâtî'l-İşârât*; 4- *Telhîsu Muhaşşal*; 5- *Esâfû'l-Esrâf*; 6- *Ahlâk-ı Nâsırî*; 7- *Zic-i İlânî*; 8- *Kitabu't-Tezkireti'n-Nâsiriyye*; 9- *Kitab-i si Faşl*; 10- *Muhtasar bi Câmî'l-Hisâb bi't-Taht ve't-Turâb*. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. R. Strothmann ve J. Ruska, İA, MEB, XII, II, 132-314.

¹³ Bkz. *eş-Şakâyiķu'n-Nu'mâniyye*, a.y. *Sicill-i 'Osmânî*, III, 486-487; *Âsâr-i Bâkıye*, s. 195-199; *Adivar*, İA, MEB, I, 321-323, *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, II, 408-410.

Habersiz gittiği Kirman'dan dönüşünde, özrünün kabulü için burada kaleme aldığı "*Hallü Eşkâlî'l-Kamer*¹⁴" isimli eserini, bize Kirman'dan ne getirdin ? sorusu üzerine, hocası Uluğ Bey'e takdim etmiş, eseri baştan sona tedkik eden Uluğ Bey, Kuşçu'nun genç yaşta kaydettiği başarısına hayran kalarak eserinden dolayı takdir etmiştir¹⁵. Onun bu eseri, kaleme aldığı yapıtları arasında en önemlilerinden birisi olduğu kabul edilmektedir¹⁶.

2- Hocaları

Ali Kuşçu, yukarıda da belirttiğimiz gibi hayatının büyük kısmını Semerkad'da geçirmiş ve bu devrede Uluğ Bey ve Kâzî-Zâde er-Rûmî'den ders almıştır. Kaynak olarak kullanılan ve bizim de kullandığımız *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye'de*, Ali Kuşçu'nun bu zatlardan öğrendiği ilimlerden astronomi ve matematik'in isimleri verilirken diğer ilimleri kimlerden öğrendiğine dair açıklayıcı bilgiler bulunmamaktadır¹⁷. Fakat bu durum Ali Kuşçu'nun diğer ilimleri tahsil etmediğini göstermez. Hattâ tam aksine, hocası Uluğ Bey'in, matematik ilminin yanında bir kıraat alimi olması ve Kâzî-Zâde'nin Bursa'da tahsilini tamamladıktan sonra Semerkand'a riyaziyat ilimlerini tahsil için gelmiş olması, Ali Kuşçu'nun diğer ilimleri den bazılarını almış olduğunu gösterir. Ayrıca eserleri bölümüne bakıldığında da bilgisinin sadece bu alanla mahdûd olmadığı görülecektir.

Ali Kuşçu'nun hocalarından sadece ikisinin ismi açıkça verilmektedir¹⁸. Bu durum iki alternatifli akla getirmektedir: Birincisi gerçekten Ali Kuşçu'nun hocaları sadece bunlardır, -ki bu çok zayıf bir ihtimaldir-. İkincisi bunlardan başka hocaları vardır fakat isimleri kaynaklara geçmemiştir. Aslında ikinci ihtimal daha doğru görünmektedir. Çünkü, Ali Kuşçu'nun bir ara hocalarından habersizce Kirman'a gittiğini ve burada meşhur alimlerden ders aldığını yukarıda belirtmiştik¹⁹.

Semerkand'da ders aldığı hocalardan biri Maverannehir Sultanı diye anılan ve Timurlenk'in torunu olan Uluğ Bey b. Şah Ruh, diğeri ise Kâzî-Zâde er-Rûmî'dir. Bunların hayatları ile ilgili şunlar yazılabilir:

a- Uluğ Bey b. Şah Ruh:

Timur'un (ö. 1405 M.) küçük oğlu Muinuddin Şah Ruh Bahadır Mirza (ö. 1446 M.)'nin büyük oğludur. Annesi Çağatay asilzâselerinden Giyaseddin Tarhan'ın kızı Gevherşat Ağa'dır. Özbekistan'ın Sultaniye şehrinde doğdu. Adı Muhammed b. Turgay'dır. Dedesi, Uluğ Bey adını kullanılmaya başlanmış ve bu isimle tanınmıştır²⁰.

¹⁴ Bkz. *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, a.y.

¹⁵ Bkz. a. g. e.; a.y.

¹⁶ Bkz. *Âsâr-i Bâkîye*, s. 195-199.

¹⁷ Bkz. *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, a.y.

¹⁸ Bkz. *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, a.y.

¹⁹ Bkz. *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, a.y.; *Âsâr-i Bâkîye*, s. 195-199; *Adıvar*, İA, MEB, I, 321-323, *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, II, 408-410.

²⁰ Bkz. *Uluğ Beg ve Zamanı*, Bordhold Wilhelm, (çev. İsmail Saka); *Adıvar*, İA, XIII, 27-29; *Uluğ Bey Semerkand'deki ilim faaliyetleri Hakkında Giyaseddin Kâşî'nin Mektubu*, Aydın Sayılı; *Uluğ Bey Rasathanesi ve Medresesi*, Lütfi Göker, s. 21.

Uluğ Bey çocukluk ve gençlik yıllarını Timur'un eşlerinden olan Saraymülk ve Şah Melik'in himayelerinde geçirdi. 19 yaşına geldiğinde de, babası tarafından Horasan ve Maverannehir eyaletine hükümdar vekili olarak görevlendirildi. Böylece küçük yaşta devlet sorumluluğunu yüklenmiş oldu²¹.

Uluğ Bey, Horasan ve Maverannehir hakânı bulunduğu yıllarda, Özbekler kendisine sık sık saldırılarda bulunuyorlardı. O, bir taraftan bu saldırıları önlemek için çalışıyor, diğer taraftan da hakimiyeti altındaki bölgenin, kültür ve ekonomik yönden kalkınması için gayret sarfediyordu²².

Uluğ Bey'in otuz yıl kadar süren Horasan ve Maverannehir hakanlığı, sadece başşehir olarak seçtiği Semerkand şehir için değil, baştanbaşa Horasan ve Maverannehir bölgeleri için büyük bir ferahlık, ilerleme ve yükselme dönemi olmuştur²³.

Uluğ Bey, kibar, zarif, iyi huylu, daima yeni şeyler araştıran ve öğrenen bir kimseydi. Bu kişiliği bilimsel zihniyetinde rol oynamıştır. Daima bilimsel konularla ilgilenmiştir²⁴. Uluğ Bey, ciddi zorluklar olmayınca savaş yolunu tercih etmemiştir. Daha çok devlet idare adamı olarak değil, ortaya koyduğu Semerkand Medresesi ve Rasadhanesi gibi bilim kuruluşları ile biraraya getirdiği bilim adamları arasında da, gerçek bilim adamı olarak tanınmaktadır. Bu bilim adamları grubu ile sık sık, bilimsel konularla ilgili olarak toplantılar yapardı. Bu toplantılarda ileri seviyede verilen dersleri dinler ve gerekirse kendisi de ders verirdi. Bu ders konuları genellikle matematik ve astronomiye ait idi²⁵.

Zamanın geleneğine uyarak, önce dini bilgileri öğrenen Uluğ Bey, Semerkand'da inşâ ettirdiği binalar arasında dini yapıların sayılarının çokluğu ve görkemliliği onun dini tavrını açık olarak ifade eder²⁶. Kur'a-ı Kerim'i ezbere yedi kıraata göre okuyabilecek derecede alim idi²⁷.

Konunun ehemmiyetine binaen, Aydın Sayılı'nın "*Uluğ Bey Semerkand'deki İlim Faaliyetleri Hakkında Gıyaseddin Kâşî'nin Mektubu*" isimli çalışmasından şu bilgiler aktarabilir:

"Gerçek şu ki, Kur'ân-ı Kerim'in çoğunun ezbere biliyor. Tefsirleri ve müfessirlerin her âyet hakkındaki sözleri hep aklında, bunları iyice biliyor. Her vesile ile de o duruma münasip düşen âyetleri kolaylıkla zikrediyor ve çok güzel

²¹ Bkz. Bordhold Wilhelm; ay; *Adıvar*, İA, XIII, 27-29; *Uluğ Bey Semerkand'deki ilim faaliyetleri Hakkında Gıyaseddin Kâşî'nin Mektubu*, Aydın Sayılı; Lütfi Göker, a. g. e., s. 24.

²² Bkz. Bordhold Wilhelm, a.y.; *Adıvar*, İA, XIII, 27-29; *Uluğ Bey Semerkand'deki ilim faaliyetleri Hakkında Gıyaseddin Kâşî'nin Mektubu*, a.y.; Lütfi Göker, a. g. e., s. 24.

²³ Bkz. Bordhold Wilhelm, a.y.; *Adıvar*, İA, XIII, 27-29; Lütfi Göker, a. g. e., s. 25.

²⁴ Bkz. Bordhold Wilhelm, a.y.; *Adıvar*, İA, XIII, 27-29; Lütfi Göker, a. g. e., s. 32.

²⁵ Bkz. Bordhold Wilhelm, a.y.; *Adıvar*, İA, XIII, 27-29; *Uluğ Bey Semerkand'deki ilim faaliyetleri Hakkında Gıyaseddin Kâşî'nin Mektubu*, a.y.; Lütfi Göker, a. g. e., s. 32.

²⁶ Bkz. Bordhold Wilhelm, a.y.; *Adıvar*, İA, XIII, 27-29; *Uluğ Bey Semerkand'deki ilim faaliyetleri Hakkında Gıyaseddin Kâşî'nin Mektubu*, a.y.; Lütfi Göker, a. g. e., s. 33.

²⁷ Bkz. Bordhold Wilhelm; a.y.; *Adıvar*, İA, XIII, 27-29; *Uluğ Bey Semerkand'deki ilim faaliyetleri Hakkında Gıyaseddin Kâşî'nin Mektubu*, Aydın Sayılı. *Uluğ Bey Rasathanesi ve Mektebi*, Lütfi Göker, a. g. e., s. 33.

iktibaslar yapıyor. Kendisi hergün hafızlar huzurunda iki Kur'an cüz'nün açık bir şekilde ve kaidelere tamamen uygun olarak okur. Bunda hiçbir yanlış yaptığı vakı' değildir...."²⁸.

Yönetimi devresinde Semerkand'ı bir ilim merkezi haline getirmeye çalışmıştır²⁹. Uluğ Bey, yukarıda belirtilen sahanın dışında asıl, hendese alanında bilgi sahibi olduğu gibi, bu sahanın en çetrefilli mes'elelerini halledebilecek bir zekâ ve kudrete sahip olduğu belirtilmektedir. İlme düşkünlüğünün yanında alimleri koruyan ve kitapsever bir zattı. Yönetimde iken Oğlu Abdüllatif tarafından 853 (1449-1450)'de şehid edilmiştir³⁰.

Süheyl Ünver'in belirttiğine göre Uluğ Bey, Ali Kuşçu'yu ya doğrudan doğruya babasından veyahut Bursalı Kâzî-Zâde er-Rûmî vasıtasıyla tanımış olup, ona ders vermeye başlamıştır. Böylece Uluğ Bey de Ali Kuşçu'nun hocaları arasında sayılmıştır³¹.

b- Kâzî-Zâde er-Rûmî:

Adı Musa Paşa³² b. Mahmud b. Salahaddin b. Musa'dır. 1337-1412 tarihleri arasında yaşadı. Babasının memuriyetine atfen daha çok Kazî-Zâde olarak tanınmıştır. Bursa'da tahsilini tamamladıktan sonra riyaziye alanında kendini yetiştirmek için Horasan ve Türkistan'a gitti. Kazî-Zâde'nin, naklî ilimlerden ziyade, aklî ilimlerde, bilhassa riyaziyyat ve astronomiye merak etmiş olduğundan, bu seyahat ve gurbeti ihtiyar etmiş olamsı o zamanlar bu ilimlerin Osmanlı ülkesinde pek yayılmamış olmadığını gösterebilir. Timur'un torunu Uluğ Bey'in zamanında Semerkand'da bulunduğu sırada, Semerkand rasadhanesin müdürü Gıyaseddin Cemşid el-Kâşî³³'nin vefatından (ö. 1437 M.) sonra, bu rasadhanesinde müdür oldu. Burada vefatına kadar araştırmalarına devam etti.

Semerkand Medresesi baş müderrisliğinde bulunduğu sırada Uluğ Bey'in sebepsiz bir müderrisi azletmesi üzerine evine kapanarak derse gitmeyen Kâzî-Zâde'nin evine bizzat Uluğ Bey gidince dersten çekilmesine, bir müderrisin, kendisine sorulmadan azli sebep olduğunu söylemiş ve bu suretle ilmî müesseselere siyasetin karışmaması

²⁸ Bkz. Aydın Sayılı, metinde verilen eser, s. 77.

²⁹ Bkz. a. g. e.; a.y.

³⁰ Bkz. *eş-Şakâyi'ku'n-Nu'mâniyye*, a.y.; *Âsâr-i Bâkîye*, Salih Zeki; a.y.; *Adıvar*, İA, XIII, 27-29; *Uluğ Beg ve Zamanı*, Bordhold Wilhelm; *Uluğ Bey Rasathanesi ve Mektebi*, Lütf, Göker, *Uluğ Bey*, Muammer Dizer, *Uluğ Bey Semerkand'deki ilim faaliyetleri Hakkında Gıyaseddin Kâşî'nin Mektubu*, Aydın Sayılı.

³¹ Bkz. Süheyl Ünver. a.g.e. s. 13. Bu konuda daha geniş bilgi için dipnotlarda kaydedilen kaynaklara müracaat edilebilir.

³² Buradaki P a ş a ünvanı, o vakitlerde büyük evlada verilen bir unva olması gerekir. Bkz. A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 4, 1. dipnot. (Bundan sonra sadece *Adıvar* olarak verilecektir).

³³ Cemşid b. Mesûd b. Mahmûd Gıyaseddin. Aslen İranlıdır. Uluğ Bey'in Semerkand'daki rasadhanesinde birinci müdür olmuş ve onun astronomiye ait zicinin hazırlanmasında ona yardım etmiştir. el-Kâşî, astronomi ve riyaziyyeye ait çalışmalarının yanında, tıp ile de uğraşmıştır. 840/1436, 1437 tarihinde vefat etmiştir.

Eserleri: 1- *Zic-i İlhânî*, 2- *Miftâhu'l-Hisab*, 3- *er-Risâletü'l-Kemâliye*. Konu hakkında bkz. H. Suter, İA, MEB. VI, 412-413.

gerektiği konusunda demokratik tepkisini ortaya koyarak azledilen müderrisin görevine avdetini te'min etmiştir³⁴. 986/1578'de vefat etti.

Eserleri arasında; Maḥmut b. Ömer Çağminu'l-Harezmî (öl. 1221 m.)³⁵'nin *el-Mulahḥaş fi'l-Hey'esine* yazdığı 1- *Çağmini Şerhi*, ve 2- *Şerḥu Eşkâli't-Te'sis*, 3- *Risale fi İstihraci'l-Ceyb* sayılabilir³⁶.

3- Öğrencileri:

Ali Kuşçu, Semerkand'da bulunduğu sırada Uluğ Bey tarafından Semerkand rasadhanesinde görevlendirilmesinin yanında medresede de görevinin bulunup bulunmadığı konusunda bilgi verilmemektedir. Bu rasadhanede araştırma yaptığı ve daha önce aynı görevi yürüten Giyaseddin Cemşid ve Kâzî-Zâde er-Rûmî tarafından tamamlanması, Uluğ Bey tarafından istenen fakat ikisinin de ömürlerinin vefa etmemesi sebebiyle tamamlayamadıkları *Zîc-i İḥânî*³⁷'yi tamamladığı belirtilmektedir³⁸. Böylece astronomi alanında çalışmaları olduğunu ve bu çalışmaları tek başına yürütmemiş olmaması gerektiğini söyleyebiliriz. Çünkü İstanbul'a gelişinde, yanında 100-200 arasında değişen akraba veya çalışma arkadaşlarının olduğu belirtilmektedir³⁹. Fakat, buradaki çalışma arkadaşlarının kimler olduğu konusunda bilgi verilmemektedir.

İstanbul'a gelip yerleştikten sonra önce Sahn-ı Semân medresesine daha sonra Ayasofya medresesine müderris olmuştur. Ayasofya medresesinde verdiği derslere muhtelif sayıda talebe ve âlim katıldığı, isim verilmeden, belirtilmektedir. Bunlardan sadece ikisinin ismi, herhalde sahip olduğu mevki itibarıyla, zikredilmiştir. Bunlardan biri Fatih'in hocası⁴⁰ Sinan Paşa ile onun öğrencisi ve aynı zamanda Fatih'in özel kütüphanesinin müdürü Tokatlı Molla Lütî'î'dir⁴¹. Fâtih Mehmed Hân kendisine hoca olarak tayin ettiği Sinan Paşa'dan, Ali Kuşçu'nun derslerine katılmasını ister, fakat bilinmeyen bir sebepten dolayı Sinan Paşa, kendisi bizzat derslere katılmayıp kendi yerine öğrencisi Lütî'î'yi gönderir.

³⁴ Bkz. *Ali Kuşçu*, A. Süheyl ÜNVER, s. 73.

³⁵ Tanınmış Türk astronomudur. Daha çok bu konudaki eseri ile tanınmıştır. Hayatı hakkında teferruatlı bilgi bulunmamaktadır. Doğum tarihi belli olmayan Çağmini, Havarizm'im Çağmin semtinde doğmuş ve bu nisbetle tanınmaktadır. Ölüm tarihi konusunda tahmini olarak 1221 M. senesi verilmektedir.

Astronomi alanında yazdığı eser uzun zaman medreselerde okutulmuştur. Bunun haricinde tıp alanında da *Kânûnça* isminde bir eseri de bulunmaktadır. Konu ile ilgili Bkz. T. H. İA. MEB. III: 323-324.

³⁶ Bkz. *Osmanlı Müellifleri*, III, 291; *Ali Kuşçu*, A. Süheyl ÜNVER, s. 73.

³⁷ Nasîddin et-Tûsî'nin 1259'da Merağa rasadhanesinde yazdığı eserdir. Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, II, 967; *Uluğ Bey*, Lütî'î Göker, a. g. e., s. 153.

³⁸ Bkz. *eş-Şakāyîku'n-Nu'māniyye*, a.y.; *Âsâr-i Bâkıye*, s. 195-199; *Adıvar*, İA, MEB, I, 321-323, *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, II, 408-410.

³⁹ Bkz. *eş-Şakāyîku'n-Nu'māniyye*, a.y.; *Âsâr-i Bâkıye*, Salih Zeki; a.y.; *Adıvar*, İA, XIII, 27-29.

⁴⁰ Osmanlı padişahları şehzadeleri zamanında alimlerden uygun bir zattan okutulur ve hükmdar oldukları zaman onu kendilerine hoca olarak tayin ederler. Eğer kendisi padişah olmadan önce hocası vefat ederse alimlerden birini kendine hoca seçerdi. Bu adet ilk olarak Sultan Çelebi tarafından başlatılmıştır.

Fâtih, şehzadeliğinde muhtelif alimlerden ders almış ve en son Molla Gürani hocası iken padişah olmuştur. Fakat hükümdarlığı zamanında *Tazarruat* sahibi Sinan Paşa'nın yanında bir çok alimi de kendisine hoca tayin etmiştir. Bkz. *İlmiye Teşkilatı*, s. 145.

⁴¹ Bkz. *eş-Şakāyîku'n-Nu'māniyye*, a.y.; *Âsâr-i Bâkıye*, Salih Zeki; a.y.; *Adıvar*, İA, XIII, 27-29.

Molla Lütü, gündüz Ali Kuşçu'nun derslerine katılır, akşamleyin saraya döndüğünde öğrendiklerini hocası Sinan Paşa'ya aktarır⁴². Ve böylece Sinan Paşa, dolaylı olarak Ali Kuşçu'dan astronomi dersi almış olur. Bu bilgiler ışığında Sinan Paşa daha sonra Mahmut b. Ömer Çağmini (öl. tahminen 1221 M.)'nin astronomiye dair risalesine şerh yazmıştır⁴³.

Bundan daha önemlisi, Sinan Paşa Osmanlı İmparatorluğunun XVI. yy. alimlerinin bir çoğunun hocası olduğu gibi⁴⁴, yine bu çağın, belkide imparatorluğun en tanınmış astronomunu ve aynı zamanda Ali Kuşçu'nun torunu Mirim Çelebi⁴⁵'yi yetiştirme şerefine nâil olmuştur.

Dolaylı dahi olsa, Sinan Paşa ve onun öğrencisi Tokatlı Molla Lütü, Ali Kuşçu'nun öğrencileridir. Bu nedenle bu iki şahsın hayatlarını kısaca yazmamız gerekmektedir.

a- Sinan Paşa:

İsmi, Sinaneddin Yusuf b. Hızır Bey b. Celaleddin'dir. Meşhur Hızır Bey (öl. 860/1456)⁴⁶'in oğludur. İlk tahsilini babasından aldı. Genç yaşta (20) babasını kaybetti. Fatih tarafından önce Edirne'de bir medresede müderrislik görevine, sonra Daru'l-Hadis'e müderris tayin edildi. Daha sonra San-ı Seman medresesine müderris ve Fatih'e hoca oldu. Fatih kendisine vezir yaptığı Sinan Paşa'ya Gelibolu livasını verdi. İfrat-ı zeka ve ihâtası ile tanınmış olup, Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulan kütüphanedeki kıymetli eserlerinden istifade ederek, zamanın birinci alimleri arasında yer aldı. XVI. asır alimlerinin çoğu, onun öğrencilerindendir⁴⁷.

⁴² Bkz. *eş-Şakâyıkü'n-Nu'mâniyye*, a.y.

⁴³ Bkz. *eş-Şakâyıkü'n-Nu'mâniyye*, 97-100; *Osmanlı Müellifleri*, II, 223; *Uluğ Beg ve Zamanı*, Borthhold Wilhelm, 117nr. 35.

⁴⁴ Bkz. *İlmiye Teşkilatı*, s. 230-231.

⁴⁵ Adı Mahmut b. Muhammed'dir. XVI. asır Osmanlı astronom ve riyaziyye alimlerindendir. İlk tahsilini İstanbul'da tamamladıktan sonra, önce Gelibolu medresesine, ardından Edirne Taşlık medresesine, sonra Bursa Manastır medresesine müderris olmuştur. Daha sonra Sultan Bâyezid'e muallim tayin edilmiştir. I. Selim zamanında Anadolu Kazaskerliğine yükseltildi. Bu görevden emekli olduktan sonra vefatına (931/1525) kadar Edirne'de hayatını idâme ettirmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in hocası Sinan Paşa'nın öğrencilerindendir. Osmanlı'da Matematik ve Astronomi ilminin terakkisine önemli katkılarda bulunmuştur.

Eserlerinden, 1- *Düstürü'l-Amel ve Taşhihu'l-Cedvel* (Uluğ Bey'in Zîcine Şerh); 2- *Şerhu'r-Risale'ti'l-Fethiyye*; 3- *Risale fi'r-Rub'i'l-Muceyyeb*; 4- *Risale fi'r-Rub'i'l-Câmi'a*; 5- *Risale fi'r-Rub'i'l-Muqantar*; 6- *Risale fi Kible ve Ma'rifeti Semtiha*" sayılabilir. Bkz. *Osmanlı Müellifleri*, III, 298 vd; *eş-Şakâyıkü'n-Nu'mâniyye*, 198, vd.

⁴⁶ Anadolu'da yetişen alim ve müderrislerdendir. R. evvel 810'da Bursa'da doğdu. Burhan Haydar el-Hâfi, Fenârî ve Yakub el-Kirmânî'den fıkıh dersleri aldı. Nahiv, Sarf, Ma'ânî, Beyân, Arûz ve Kelâm alanlarında eserleri bulunan müellif, Edirne'de Büyük Camii'inde ve muhtelif yerlerde müderrislik görevinde bulundu. Sultan I. Murat Medresesinde de müderrislik görevinde bulunurken eserlerini kaleme aldı. Öğrencileri arasında Muslihuddin el-Askalanî ve Ali el-'Arabî sayılabilir. İ n e g ö l kadılığında bulunan Hızır Bey, Fatih'in İstanbul'u fethettiğinde İstanbul'a ilk tayin edilen kadî olma özelliğini kazandı. 863'te vefât etti ve Eyyub el-Ensari semtinde defnedildi. Bkz. *eş-Zav'u'l-Lâmi'*, III, 178; *eş-Şakâyıkü'n-Nu'mâniyye*, s. 55-58; *Keşf*, II, 1348; *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 346; Brockemann. *GAL*, II, 229; *Kehhâle*, IV, 100.

⁴⁷ Bkz. *İlmiye Teşkilatı*, 230-231; *Adıvar*, s. 34-35.

Sinan Paşa H. 881'de padişahın gazabına uğrayarak, hapse atılmışsa da, zamanın alimleri bu harekete şiddetle isyan ederek, Sinan Paşa hapisten çıkarılmaz ise, kendi eserlerini yaktıktan sonra memleketi terkedeceklerini Fatih'e bildirmeleri üzerine Paşa hapisten çıkarılmış, fakat ulemanın hiddeti sükunet bulunca Sivrihisar'a kadılık ve müderrislik görevi ile gönderilmiş ve İznik'e vardığında arkadan yetişen bir hekim, Paşa'nın septik düşüncelerini bahane ederek, kendisini deli gibi nezaret altına almağa kalkmasına rağmen, yine alimlerin müracaatı ile bu belâdan da kurtularak Sivrihisar'a varmıştır. Bu seyahat esnasında kendisine talebesi Molla Lütfi, Fatih'in kütüphane müdürlüğünü terkederek, refakat etmiştir. Bayezid devrine kadar Sivrihisar'da kalmıştır⁴⁸. Gedik Ahmed Paşa⁴⁹'nın azlinden sonra vezir-i azam da olmuştur. 891/1486'da vefat etmiştir⁵⁰.

Tezarru'ât isimli eseri meşhurdur. Bu eseriyle edebiyatımızda nesr-i mürsel⁵¹ tarzında yazanlarının başında gelmektedir. Birçok yazması bulunan bu münacattan bazı seçmele birkaç defa basıldı (İstanbul, 1305, 1309)⁵². Bunun yanında fıkıh ve tefsire dair bazı eserleri vardır. Bunlar, 1- *Hidaye'nin Tahâret bölümüne şerh* ve 2- *Kâzî Beyzavî Tefsirinin bir bölümüne Şerh*'tir. Ayrıca 3- *Tezkiretül-Evliya* isimli biyografi bir eseri de bulunmaktadır.

b- Tokatlı Molla Lütfi:

Asıl adı Lütfülâh olup, Tokat doğumludur. XV. asır sonlarında yetişen ve Sahn-ı Seman müderrisliği yapan alimlerdenidir. Sinan Paşa'nın öğrencisidir. Kendisi latife ve

⁴⁸ Bkz. *Adivar*, a.y.; *Adivar*, s. 34-35.

⁴⁹ Osmanlı veziriazamlarından olup, Sırbistan doğumludur. II. Murad döneminde iç oğlan olarak saraya giren ve II. Mehmed zamanında askerî rütbeyle çıkıp kısa bir süre Rum beylerbeyliği yapan Gedik Ahmet Paşa 1462'de sonra İshak Paşa'nın yerine Anadolu beylerbeyliğine getirildi. Birçok sefere katılan ve önemli zaferler kazanan Gedik Paşa, Osmanlılar ile Akkoyunlular arasında meydana gelen Otlukbeli savaşının, Osmanlıların zaferiyle sonuçlanmasında önemli rolü olmuştur.

Gedik Ahmet Paşa, 1474'te idam edilen Mahmut Paşa'nın yerine veziriazam oldu. 1477'de Arnavutluk'ta İşkodra'ya karşı girişilecek bir sefere memur edilen Gedik Paşa, orduda hakim olan menfi havaya uyarak bu görevi üstlenmekten kaçınmasından dolayı görevinden alınarak Rumelihisar'ında hapse atıldı. Ertesi yıl, o sıralarda genç yaşta bulunan ve Arnavutluk seferine miralem olarak katılan, Hersekzâde Ahmed'in ara buluculuğu ile serbest bırakılıp kaptan-ı deryalığa ve aynı zamanda Avlonya sancak beyliğine getirildi.

Bir müddet sonra yeniden vezirlik rütbesini alan Ahmet Gedik Paşa'nın, Cem taraftarı olmasından şüphelenen II. Bayezid itaatsizliğini bahane ederek hapse attırdı. Hapse atılması kapıkulular arasında isyana sebep olunca mahkûmiyeti iptal edilerek serbest bırakıldı ve vezirliği de iade edildi. Rivayetlere göre Akkoyunlu seferi esnasında şehzade Bayezidle arasında geçen tartışmadan kaynaklanan anlaşmazlık tekrar alevlenerek, sonunda 18 Kasım 1482 tarihinde vezirler ve bütün devlet erkanına verilen akşam yemeğinden sonra boğdurularak öldürülmüştür ve naaşı Edirne'ye defnedilmiştir.

Gedik Paşa'nın Afyon'daki külliyesinin yanında Lâdik'te bir mescid ve bir köprü, Kütahya'da bir mektep ve bir arasta ve Konya'daki Mevlan türbesini de tamir ettirmiştir. Konu ile ilgili olarak bkz. Mükrimin Halil Yinanç, Gedik Ahmet Paşa, İA. MEB, I, 193-199 Hedda Reindl Kiel, İA. TDV, XII, 543-544. Ayrıca bu makalelerde verilen kaynaklara da müracaat edilebilir.

⁵⁰ Bkz. *eş-Şakâyıkü'n-Nu'mâniyye*, 106-108; *Osmanlı Müellifleri*, II, 223; *Uluğ Beg ve Zamanı*, 117nr. 35.

⁵¹ Fırkalarının sonu secili olan nesirdir, Bkz. *Edebiyat Lügatı*, Tâhiru'l-Mevlevî, s. 116.

⁵² Bkz. *eş-Şakâyıkü'n-Nu'mâniyye*, 106-108; *Osmanlı Müellifleri*, II, 223; *Uluğ Beg ve Zamanı*, 117nr. 35.

mizaha fevkelade meyyal olup, zamanın alimlerini tenkid etmeyi pek severdi. Hocası Sinan Paşa'nın tavsiyesi ile Fatih'in kütüphanesinde, müdürlük görevinde bulundu. Daha Fatih zamanında hoş fakat laübalî sözleri ile herkese sataşan bu genç alim kütüphane müdürlüğü esnasında, hatta padişah ile işi latifeye kadar vardırmıştır.

Bu konuda A. Adıvar şöyle bir olay nakletmektedir:

Bir gün Fatih kütüphanede bir kitap istemiş, Lütî yüksek bir yerde duran kitabı almak için bir taş basarak kitaba uzanmış, padişah:

- Ne yapıyorsun ? o taş, İsa peygamberin üzerinde doğduğu taştır, demiş; Bir müddet sonra Molla Lütî pis tozlu bir bezi padişahın dizleri üzerine koyunca, padişah;

- Bu ne hal ? diye sormuş, Lütî derhal;

- Padişahım ne bîhuzur olursunuz, bu İsa aleyhisselamın beşiğinin örtüsüdür, diye cevap vermiştir⁵³.

Fakat Sinan Paşa Padişah'ın gazabına uğrayarak Sivrihisar'a sürgün edildiğinde kütüphane müdürlüğünü bırakarak hocasının yanında olmuştur⁵⁴.

II. Bayezid saltanata geldiğinde, Sinan Paşa ve Molla Lütî İstanbul'a dönerek, önce Bursa ve sonra Edirne nihâyet Fatih medreselerinde müderris tayin edilmiştir. Bu son tayin, önceden beri eserlerini tenkit ile huzursuz ettiği zamanın alimlerinden Hatîb-Zâde⁵⁵'nin hasedini kabartınca, samimi bir müslüman ve fakat derslerinde dinin daha ziyade vicdanî ve ruhî kısımlarına ehemmiyet veren Molla Lütî'nin dinsizliği iddiası ortaya atılmış ve büyük bir meclis huzurunda mahkeme edilerek, ikiyüz şahit dinlendikten sonra, bazı azanın muhalefetine rağmen, Hatîb-Zâde fetvasıyla, katline karar verilmiştir. Bayezid bu kararı derhal tasdik etmemiş ise de Hatîb-Zâde'nin ısrarı ile, nihâyet tasdika mecbur olmuş ve 900/1494 tarihinde Sultan Ahmet Meydan'ında idam edilmiştir⁵⁶.

Aklî ve naklî ilimlerde derin bilgi sahibi olduğu gibi matematik ve astronomiyi Ali Kuşçu'dan öğrenmişti. Hendese alanında 1- *Taẕîfu'l-Mezheb* isimli bir eseri bundan başka muhtelif ilimleri konu alan 2- *Mevzu'âtı*, ayrıca 3- *Miftâ h'a Şerhî*, 4- *Nesefî'nin Akaid Şerhine Haşiyeleri* bulunmaktadır⁵⁷.

⁵³ Bkz. Adıvar, s. 47.

⁵⁴ Bkz. Adıvar, s. 35.

⁵⁵ Adı Muhammed Muhyiddin Efendi. Osmanlı alimi. Kastamonu'ludur. Fâtih'in hocalarındandır. Babası Tâceddin İbrahim'den, Alâeddin Ali et-Tûsî ve Hızır Bey'den ders aldı. İznik'te ve Sahn- Semân'da müderrislik yaptı. Kemal Paşazâde (İbn Kemal) ve Muhyiddin Çelebi ondan ders aldılar. Fâtih tarafından Sahn müderrisliğinden azledildi, sonra tekrar tayin edildi. Eserleri: *el-Vikâye* şerhine, İbnu'l-Hâcib'in *Muhtasar*'ının şerhine seyyid Şerif'in yaptığı hâşiyeye, *el-Mevâkıf* şerhine ve *el-Muḥaddimetu'l-Erba'a*'ye haşiyeleri ve bazı risaleleri bulunmaktadır. Bkz. *Şezerât*, VIII, 9, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 155; *el-Kevâkibu's-Sâire*, I, 24-25; *eş-Şekâyıku'n-Nu'mâniyye*, 147-150, *Osmanlı Müellifleri*, I, 294, *GAL*, II, 296, *Suppl*, II, 320, *Kehhâle*, IX, 125.

⁵⁶ Bkz. *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, 169; Adıvar, s. 46-47; *İlmiye Teşkilatı*, s. 232.

⁵⁷ Bkz. *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, 169; Adıvar, s. 46-47; *İlmiye Teşkilatı*, s. 232.

C- Uluğ Bey'in Ölümü ve Ali Kuşçu:

Ali Kuşçu, hocası ve aynı zamanda çalışma arkadaşı ve Semerkad Sultanı Uluğ Bey'in, oğlu Abdüllatif tarafından şehid edilmesinden⁵⁸ (853/1449) sonra burada kalmaktan çekinmiş, bunun üzerine hacc vazifesini ifâ etmeyi mazeret gösterip idareden izin almış, oradan Azerbaycan'a ve buradan da Akkoyunluların hüküm sürdüğü Tebriz'e geçmiştir⁵⁹. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından hürmetle karşılanmış ve himaye edilmiştir. Burada ne kadar kaldığı konusunda bilgi verilmemektedir. Daha sonra Uzun Hasan tarafından Osmanlı devleti ile aralarında sulhu te'min etmek üzere bu konuda elçilikle görevlendirilmiştir⁶⁰. Ayrıca Ali Kuşçu'nun Herat'ta kaldığı ve burada tanınmış alim Molla Câmî (öl. 898/1492)⁶¹ ile bazı konularda münazalarda bulunduğu da kaydedilmektedir⁶².

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından sulhu te'min üzere elçilik görevini ifa etmek için İstanbul'a geldiğinde, sahip olduğu bilgiden dolayı kendisine hayranlık duyduğunu belirtmekten çekinmeyen Fatih Sultan Mehmed, burada kalmasını ve ders vermesini ister. Ali Kuşçu, Padişah'ın bu isteğini elçilik görevini ifâ ettikten sonra yerine getireceğine dair söz verir ve ayrılır.

D- İstanbul'a yerleşmesi:

İstanbul'a ilk gelişinde Fatih Sultan Mehmed'e verdiği sözü yerin getirmek üzere yanında 100-200 arasında değişen akraba veya çalışma arkadaşları ile yola çıktığı, hümayun tarafında haber alınınca, sınırdan İstanbul'a gelinceye kadar her konaklama yerinde yüklü miktarda para harcanarak ağırlanması talimatı verilir ve bu talimata göre İstanbul'a getirilir⁶³.

Bu konuda, ilgili kaynakta, her konak için bin dirhem harcamnası kaydı geçiyor ise de bunun bu sayı ile mahdûd olmadığı düşünülebilir. Fakat burada asıl düşünülmesi ve anlaşılması gereken önemli nokta Osmanlının ilim adamlarına ve bunların şahsında ilme ne derece önem verdiğidir.

İstanbul'a geçmek için -o zamanda- Anadolu'nun son konaklama yeri olan Üsküdar'a gelince alim ve fazıllardan müteşekkil topluluk tarafından karşılanır. O

⁵⁸ Adıvar, kardeşleri tarafından öldürüldüğünü söylemektedir. Bkz. *Adıvar*, s. 33.

⁵⁹ Bkz. a. g. e.; a.y.

⁶⁰ Bkz. a. g. e.; a.y.

⁶¹ XV. asırda Timurlar devrinde yetişmiş İran'ın büyük şair ve alimlerindendir. el-Câmî, Hanefî imamlarından Muhammed Şeybânî neslinden gelmektedir. el-Câmî, Arap Dili ve Edebiyatı'na önem vererek bilhassa Mevlânâ Celâl Usûlî'den feyz almıştır. Uluğ Bey zamanında Semerkand'a giderek bu hükümdarın medresesine girmiş ve Kadızâde Rûmî'nin riyâzât derslerine devâm etmiştir. Nakşibendi tarikatına mensup olan el-Câmî, zevk ve neşe sahibi hakiki bir sofî idi. Daha gençliğinde şiirle meşgul olmuştur. Kendisi için Hüseyin Baykara tarafından tahsis edilen medresede tedris görevinde bulunmuştur. Tedrisatında Arap Dili ve Edebiyatı'na, Hadis ve Tefsir'e önem vermiş ve oğlu Ziyâeddin Yûsuf namına bir arapça gramer kitabı kaleme almıştır. Başlıca edebi eserlerini Farsça yazan ve İran klasik şairlerinin sonuncusu sayılan el-Câmî, Arap Dili'nde de Tefsir, Kelam ve Felsefe'ye dair eserler de kaleme almıştır. Hayatının sonuna kadar tedrise devam eden el-Câmî, 898/1492'de vefat etti. Bkz. *Şezerât*, VII, 360; eş-*Şakâyık*, I, 159-160; *Keşf*, II, 1372; *Hediyyetü'l-ʿArifin*, I, 534; *Kehhâle*, V, 122.

⁶² Bkz. *el-Leknevî*, s. 86-88. *Hanefî Fıkhi Alimleri*, s. 106.

⁶³ Bkz. a. g. e.; a.y.

tarihte Hoca-Zâde⁶⁴ (Muslihuddin Mustafa b. Yusuf) İstanbul kadısı idi. Bu alim topluluğu bindikleri kalyona Ali Kuşçu'yu da alarak İstanbul'a geçirirler. Yanında beraberinde getirdiği kalabalık heyetle İstanbul'a yerleşir.

E- Bulunduğu Görevler:

1-Birinci Görevi:

Uluğ Bey, Semerkand'da birçok para harcayarak 824/1420'de tesis ettiği rasadhâneye önce, riyazî ilimlerde derin bilgiye sahip olan Gıyaseddin Cemşid (Cemşid b. Mes'ud el-Kâşî)'ı görevlendirerek, *Zic-i İlîhânî*'yi tamamlamasını havale eder. Cemşid, bu göreve başladıktan kısa bir zaman sonra vefat eder⁶⁵. Bunun üzerine bu görevi Bursalı Kâzî-Zâde Rûmî'ye verir⁶⁶. Uluğ Bey'i ve Ali Kuşçu'yu yetiştiren bu alim de maalesef kısa bir zaman sonra vefat eder. Bunun tamamlanmasını sonunda, Uluğ Bey'in rasadhane müdürü yaptığı Ali Kuşçu tarafından gerçekleştirilir⁶⁷. Bu eser "*Zici Uluğ Bey*" veya "*Zici Gürgani*" diye meşhur olmuştur.

Yukarıda Ali Kuşçu'nun lakablarını yazarken "فرزند أرجمند" diye bir lakab kaydettik. Bu lakab, "başkalarının başayıp kendisini bitirdiği (Zic-i Cedid-i Gürgani) eseri başlangıcında sitayişle bahseden Uluğ Bey tarafından kullanılmıştır. Hatta ona "Mahremimiz idi" anlamında "محرم ماست" de diyor⁶⁸.

Burdaki çalışmaları esnasında, astronominin dışında başka alanlarda da ders verip vermediği ve aynı zamanda, astronomi çalışmalarını de kiminle yürüttüğü konusunda bilgi edinemiyoruz⁶⁹.

2- İkinci Görevi:

Ali Kuşçu'nun ikinci görevi İstanbul'daki faaliyetleridir.

İstanbul'a geldikten sonra, önce Sahn-ı Seman medresesine daha sonra 100 akçe⁷⁰ maaş ile Ayasofya Medresesi⁷¹'ne müderris tayin edilir. Burada bir hususa dikkat

⁶⁴ İsmi, Muslihuddin Mustafa b. Yusuf. Osmanlı alimi, Fatih'in hocasıdır. Babası Bursa'nın büyük tüccarlarından. İbn Kâdî Ayasuluğ ve Bursa Sultaniye'sinde Hızır Bey'den ders aldı, ona yardımcılık yaptı. Sultan Murad tarafından Kestel kadılığı ve sonra Bursa'da müderrisliğe tayin edildi. Fatih onu kendisine hoca tayin etti. Fatih'in emriyle Gazzalî ve İbn Rüşd'ün *Tehafüt*'leri üzerine *Tehafüt*'ünü yazdı. Edirne vr İstanbul kadılığı ile Kaazaskerlik yaptı. İznik kadılığı da yapmış olan Hozcazade, Beyazıd zamanında Bursa Sultaniye müderrisliği ve müftülüğüne getirdi. Bu vazifede iken Bursa'da vefat etti.

Eserleri: 1- *Tehafüt* (Kahire, 1303); 2- *Şerhu'İzzî*; 3- *Şerhu't-Tevâlî*; 4- *Hâşiyetu Tenkîhi'l-Fuşûl*; 5- *Hâşiyetu Şerhi Hidayeti'l-Hikme*. Bkz. *eş-Şakâyiğ*, 126-139; *Şezerat*, VII, 354-356; *el-Leknevî*, s. 214-215; *Serkis*, I, 842, *GAL*, II, 297, *Suppl*, II, 322; *Zirikli*, VIII, 148, *Kehhale*, XIII, 290-291..

⁶⁵ Bkz. *eş-Şakâyiğ*'u'n-Nu'mâniyye, a.y.; *Âsâr-i Bâkiye*, s. 195-199; *Adıvar*, İA, MEB, I, 321-323, *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, II, 408-410.

⁶⁶ Bkz. *eş-Şakâyiğ*'u'n-Nu'mâniyye, a.y.; *Âsâr-i Bâkiye*, s. 195-199; *Adıvar*, İA, MEB, a.y., *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, a.y.

⁶⁷ Bkz. *eş-Şakâyiğ*'u'n-Nu'mâniyye, a.y.; *Âsâr-i Bâkiye*, s. 195-199; *Adıvar*, İA, MEB, a.y., *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, a.y.

⁶⁸ Bkz. Süheyl Ünver, a.g.e. s.15.

⁶⁹ Bkz. *eş-Şakâyiğ*'u'n-Nu'mâniyye, a.y.; *Âsâr-i Bâkiye*, s. 195-199; *Adıvar*, İA, MEB, a.y., *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, a.y.

⁷⁰ Adnan Adıvar bu miktarı 200 akçe olara vermektedir. Bkz. *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 33.

çekmek istiyoruz. *eş-Şakayık* ve buna dayanılarak yapılan atıflarda, Ali Kuşçu'nun sadece Ayasofya medresesi müderrisliğinde bulunduğu belirtilmektedir. Fakat bunun doğru olmadığı, aksine ilk olarak Sahn-ı Seman müderrisliğinde bulunduğu ve daha sonra terfi ederek Ayasofya'ya tayin edildiği, İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın "*Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*" isimli çalışmasında "Müderrislik Beratları" başlığı altında Prof. Mükrimin Yinanç Bey'in notlarına istinaden verdiği "XV. Asrın İkinci Yarısına Sahn-ı Seman Müderrisliği Beratı" örneğinden anlaşılmaktadır⁷².

Ali Kuşçu'nun derslerine muhtelif sayıda talebe ve alim katılır⁷³. Fakat bunlardan, ikisinin dışında diğerlerinin isimlerinin zikredilmediğini hocalarını anlatırken belirtmiştik⁷⁴.

F- Ali Kuşçu'nun Yaşadığı Dönemde İstanbul'da İlmî Hayat

Bu başlık altında üç ana konudan genel olarak bahsedeceğiz. Bunlardan birincisi, XV. asırda Osmanlı'larda medreselerin genel durumu; ikincisi, bu dönemde medreselerde okutulan dersler ve üçüncüsü, yine bu dönemde Osmanlılarda astronomi ilmi.

Bilindiği gibi Osmanlılarda ilk medrese, Orhan Gazî tarafından 731 H. /1330 M. tarihinde, o zaman küçük beyliğin merkezi olan İznik'te yaptırılmıştır⁷⁵.

İkinci medrese de yine Orhan Bey tarafından, Bursa'yı aldıktan sonra beylik merkezini buraya naklederek, halk arasında M a n a s t ır M e d r e s e s i olarak bilinen medreseyi inşa ettirmiştir⁷⁶.

Üçüncü medrese ise, Edirne'nin 764 H.'te alınmasından sonra, fetihlerin Rumeli'de gelişmesi için devlet merkezi buraya naklonulmuş, ve burada II. Murad tarafından 841 H.'de başlanarak muhtelif arızalar sebebiyle 851 H.'de tamamlanabilen üç şerefeli cami yanındaki büyük medrese ile Dâru'l-Hadîs'tir⁷⁷.

Osmanlıların ilk birbüçük asır içinde yaptırmış oldukları medreselerin derece ve sınıf itibarıyla en mühimleri İznik, Bursa ve Edirne'de idi. Kuruluşun başlarında İznik medresesi, beyliğini birinci sınıf medresesi idi; sonra Bursa'da yapılan muhtelif sayıdaki medreseler dolayısıyla İznik ikinci dereceye inerek Bursa'daki S u l t a n M e d r e s e s i birinci dereceye aldı. Edirne devlet merkezi olduktan sonra II. Murad tarafından yaptırılan üç şerefeli cami yanındaki büyük medrese ile Dâru'l-Hadîs o tarihte Osmanlı

⁷¹ Bkz. *eş-Şakāyık*, a.y.; *Adıvar*, s. 33; Süheyl Ünver, s. 17-18.

⁷² Bkz. *İlmiye Teşkilatı*, s. 79. Konuyla ilgili verilen kaynakta, XV. Asrın Yarısında Sahn-ı Seman Müderrisliği Beratı örneğinde şu kayıt bulunmaktadır:

"....Efdalüddin oğlu Mevlana Hamîdüddin Çelebi dâmet fezâiluhu mahrusa-i Kostantiniyye'de Yenîcami medresesine Cenâb-ı fezail-meab Mevlana âzam alem efdalü'l-ülema-iff'l-âlem miftâh-ı izah meani ve beyanâlaü'l-milleti veddin Ali Kuşçu yerine müderris nasb edip sene seb'a ve seb'in ve semâne mie Şevvalin yirmi üçüncü gününde yevmî elli akçe tâyin eyledi....".

⁷³ Bkz. *eş-Şakāyık*'n-Nu'māniyye, a.y.; *Âsâr-i Bâkiye*, s. 195-199; *Adıvar*, İA, MEB, I, 321-323, *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, II, 408-410.

⁷⁴ Bkz. *eş-Şakāyık*'n-Nu'māniyye, a.y.; *Âsâr-i Bâkiye*, a.y.

⁷⁵ Bkz. *Adıvar*, s. 1; *İlmiye Teşkilatı*, s. 1.

⁷⁶ Bkz. *Adıvar*, s. 2; *İlmiye Teşkilatı*, s. 2.

⁷⁷ Bkz. a. g. e; a.y.

memleketlerindeki medreselerin üstünde yer aldı ve tedris tahsisatı itibariyle Bursa'daki Sultan Medresesi ikinci sıraya indi⁷⁸.

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in ilk faaliyete geçirdiği müessese medrese olmuştur. Bazı manastır ve kiliselerin tadilatı ile gerçekleştirilen bu ilim merkezine *Zeyrek Medresesi* adı verilmiştir⁷⁹.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'da Büyük Karaman'la Küçük Karaman semtleri arasında bir cami ile talebe yetiştirmeğe mahsus medreseler yaptırmaya karar verdikten sonra bu işe Vezîr-i azam Mahmud Paşa'yı memur kılmıştır. Bu tesislere 867 H. tarihinde başlanmış ve 875 H. tarihinde tamamlanmıştır. Bu şekilde iki minare ve bir şerefeli cami ile iki tarafında yüksek tahsil için "*Sekiz Medrese*" ve bu medreselerin arkalarına da "*Tetimme*" ismiyle, bu büyük medreselere talebe yetiştirmek üzere sekiz medrese daha yaptırdı⁸⁰. İşte Fatih Camiinin doğu ve batı taraflarına yaptırılan sekiz medreseye *Medâris-i Semâniye* ve daha sonra tanınmış adıyla *San-ı Semân* adı verilmiştir⁸¹. Osmanlılarda esaslı medrese teşkilatı böylece başlamış oldu⁸².

Fatih, medresenin etrafında müderrislere toprak vererek evlerinin o etrafta olmasını da te'min etmiştir⁸³.

İ. Hakkı Uzunçarşılı, bu medreselerde uygulanacak ders programının, Vezîriazam Mahmud Paşa ve Semerkand'dan gelerek İstanbul'a yerleşen Ali Kuşçu tarafından tanzim edildiğini, tarihi rivâyet olarak, vermektedir⁸⁴.

İşte Ali Kuşçu önce bu medresede müderrislikte bulunmuş daha sonra terfi ederek Ayasofya medresesine geçmiştir⁸⁵. Çünkü, Sahn ve Tetimme medreselerinden başka camiye tahvil olunan Ayasofya kilisesinin yanındaki mahalde tesis edilen medresenin müderrisine altmış akçe ve Eyüp camiinin yanında yapılan medresenin müderrisine de elli akçe yevmiye ile birer müderris tayin olundu. Ayasofya medresesi Sahn-ı Seman derecesine ve daha sonraları ise Sahn-ı Seman'dan üstün tutulup buranın müderrisi beşyüz akçe yevmiyeli kadılıklara tayin edildiği gibi terfi eden Sahn müderrisi Ayasofya müderrisi olurlardı⁸⁶.

Buradan da Ali Kuşçu'nun terfi süretiyle San-ı Semân'dan Ayasofya medresesine geldiği anlaşılmaktadır.

Bu dönemde medreselerde okutulan derslere genel olarak baktığımızda; Bunlar, 'Ulûm-i Âliye denilen kelam, mantık, belâğat, lûgat, nahiv, hendese, hesap, hey'et, felsefe ve coğrafya olup, 'Ulûm-i Âliye ismi verilen ilm-i Kur'ân, ilm-i Hadis, İlm-i Fıkıh tahsiline araç olan ilimlerdir.

Bunlardan, Belâğat derslerinde, Sekkâkî (ö. 626 H.)'nin *Miftâhu'l-'Ulûm* isimli eseri ile bunun İbn Hâcib tarafında kaleme alınan *Telhîsu'l-Miftâh* isimli hulâsası ve bu hulasaya Sâdeddin Teftazanî (ö. 791 H.) tarafında yazılan *Mutavvel* ve *Muhtasar*

⁷⁸ Bkz. *İlmiye Teşkilatı*, s. 2-3.

⁷⁹ Bkz. *İlmiye Teşkilatı*, s. 5; *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, s. 72.

⁸⁰ Bkz. *İlmiye Teşkilatı*, s. 5-6.

⁸¹ Bkz. a. g. e., s. 7.

⁸² Bkz. a. g. e., s. 2.

⁸³ Bkz. *Fatih Devri Hamlelerine Umumi Nazar*, A. Süheyl Ünver, s. 7.

⁸⁴ Bkz. *İlmiye Teşkilatı*, s. 7.

⁸⁵ Bkz. a. g. e., s. 10, 79.

⁸⁶ Bkz. *İlmiye Teşkilatı*, s. 10.

isimlerindeki şerhler ve bu şerhlere Seyyid Şerif Cürcânî ve Şemseddin Fenârî oğlu Hasan, Molla Husrev tarafından kaleme alınmış eserler⁸⁷;

Hendese derslerinde Allâme Şemseddin Mehmed Semerkandî (öl. 600 H.)'nin *Eşkâlû't-Te'sîs*⁸⁸ isimli eseri ile bunun şerhi olan Kâzî-Zâde er-Rûmî'nin kitabı okutulmuştur⁸⁹.

Hesap derslerinde hangi kitabın okutulduğuna dair eski deivrlere ait bir kayıt bulunamadığını belirten İ. Hakkı uzunçarşılı, yalnız, Ali Kuşçu'nun Fatih Sultan Mehmed'e takdim ettiği *er-Risâletü'l-Muhammediyye*'sinin okutulmuş olabileceğini kaydetmektedir⁹⁰.

Hey'et dersinde, Çağmini'nin *el-Mulahhas* isimli eseri ile şerhleri ve Ali Kuşçu'nun Arapça *er-Risâletü'l-Fethiyye*'sinin yanında başka eserler de okutulmuştur⁹¹.

Bundan da anlaşılacağı gibi müsbet ilimler alanından hey'et ve hendesede Ali Kuşçu'nun da eserlerinin okutulduğu görülmektedir.

Fâtih zamanına kadar Osmanlılarda fıkıh, kelam, mantık, meanî ve buna müteaalik ilimler eskî islâmî medreselerde olduğu gibi okutulmuş, fakat müsbet ilimlere karşı pek alak gösterilmemiştir⁹².

Fâtih'in cülüsundan itibaren felsefi ve ilmî düşünceler- bu hükümdarın alakası ile başgöstermiş olduğu görülmektedir. Fatih herhangi din ve mezhepte olursa olsun ilim adamlarının himayesinde büyük alaka ve kadirşinaslık göstermiştir⁹³.

Tarihimize Hey'et veya İlm-i Hey't ismi ile anılan astronomi, riyaziye ilimler cümlesinden olduğundan Osmanlı medreselerinde matematik ve geometri ile birlikte okutulmaktaydı⁹⁴. Osmanlılarda riyaziye ve hey'et ilminin temelleri, II. Murad devrinde yaşayıp Fâtih Sultan'ın ilk yıllarında vefat eden Fethullah Şîrvânî⁹⁵ sayesinde

⁸⁷ Bkz. a. g. e., s. 21.

⁸⁸ Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 106.

⁸⁹ Bkz. a. g. e., s. 20, 31.

⁹⁰ Bkz. a. g. e., s. 20, 31.

⁹¹ Bkz. *Adıvar*, s. 33; *İlmiye Teşkilatı*, s. 20-21; *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, s. 278-279.

⁹² Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 149.

⁹³ Bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., II, 149.

⁹⁴ Bkz. *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, s. 277.

⁹⁵ Fethullah b. Ebî Yezid b. Abdillâh b. İbrahim eş-Şâberânî, eş-Şîrvânî eş-Şemâhî. Anadolu'da matematik astronomi ve coğrafya öğrenimini başlatan alimlerden biridir. İlhanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet merkezi olan Şîrvan'ın Şemah kasabasında (şimdi Azerbaycan'da) tahminen 820 H. 1417 M.'de doğdu. Fethullah Şîrvânî olarak tanınmıştır. Şîrvânî öğrenimine ilk olarak babasının yanında başladı. Daha sonra Serahs ve Tûs'ta tahsilini sürdürdü. Daha sonra Meşhed-i İmam Ali er-Rîza'da şii alimi Seyyid Ebû Talib'den ders alan Şîrvânî, ondan Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin *Şerhu't-Tezkire fi'l-Hey'*'esini okudu. 839 yılının ortalarında Semerkand'a gitti ve orada Uluğ Bey'in kurduğu rasadhanede öğrenim gördü. Burada başhoca olan Kâdî-zâde er-Rûmî'den usul-i fikh, cedel, kelam, astronomi ve geometri ile diğer riyazi ilimleri okudu.

Semerkand'da Uluğ Bey'den şahsen ilgi gören Şîrvânî, Cemaleddin Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî'nin şafii fikhına dair *el-Envar li 'Ameli'l-Ebrar* isimli eserini şerh edip ona sundu. Burada beş yıl tahsil gördükten sonra Şîrvan'a döndü ve buradaki medreselerde dersler okuttu.

Daha sonra hocası Kâdî-zâde er-Rûmî'nin isteği üzerine II. Murad devrinin sonuna doğru Anadolu'ya geçti. ve ilk uğradığı Kastamonu'da Candaroğlu İsmail Bey'den iltifat gördü ve orada bir müddet kalarak medreselerde ders verdi. Burada hocasının *Şerhu'l-Mulahhas* ve *Eşkâlû't-Te'sîs*'ini ve bunların yanında *Telviḥ* ve *Şerhu'l-Mevâkıf* gibi eserleri okuttu.

Kastamonu'da atılmış⁹⁶, Ali Kuşçu ile gelişmiş Sinan Paşa ile devam etmiş⁹⁷ ve Mirim Çelebi ile zirveye ulaşmıştır⁹⁸.

Bilindiği gibi Ali Kuşçu'nun İstanbul'a yerleşmesinden sonra derslerine bir hayli talebe ve alim katılmış ve bunlardan Sinan Paşa öğrencisi Molla Lütüfi vasıtasıyla matematik ilmini öğrenmiş ve bu bilgiler doğrultusunda Mirim Çelebi'yi yetiştirmiştir.

Ali Kuşçu ve yetiştirmiş olduğu astronomlardan sonra bu ilimde ilk ciddi gelişme hamlesi 1577 senesinde tesadüf edilmektedir. Zira bu bu yılda Takıyyüddin Mehmed b. Maruf⁹⁹un gayretleriyle Osmanlılarda ilk rasadhane kurulmuştur¹⁰⁰. Neyazıkkı bu rasardhanenin faaliyetleri fazla sürmemiştir¹⁰¹.

Görüldüğü üzere bu asırda Osmanlılarda bu konudaki faaliyetler henüz nazariyat safhasındadır. Pratik anlamda ilk adım XVI. asırda atılmıştır. Fakat bu ilmin gelişmesinde Ali Kuşçu'nun büyük payı olmuştur.

G- Alimlerle Münasebeti:

Ali Kuşçu, İstanbul'a geldiğinde, Üsküdar menzilinde kendisini kalabalık bir alim ve fazıl kişiler topluluğunun karşıladığını belirtmişti. Bu karşılamadan sonra bir grup alimle İstanbul'a geçmek üzere beraber bindikleri kalyonda, o zamanki İstanbul kadısı Hoca-Zâde ile med-cezir konusunda bir ilmi sohbette bulunurken, Ali Kuşçu:

-Timurhan meclisinde Allame-i Teftezânî ile Seyyid Şerif Cürçani'nin bir yerde münasebelerini zikrederek Teftezânî tarafına meyledığını söyler. Bunun üzerine Hoca-Zâde de:

- Olay naklettiğiniz gibidir. Mezkûr bahsi de çok dikkatle okudum. Ben de Seyyid Şerif tarafını haklı buldum ve bu noktayı dikkatle inceleyip bir risale yazdım der.

Bu küçük anekdot, Ali Kuşçu'nun daha İstanbul'a ayak basmadan alimlerle iyi münasebetlerde bulumaya başladığını ve bunu da devam ettirdiğini görüyoruz. Bunun yanında başta Hoca-Zâde ile ilişkilerini ilerleterek sıhriyyet bağı kurmuşlardır¹⁰².

870 yılında hacca gitmek üzere Mekke'ye gitti, vazifesini ifadan sonra burada da bir müddet ders verdi. 883'te memlektine dönen Şirvânî 891'de vefat etti.

Şirvânî, aklî ve naklî ilimlerle Arap dili ve edebiyatı yanında matematik, astronomi ve coğrafya okuttuğu için, yine Uluğ Bey'in medresesinde yetiştikten sonra Anadolu'ya müsbet ilimleri götüren ve bunların yayılmasını sağlama iki ünlü alimlerden biri sayılmaktadır.

Eserlerinden birkaçı şunlardır: 1- *Hâşiye 'ala Şerhi'l-Mevâkıf*; 2- *Hâşiye 'ala İlahiyyatı Şerhi'l-Mevâkıf*; 3- *Şerhu Tehzibi'l-Mantıki ve'l-Kelâm*; 4- *el-Feraid ve'l-Fevaid fi Tavzihi Şerhi'l-Mulahhas*; 5- *Şerhu Tezkire fi 'ilmi'l-Hey'e*; 6- *Şerhu'l-Envar li 'Ameli'l-Ebrar*; 7- *Şerhu'l-Avâmil*. Konu ile ilgili bkz. es-Sehavi, *ez-Zav'u'l-Lâmi*, IV, 340; VI, 166-167; VIII, 96; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 130, 153; *Âsâr-i Bâkîye*, I, 189; *Sicill-i Osmânî*, IV, 7; *Osmanlı Müellifleri*, I, 392; *Adıvar*, 20. 30; *Osmanlı Tarihi*, II, 597; Cemil Akpınar, *Fethullah eş-Şirvânî*, İA, TDV, XII, 463-466.

⁹⁶ Bkz. *Adıvar*, s. 15.

⁹⁷ Bkz. a. g. e., 34.

⁹⁸ Bkz. *Adıvar*, 32, 33; *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, s. 277.

⁹⁹ Hayatı ve çalışmaları hakkında detaylı bilgi için A. Süheyl Ünver'in *İstanbul Rasadhanesi* isimli çalışmasına bakılabilir.

¹⁰⁰ Bkz. *Adıvar*, 83; *İstanbul Rasadhanesi*, *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, s. 277.

¹⁰¹ Bkz. Yukarıda geçen kaynaklar ve konular.

¹⁰² Bkz. *eş-Şakâyık'u'n-Nu'mâniyye*; a.y.; *Sicill-i 'Osmânî*, III, 486-487; *Âsâr-i Bâkîye*; a.y. *Ali Kuşçu*, s. 17; *Adıvar*, İA, MEB, I, 321-323, *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, II, 408-410.

Böylece XVI. asır astronomi Mirim Çelebi, Ali Kuşçu'nun ve Hoca-Zâde'nin torunu sayılmaktadır¹⁰³.

H- Fatih'le Münasebeti:

Bilindiği Osmanlı padişahları alimlerin korunması ve ilmi faaliyetlerinin desteklenmesi konusuna çok önem vermişlerdir. Fatih de aynı yolu takip ederek yerli ve yabancı alimlerin himaye etmiş ve bunların ilim meclislerine katılmış ve seferlerde de bir çok alimi yanında götürmüştür. Ali Kuşçu de bunlardan biridir. Bu münasebetle Ali Kuşçu'nun Fâtih'e olan münasebetlerine örnek olarak birkaç örnek verilebilir:

a-

İstanbul'a yerleşmek üzere geldiğinde, hediye olarak aritmetiğe dair arapça olarak kaleme aldığı ve padişaha ithafı dolayısıyla *Muahmmediye* adını verdiği eserini takdim etmiştir. Fatih bu eseri özel olarak ciltleterek kendi kütüphanesine koymuştur¹⁰⁴.

b-

Bir gün, Fâtih Sultan Mehmed Ali Kuşçu ile konuşurken:

- Hoca-Zâde'yi nasıl buldun ? diye sorar: Ali Kuşçu cevapta:
- Rûm ve Acem'de nazîr yoktur, dediğinde Fâtih:
- Arapta dahi yoktur, diye iftihar eder.

c-

Diğer alimler gibi padişahın ilmi toplantılarına katılmasının yanında, Fatih'in Uzun Hasan seferinde de yanında bulunan alimler arasındadır¹⁰⁵.

d-

Fatih'le beraber gittiği seferde, padişaha ithaf olunmak üzere arapça olarak hey'ete dair bir eser kaleme almış, bunun tamamlanması zafer gününe tesadüf ettiği için "*er-Risaletü'l-Fethiyye*" adını koymuş ve bunu Fatih'e takdim etmiştir. Bunu da diğer eser gibi, Fatih, özel kütüphanesine koymuştur¹⁰⁶. Bu eserler daha sonra I. Mahmut zamanında Aysofya'da açılan kütüphaneye aktarılmıştır¹⁰⁷. Günümüzde ise Beyazıt Devlet Kütüphanesi bünyesinde bulunmaktadır.

I- İlimdeki Yeri:

Yukarıda hayatının tahsil bölümünü anlatırken daha çok astronomi ile uğraştığını ve kaynaklardaki bilgilerin bu yönde olduğunu belirtmiştik. Herhalde bundan olsa gerek ki hayatı hakkında yapılan araştırmalardaki bilgiler de bu yönde ağır basmaktadır. Fakat eserlerine baktığımızda sadece bu alanda değil, bunların yanında mantık, belâgat, kelâm, tefsir, nahiv vb. konularda da bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Burada,

¹⁰³ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. *Ali Kuşçu*, s. 75-76.

¹⁰⁴ Bkz. *Ali Kuşçu*, s. 19.

¹⁰⁵ Bkz. *eş-Şakâyîk'u'n-Nu'mâniyye*, a.y.; *Sicill-i 'Osmânî*, III, 486-487; *Âsâr-i Bâkîye*; a.y. *Ali Kuşçu*, s. 17; Adivar, İA, MEB, I, 321-323. *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, II, 408-410.

¹⁰⁶ Bkz. a. g. e., a.y.

¹⁰⁷ Bkz. a. g. e., a.y.

Astronomi ve matematiğin dışındaki bilgilerin ağırlık derecesi, bu alanlardaki eserler üzerinde yapılacak özel araştırma ve değerlendirmeye bağlı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Farklı alanlarda bilgi sahibi olmak o dönemin eğitim sisteminden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Çağımızın aksine, yakın geçmiş dönemde yaşayan bilginlerin hayatlarını incelediğimizde bu şahısların muhtelif alanlarda orijinal bilgileri içeren veya içermeyen irili ufaklı yapıtlarının var olduğunu kaynaklarda bulmaktayız. Ali Kuşçu da bu metodun etkisiyle farklı alanlarda, muhtasar, şerh/haşiye ve ta'lik türünden eserler ortaya koymuş olabilir.

Öyle zannediyoruzki Ali Kuşçu'nun tanınmasında, kendisinden öğrencisi vasıtsıyla matematik ve astronomi alanında bilgi alan Fatih'in hocası Sinan Paşa'nın yetiştirdiği ve aynı zamanda Ali Kuşçu'nun torunu olan Mirim Çelebi'nin payı olmuştur. Çünkü Mirim Çelebi Osmanlı İmparatorluğunun XVI. yy.'nda yetişen en meşhur astronomdur¹⁰⁸.

İ-Vefatı:

Ali Kuşçu 877 H. tarihinde İstanbul'la gelmiş ve buradaki kısa hayatından sonra, torunu Mirim Çelebi'nin yazdığı farşça kıt'asından, 879 H. tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır. Sözü edilen kıt'a ise şudur:

رهنمای علم مولانا علی قوشچی
جنو بسوی روضهء رضوان برفت
بد ز هجرت هشتصد هفتادونه
روز شنبه شعبان برفت

Açıklaması:

İlim rehberi Mevlâna Ali Kuşçu Cennet ravzası tarafına gittiği zaman hicri 879 senesi idi. Şabanın ilk haftasının Cumartesi günü gitti¹⁰⁹.

Aynı tarihi bilgiyi veren diğer bir şiir de Katip Çelebi (öl: 1083/1672)'nin Takvim-i Tevarih'inden naklen şöyledir:

بحر علم ومنبع عرفان علی قوشچی
آنکه انواع فضائل مجتمع بوده دراو
روح پاکش تا که از دار فنا رحلت نمود
کشت تاریخ وفاتش رحمت ایزد براو

Buradaki "رحمت ایزد براو" ibaresinin ebced hesabına göre aynı tarih çıkmaktadır.

Şöyle ki:

ر ح م ت ا ی ز د ب ر ا و
6 1 200 2 4 7 10 1 400 40 8 200
toplam: 879.

¹⁰⁸ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için şu kaynak ve araştırmalara bakılabilir: *eş-Şakâyıkü'n-Nu'mâniyye*, a.y.; *Sicill-i 'Osmânî*, III, 486-487; *Âsâr-i Bâkiye: Ali Kuşçu, Hayatı ve Eserleri*, Süheyl Ünver, İstanbul Rasadhanesi; *Fatih Devri Hamlelerine Umumi Nazar*, İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiyye Teşkilatı*, Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*; Muammer Dizer, *Uluğ Bey*, Lütfi Göker, *Uluğ Bey Rasathanesi ve Medresesi*; Borhold Wilhelm, *Uluğ Beg ve Zamanı ve İslam Medeniyeti Tarihi*, Adıvar, *Ali Kuşçu*, İA, MEB, I, 321-323, *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, II, 408-410.

¹⁰⁹ Bkz. *Ali Kuşçu*, s. 24.

Mezarı konusunda Sühey Ünver Hadikatü'l-Cevami (I, 248)'den naklen şunları kaydetmektedir:

"Ali b. Muhammedil Kuşçi Hadikatü'l-Cevami (cilt 1, S, 248)'de Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendinin bildirdiğine göre Eyüp Sultan türbesi haremine gömülüdür. 1230/1815-1235/1819 senelerine gelinceyedek bâkî idi sonra kayboldu dediğine göre 351-356 sene onun kabri hüsnü muhafaza olunmuş bulunmaktadır. O hade 134-139 seneden (çalışmanın yapıldığı 1948 yılı itibariyle) beri de yoktur"¹¹⁰.

Bu kayıttan anlaşıldığına göre Ali Kuşçu'nun mezarı ya kaybolmuştur veya yok edilmiştir. Fakat TDV'nin İA'sında bu konuda yazılan makalede Ali Kuşçu'nun mezarının Eyüb Semtinde olduğu belirtilmekte ve buna ait fotoğraf da verilmektedir¹¹¹.

II- ESERLERİ:

A- Muhtelif Konulardaki Eserleri

Daha önce, hayatını anlatırken astronominin haricinde üzerinde durulmayan muhtelif alanlarda da eserlerinin var olduğunu söylemiştik. Burada ayrıca Ali Kuşçu'nun sarf, nahiv, tefsir, lügat, tarih, belağat ve mantık konularında eserlerinin olduğu görülecektir. Bunların bir kısmı tabakat ve biyografi eserlerinde geçerken bazıları da geçmemektedir. Hatta bunların bir kısmı yapılan çalışmalar esnasında tesbit edilmiştir.

I- *Şerhu't-Tecrîd*: Kirman'da okurken Naşiruddin et-Tûsî (öl: H. 672)'nin "*Tecrîdu'l-Kelâm*"ına yazdığı şerhtir. Daha sonra bu eser alimler arasında "*Şerhi Cedîd*" olarak tanınmıştır¹¹².

II- *Risale fi'l-Hey'e*: Kirman'da Astronomi ilmine dair farsça olarak kaleme aldığı bir eserdir. Bir mukaddime ve iki babdan müteşekkildir¹¹³. Bu eser Sahn-ı Semân medreselerinde Ulûm-i Cüz'iyeye (Kelam, mantık, belağat, felsefe, hesap, hey'et vb.) derslerden hey'et için okutulmuştur¹¹⁴.

III- *er-Risaletü'l-Muhammediyye*: Ali Kuşçu İstanbul'a geldiğinde (Salih Zeki'nin belirttiğine göre) bir önceki eserini (*Risale fi'l-Hey'e*) arapçaya çevirerek Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu astronomiye dair eseridir¹¹⁵.

Muşlihuddin el-Lârî (ö: 971 H.) tarafından farsça olarak tercüme edilmiştir¹¹⁶. Bu eser de Sahn-ı Seman medreselerinde hesap deri için okutulmuştur¹¹⁷.

¹¹⁰ Bkz. a. g. e., a.y.

¹¹¹ Bkz. *Ali Kuşçu*, Cengiz Aydın, İA, II, 408-410.

¹¹² Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 348; *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 736, *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, s. 99; *GAL*, II, 235.

¹¹³ Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 900; *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 736, *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, s. 99; *Suppl*, II, 330.

¹¹⁴ Bkz. *İlmiye Teşkilatı*, s. 20.

¹¹⁵ Bkz. *Âsâr-i Bâkıye*, s. 195-199.

¹¹⁶ Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 889; *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 736, *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, s. 99; *GAL*, II, 235, *Suppl*, II, 330. Eserle ilgili yorum için Salih ZEKL'nin *Âsâri Bâkıye*'sinin 195-199 sayfalarına bakılabilir.

¹¹⁷ Bkz. *İlmiye Teşkilatı*, 20.

IV- *Risale fi'l-Hamd*: Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin (*Hâşiyetu'l-Metâli*)'a kaleme aldığı haşiyede "hamd" ile ilgili yazdığı kelimelerin tahkikine dair bir risaledir¹¹⁸.

V- *Maḥbûbu'l-Ḥamâil fî Keşf'il-Mesâil*: Alı Kuşçu muhtelif ilimlere dair kaleme aldığı 20 kadar makalesinden müteşekkil eseridir¹¹⁹.

VI- *Hâşiye 'ala Evâilî't-Telviḥ*: Taftazanî'nın *Keşşaf'a* yazdığı şerhin evailine dair haşiyesidir¹²⁰.

VII- *er-Risaletü'l-Vaẓ'iyye*¹²¹: Kâzî 'Azudiddin el-İcî (öl: 756/1355)¹²²'nin "*er-Risaletü'l-'Azudiyye*"sinin şerhidir.

VIII- *Risale fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre*¹²³. Belağatla ilgili esere olup, edisyon kritiği yapılmaktadır.

IX- *Meserretü'l-Ḳulûb fî def'i'l-Kürûb*: Hey'ete dair bir eserdir¹²⁴.

XI- *Şeḥu's-Şâfiye li'bn-i Ḥâcib*: eṣ-Şâfiye fi't-Tasrîf'nin farsça şerhidir¹²⁵. Sarf'a dair bir eserin şerhidir.

XII- *Şerhu'l-Kâfiye*: *Kafiye*'nin farsça şerhidir¹²⁶. Nahivle ilgili eserdir.

XIII- *Târiḫü Ayasofya*: Fatih namına yazılmış bir risaledir¹²⁷.

XIV- *er-Risaletü'l-Müfrediyye*: Brockelmann'ın ifadesine göre sözlük ile ilgili bir eserdir¹²⁸.

XV- *Unkûdu'l-Cevâhir*¹²⁹.

XVI- *Risale fi'l-Hisab*¹³⁰: Hey'et'e dair bir eser olup, Semerkand'da telif etmiştir.

¹¹⁸ Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 862; eṣ-Şakāyiku'n-Nu'mâniyye, s. 99.

¹¹⁹ Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1611; *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, 736, eṣ-Şakāyiku'n-Nu'mâniyye, s. 99.

¹²⁰ Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1479 eṣ-Şakāyiku'n-Nu'mâniyye, s. 99.

¹²¹ Kaynaklarda tesbît edilmedi.

¹²² Abdurrahman b. Ahmed. Abdulğaffar el-İcî, İslam filozofu ve kelam alimidir. H. 680'den kısa zaman sonra Fars eyaletinin İg kasabasında doğmuştur. Zamanın en muhim alimlerinden okuyarak ilim tahsil etmiş, müderrislik ve kadılık yapmıştır. Kendisi o zaman islam aleminin doğu ülkelerinde şâfî'n düşüncesinin lideri konumundaydı.

Eserleri şunlardır: 1- *Tahkîku't-Tefsir fî Taḫsîrî't-Tenvîr*, 2- *er-Risaletü'l-Vaẓ'iyyatü'l-'Azudiyye*, 3- *el-Mevâkıf fî 'İlmi'l-Kelâm*, 4- *el-Fevâdü'l-Ğiyâsiye*, 5- *Şerhu Muḥtaşari'bni'l-Ḥâcib*, 7- *İsrâku't-Tevâriḫ*. Konu ile ilgili teferruatlı bilgi için bkz. Ahmet Ateş, İA. MEB. V/II, 921-925.

¹²³ Kataloglarda tesbît edilemedi. Fakat bunlardan dört tanesi İzmir Milli Kütüphanesi 1717/2, 1737/2, 1754/5, 430/3 ve 1724/4 (Not: Bu son ikisinde eserin ismi ve konusu farklı kaydedilmiş olmasına rağmen diğer numaralardakilerle ilk ve son cümleleri aynıdır.) ve Trabzon İl Halk Kütüphanesi 359/13 numarada bulunmaktadır.

¹²⁴ Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1676; *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, 736.

¹²⁵ Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1021; *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, 736.

¹²⁶ Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1373; *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, 736.

¹²⁷ Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 286.

¹²⁸ Bkz. *GAL*, II, 235; *Suppl*, II330.

¹²⁹ Brockelmann *GAL*, II, 235; *Suppl*, II, 330'da bunun nahve dair bir eser olduğunu belirtirken, *Keşfü'z-Zunûn*'da (II, 1807) aynı ismi taşıyan eserin Bedreddin Simavne'ye ait olduğu kayıtlıdır.

¹³⁰ Kaynaklarda geçmemektedir. Bkz. *Köprülü*, III, 325, Nu: 705/2.

XVII- *Şerhu't-Tuḥfeti's-Şâhiye*¹³¹: Kutbuddin Mahmut b. Mes'ûd eş-Şirazi (634/1237-710/1310)'nin hey't'e dair eserinin şerhidir.

XVIII- *Zici Uluğ Bey/Zîci Gûrgani*: Uluğ Bey'in Gıyaseddin Cemşid'e başlattırıp Kâzî-Zâde er-Rûmî ile devam ettirdiği fakat her ikisinin kısa zaman sonra vefatı üzerine tamamlanması Ali Kuşçu'ya kalan, astronomiye dair farsça eserdir¹³². Salih Zeki'ye göre Ali Kuşçu'nun en önemli eseridir¹³³.

XIX- *Hallû Eşkâli'l-Kamer*: Kirman'da kaleme aldığı ve oradan dönüşünde Uluğ Bey'e takdim ettiği astronomiye dair farsça eseridir¹³⁴.

XX- *Mirkâtu's-Semâ*: Hey't'e dair Farşçadan Türkçeye çavrilmiş bir eserdir. A. Süheyl Ünver, bu eseri Ali Kuşçu'nun eserlerinden olabileceğini kesin hüküm vermeden belirtirken; A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı çalışmasının 99. sayfasında bunun, Ali Kuşçu'nun *Risale fi'l-Hey'*'esine Vezir İbrahim Paşa tarafından yapılmış türkçe çevirisi olduğunu belirtmektedir. Keşfü'z-Zunûn, (I, 900)'da aynı bilgiler yer aldığına göre doğrusu da A. Adıvar'ın görüşüdür.

XXI- *Ta'likât Ala Şerhi'l-Mevâkıf*¹³⁵.

XXII- *Kitabu'l-Kitâ' mine'l-Hey'e*¹³⁶: Süheyl Ünver'in belirttiğine göre Bursa İnebey Kütüphanesinin Hey't ve Hikmet kısmında No: 25'te kayıtlı olup, beş makaleden müteşekkil astronomi ile ilgili bir eseridir (s. 40). Bunlar adı kütüphanede yaptığı çalışmalar esnasında ortaya çıkardığını belirtmektedir¹³⁷.

XXIII- *er-Risaletü'l-Fethiyye*: Hey't'e dair bir eserdir. Uzun Hasan Seferine Fatih'le beraber bulunduğu esnada yazmış ve 879/1473 senesinde kazanılan zafer gününe, bu eserin ikmâli tesadüf ettiğiden bu ad ile isimlendirmiştir. Bu eserini Fatih Sultan Mehmed'e takdim etmiştir¹³⁸.

XXIV- *Es'ile 'ala Ta'rifi İlmi'l-Kelâm*: Yazma olarak Beyazid Kütüphanesi Veliyyuddin Efendi kısmında 0003196 numarada 15^b-21^a varakları arasında kayıtlı, ta'lik yazılı bir eserdir¹³⁹.

XXV- *Ta'likât 'ala Mebâhisi'l-Eğâli'l-Hissiyye min Şerhi'l-Mevâkıf*, Arapça bir eser olup, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyuddin Efendi kısmında kayıtlı, 183^b-185^a varakları arasında, ta'lik yazılı kelâm konulu bir yazmadır¹⁴⁰.

XXVI- *Ta'lika 'ala'r-Risâleti'l-Vâz'iyye (li 'Azudiddin)*¹⁴¹, (Risale fi'l-Vaz'i Talikası), Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesinde 0002990/1 numarada kayıtlı 5 varaklık arapça bir yazma eserdir.

¹³¹ Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 368; *GAL*, II, 235.

¹³² Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 966; *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 736. *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, s. 99; *GAL*, II, 235.

¹³³ Bkz. *Âsâr-i Bâkıye*, I, 195-199.

¹³⁴ Bkz. *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 736, *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, s. 98.

¹³⁵ Kaynaklarda geçmemektedir.

¹³⁶ Kaynaklarda geçmemektedir.

¹³⁷ Bkz. *Ali Kuşçu*, s. 40.

¹³⁸ Bkz. *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 736, *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye*, s. 99; *GAL*, II, 235, *Suppl*, II, 330.

¹³⁹ Kataloglarda tesbit edilemedi. Bilgisayardan tesbit edilmiştir.

¹⁴⁰ Kataloglarda tesbit edilemedi.

XXVII- *el-'Unkûdu'z-Zevâhir fî Nazmî'l-Cevâhir*¹⁴²: Sarfla ilgili bir eserdir.

XXVIII- *er-Risâletü'l-Hamdiyye ve'l-Muhâkemetü'l-'Aklıyye*, Beyazıd Devlet Kütüphanesi Veliyyuddin Efendi Kısımında 0002023 numarda kayıtlı olup, ta'lik yazılıdır. Bir mecmua dahilinde olduğu anlaşılan bu eser 3^b-4^b varakları arasındadır. Kütüphane kayıtlarında bibliyografik bir eser olduğu belirtilmektedir¹⁴³.

XXIX- *Hâşiye 'ala Şerhi'r-Risâleti'l-'Azudiyye*¹⁴⁴, Kültür Bakanlığı Kütüphanesi Ali Emir Arabî kısmında 4605 numarda kayıtlı, 12 varaklık nesih yazılı yazma bir eserdir.

XXX- *Risâle fî'l-Ma'ânî ve'l-Beyân*¹⁴⁵, Kültür Bakanlığı Millet Kütüphanesi Ali Emir kısmında 0003514 numarda kayıtlı 91-96 varakları arasında bulunup, nesih yazılıdır.

XXXI- *Risâletü'l-Ma'ânî*¹⁴⁶, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 1951/5 numarda kayıtlı olup, 75-81 varakları arasında bulunmaktadır.

XXXII- *Mecmû'atü'r-Resâi*¹⁴⁷, Konya Akşehir İlçe Halk Kütüphanesi'nde 0000371 numarada kayıtlı olup, nesih yazı ile yazılı 1154/1741 istinsâh tarihli bir eserdir. İslam dini konularında arapça bir risâledir.

XXXIII- *Mir'âtü'l-'Âlem*¹⁴⁸, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi 0005391 numarada kayıtlı Osmanlıca bir eserdir. 1230 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.

A. Adnan Adıvar, bu eserin Ali Kuşçu'ya ait *er-Risâletü'l-Fethiyye*'nin şerhi olduğunu söyleyerek, şunları kaydetmektedir:

"Risale-i Fethiye'nin bir çok şerhleri vardır. Bunlardan biri mühendishane baş hocası Seyyid Ali Paşa (ölm. 1845) tarafıncdan yazılmış *Mirâtü'l-'Âlem* isimindeki şerhtir. Bu da gösteriyor ki Ali Kuşçu'nun eseri garp ilminin Türkiye'ye girmesinden sonra bile okunmakta ve mueber tutulmakta idi"¹⁴⁹.

XXXIV- *Risâle fî'l-Hayat*¹⁵⁰, Beyazıd Devlet Kütüphanesi Veliyyuddin Efendi kısmında 0002306 ve 0002307 numaralarda kayıtlı 21 varaklık farsça yazma bir eserdir¹⁵¹.

¹⁴¹ Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 898.

¹⁴² Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1147; *Hedyyetü'l-'Ârifîn*, I, 736. Brockelmann, *GAL*, II, 235; *Suppl*, II330'da *'Unkûdî'z-Zevâhir* olarak kayıtlıdır.

¹⁴³ Kataloglarda tesbit edilemedi. Bilgisayar taramasından tesbit edilmiştir.

¹⁴⁴ Kataloglarda tesbit edilemedi. Bilgisayar taramasından tesbit edilmiştir.

¹⁴⁵ Kataloglarda tesbit edilemedi. Bilgisayar kayıtlarında "*Maani ve Beyandan Bir Risale*" olarak geçmektedir. *Köprülü*'de yazar ismi belli olmayan aynı adda bir risale kayıtlıdır. Bkz. *Köprülü*, III, 242, Nu: 539/3.

¹⁴⁶ Kaynaklarda geçmemektedir. Bilgisayar taramasından tesbit edilmiştir.

¹⁴⁷ Kaynaklarda geçmemektedir. Bilgisayar kayıtlarından tesbit edilmiştir.

¹⁴⁸ Bkz. *GAL*, II, 235.

¹⁴⁹ Bkz. *Adıvar*, s. 43, 1 nolu dipnot.

¹⁵⁰ Kaynaklarda geçmemektedir. Fakat burada olması muhtemel olan arapça الميعة kelimesinin yanlış okunarak "Hayat" şeklinde yazılmış olabileceği. Konusu da hernekadar periyodik olduğu belirtiliyor ise de buna şüpheyle bakılması gerekmektedir. Bu eser bilgisayardan kütüphanelerin fişleri taranarak tebit edilmiştir.

XXXV- *el-İfşâh fî İ'râbi'l-Fâtiha ve'l-Kâfiye*¹⁵², Alaeddin Ali b. Muhammed el-Kûşi, Konya Akşehir İlçe Halk Kütüphanesi 0000543 numarada kayıtlı 139 varaklık nesih yazılı bir eserdir¹⁵³.

XXXVI- *Risale fî Beyânı Mes'eletin fî'l-Hendese*¹⁵⁴: İzmir Milli Kütüphanesi'nde 0000893 numarada kayıtlı ta'lik yazılı 7^b-8^b varakları arasında bulunan bir eserdir¹⁵⁵.

XXXVII- *Fâide li Tahkîkî Lâmi't-Ta'rif*¹⁵⁶.

XXXVIII- *Risale fî Mevzû'âtî'l-'Ulûm*¹⁵⁷.

XXXIX- *Risale Tete'alleku bi Kavlihim "Mâ Ene Kûltû"*¹⁵⁸, Teftezânî'nin *Mutavva'*inde geçen "mâ ene kûltû" ibaresiyle ilgili kaleme aldığı eserdir.

XL- *Risâle fî'l-Cum'a*¹⁵⁹.

XLI- *Cevâhiru't-Tefsir li'z-Zehrâveyn*, Bakara ve Âlü 'İmrân sûrelerinin tefsiridir¹⁶⁰.

XLII- *el-İsti'ârât*¹⁶¹.

XLIII- *el-Mûciz fî't-Tîb*¹⁶².

XLIV- *Muta'allika bi Kelimetî't-Tevhîd*¹⁶³.

XLV- *Hâşiye 'ala Şerhi'l-'Akhâyid*¹⁶⁴.

XLVI- *Şerhu'r-Risaleti'l-'Azudiyye*¹⁶⁵.

XLVII- *Hâşiye 'ala'l-Mutavve'*¹⁶⁶: Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi 829/4 numarada kayıtlı iki varaklık bir yazmadır¹⁶⁷.

¹⁵¹ Kaynaklarda geçmemektedir. Bilgisayar taramasından tesbit edildi.

¹⁵² Kaynaklarda bu adda Ali Kuşçu'ya dair herhangi bir esere rastlanmadı. Kütüphane kayıtlarında "*İfşâh, Sûretü'l-Fâtiha ve Kitabu'l-Kâfiye*" şeklinde geçmektedir. Fakat bunun yanlış okunmuş olması muhtemeldir. Çünkü aynı adda başka bir eser Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. XLVIII numaralı esere bakılabilir.

¹⁵³ Kaynaklarda geçmemektedir. Bilgisayar taramasından tesbit edildi.

¹⁵⁴ Kaynaklarda geçmemektedir.

¹⁵⁵ Bilgisayar taramasından tesbit edildi. Bkz. *İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, II, 282.

¹⁵⁶ Kaynaklarda geçmemektedir. Cengiz Aydın Köprülü Kütüphanesi Süleyman Reşit Kısmı 1032/39 numarada kayıtlı olduğunu belirtirken Ramazan Şeşen, ilgili çalışmasında (III, 290) *Fâide fî Tahkîkî Lâmi't-Ta'rif* adı altında 1593721'de kayıtlı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca eser için *GAL*, II, 235; *Suppl*, II, 329 kaynak gösterilmesine rağmen buralarda bu isimde bir esere rastlanmadı.

¹⁵⁷ Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, I, 894; *Hediyetü'l-Ârifin*, I, 736.

¹⁵⁸ Bkz. *Suppl*, II, 330.

¹⁵⁹ Bkz. *Hediyetü'l-Ârifin*, I, 736.

¹⁶⁰ Bkz. *Hediyetü'l-Ârifin*, I, 736.

¹⁶¹ Bkz. *GAL*, II, 235; *Suppl*, II, 330. Diğer kaynaklarda bu isimde bir eser ismi geçmemektedir. Fakat bundan, yazar, aynı konudaki muhtelif yazmaları kasdetmiş olabilir.

¹⁶² Bkz. *Suppl*, II, 330.

¹⁶³ Bkz. *Suppl*, II, 330.

¹⁶⁴ Bkz. *Suppl*, II, 330.

¹⁶⁵ Bkz. *GAL*, II, 235.

¹⁶⁶ Kaynaklarda geçmemektedir.

XLVIII- *el-İfşâh fî İ'râbi'l-Fâtîha ve'l-Kâfiye*¹⁶⁸: Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, Râşid Ef. Eki, 9226, 11188 ve 11248 numaralarda kayıtlı yazmadır¹⁶⁹.

XLIX- *Risâle fî Takdîmi'l-Müsnedi İleyh*¹⁷⁰: Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi 829/7 numarada kayıtlıdır¹⁷¹.

L- *Şerhu Âdâbi'l-'Azudiyye*¹⁷²: Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi Râşid Ef. Eki, 26424/1 numarada kayıtlı 1145 istinsah tarihli yazmadır¹⁷³.

LI- *Şerhu 'Unkûdi'z-Zevâhir*¹⁷⁴: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi İbnu'l-Emîn Koleksiyonunda 0000223 numarada kayıtlı Osmanlıca bir eserdir.

Bunun haricinde, Kaseri Raşid Efendi Kütüphane'sinde Ali Kuşçu'nun *el-İsti'are* isimli eserine İsamuddîn İbrahim b. Muhammed el-İsferaini'nin yazdığı şerhine, 1001/1 numarada Şiranişi'nin haşiyesi; 860/4, 990/4, 999/6 ve 26183/1 numaralarda da Hasan b. Muhammed Zîbârî'nin haşiyeleri bulunmaktadır¹⁷⁵.

B- Eserin İsmi ve Yazara Aidiyeti ve Nüshaları

1- Eserin İsmi ve Yazara aidiyeti:

Müellif metin içinde eserin ismine dair herhangi bir kayıt zikretmemiştir. İncelenen eserlerden, Trabzon nüshasında "رسالة في المجاز والاستعارة لعلی القوشجي" ibaresi bulunmaktadır. Bu başlık, yazı ve nürekkep itibariyle metinle aynı özelliği taşımaktadır. Bunun yanında İzmir nüshalarından 1754/5'te besmeleden önce "هذا كتاب علي قوشجي" kaydına şahit olurken; 430/3 numaradaki eserde ise sadece "علي قوشجي" kaydını bulabilmekteyiz. Tabii ki bunlar bir eserin yazara ait olup olmadığı konusunda yardımcı olurken yeterli görülmemektedir. Bundan dolayı eserlerin ferağ kayıtlarına bakarak, müstensihlerin bu konuda bir notunun olup olmadığını inceledik. İzmir nüshalarından sadece 1717/2'de Ali Kuşçu'ya ait olduğunu te'yid eden "تمت رسالة الاستعارة لعلی قوشجي" kaydını bulduk. Böylece bu eserin Ali Kuşçu'ya ait olduğu konusunda daha tatmin edici bilgilere sahip olduğumuzu kabul ettik. Bu sonuca, Abdusselâm Harun'un, bir yazmada olabileceğini belirttiği tahriflerin yapılmadığını düşünerek vardık¹⁷⁶.

¹⁶⁷ Bkz. *Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesindeki Yazmalar Kataloğu*, s. 320, sıra No: 881.

¹⁶⁸ Kaynaklarda geçmemektedir.

¹⁶⁹ Bkz. a.g.e. s. 369. Katalohta bu eserle ilgil "İbn. Hâcib'in Kâfiye'si ile Fâtîha Süresi'nin şerhidir" kaydı bulunmaktadır.

¹⁷⁰ Kaynaklarda geçmemektedir.

¹⁷¹ Bkz. a.g.e. s. 572.

¹⁷² Kaynaklarda geçmemektedir.

¹⁷³ Bkz. a.g.e. s. 596.

¹⁷⁴ Kaynaklarda geçmemektedir.

¹⁷⁵ Bkz. a.g.e. s. 338-339.

¹⁷⁶ Yazmalarda olabilecek tahrifler konusunda bilgi için bkz. *Tahkîku'n-Nuşûş ve Neşruha*,nın "et-Tahkîk" bölümü, s. 39 vd.

2- Nüshaları

a- Trabzon İl Halk Kütüphanesi Nüshası

Kayıt No : 359/13
 Varak : 67^a-71^b
 Eb'ad : 200x120 (152x75)mm
 Satır : 21
 Yazı : Ta'lik
 İstinsâh : Yok
 Cild : Sırtı meşin, üzeri kağıt sayfalar tek cetvelli, miklepli ve tezhipsiz.

Yazmalardan Trabzon İl Halk Kütüphanesi nüshalarını, çalışmanın esas materyallerinin adı geçen kütüphanede bulunmasından dolayı, esas aldığımız ve "ط" harfiyle işaret ettiğimiz nüsha, bir mecmua dahilinde 67^a-71^b varakları arasında ta'lik yazılı olarak yer almaktadır.

Müellif, eserine mütâd olduğu üzere besmele, hamdele ve salvele ile başlamakta, sonra hakikat ve mecazın tanımını yaparak konuya giriş yapmaktadır Farklı konulara geçişte genellikle ثم اعلم/ثم اعلم lafızlarını kullanır. Müellif, âyet ve şiirlerden konuyla ilgili olan bölümü şahit olarak getirmektedir. Ayetleri istişhadında, mütad olan قال الله تعالى، قال gibi ifadeleri kullanmayarak doğrudan âyetin konuyla ilgili kısmı vermektedir. Bunun yanında şiirle istişhadında ise konuyla ilgili kelime/kelime grubu veya şiirin ilgili mısırasını, şair ismi belirtmeden verir. Dipnotlarda görüleceği üzere eserde kelime ve kalime gruplarının düşmeleri çokça bulunmaktadır.

b- İzmir Milli Kütüphanesi Nüshaları:

b1-

Kayıt No : 1717/2
 Varak : 45^b-49^b
 Eb'ad : 2110x145 (1440x75)mm
 Satır : 23
 Yazı : Nesih
 İstinsâh : yok
 Cild : Sırtı meşin, üstü kağıt, miklepli ve tezhipsiz.

Yukarıda asıl nüsha hakkında verdiğimiz teknik bilgilere ilaveten şunlar da yazılabilir:

Konular arası geçişte ثم اعلم kaydı düşülerek konuya başlanmaktadır. Konular anlatılırken verilmesi gereken örnekler eğer âyet ve şiir ise bunlardan, âyetlerde قوله/قوله تعالى sözünden sonra konuyla ilgili bölüm süre ve numara belirtilmeden, şiirin mısra'ı verilmektedir.

Risale bir mecmua dahilinde 46^a- 50^a arasında bulunmakta olup, eserin ilk sayfası çift cetvelli diğer sayfalar ise tek cetvellidir. Konu geçişlerinde kullanıldığını kaydettiğimiz kelime grubu kırmızı mürekkeple, diğer metnin tamamı ise siyah mürekkeple yazılıdır.

Ferağ kaydı ise müstensih adı, istinsah tarihi ve yeri belirtilmeden sadece risalenin ismi zikredilerek ve dua cümlesi ile bitirilmiştir.

b2-

Kayıt No : 1737/2
 Varak : 17^b-23^a
 Eb'ad : 205x150 (135x65)mm
 Satır : 17
 Yazı : Nesih
 İstinsâh : yok
 Cild : Tamamen meşin, miklepsz ve tezhipsiz.

Konular arası geçişte *ثم اعلم / ثم اعلم / واعلم* gibi ifadeleri kullanmaktadır. Konunun ilk kelimeleri ile *ثم* kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar cetvelsiz olup, marjlar boştur. Karton kapaklıdır. Ayrıca, yıpranmasını önlemek için kapak üzerine ikinci bir karton geçirilmiştir.

b3-

Kayıt No : 1745/5
 Varak : 60^b-72^b
 Eb'ad : 205x140 (140x70)mm
 Satır : 10
 Yazı : Ta'lik
 İstinsâh : 1214
 Cild : Sırt ve sertap kısımları deri diğer aksam kağıtla kaplıdır.

Satır aralarında ve kenarlarda notlar kayıtlıdır. Yazısı diğerlerine kıyasla daha bozuktur. Yazım yanlışları diğerlerine göre daha fazladır. Konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılıdır.

b4-

Kayıt No : 430/3
 Varak : 7^b-13^a
 Eb'ad : 210x135 (140x60)mm
 Satır : 19
 Yazı : Nesih
 İstinsâh : Yok
 Cild : Miklepli olup, tamamen bezle kaplıdır.

Konular arası geçişte *ثم اعلم* ibaresi kullanılmıştır. *ثم اعلم* ve konuların ilk kelimeleri ile *ثم* konu ve bölümleri tefrik için kullanılan *ثم* kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılıdır. Marjlarda, sayfaların son kelimelerin dışında, herhangi bir not bulunmamaktadır. Ferağ kaydı verilmemiştir. Yazısı oldukça güzeldir.

Bu eserle ilgili bir düzeltmenin yapılması gerekiyor; Yukarıda tanıtımı verdiğimiz eser, bulunduğu kütüphaneye ilgili yapılan çalışmada (Ali Yardım. *İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, II, 206) رسالة علي تعلیقة علی ismi ile verilmiştir. Yazmayı, Ali Kuşçu'nun eserlerini araştırırken, ilk cümle ve son cümlelerin aynı olmasını farketmemizin sonucu bir diğer eserlerle aynı olabileceğini düşünerek incelemeye karar verdik. Araştırma sonucunda eserin belirtilen isimle hiç bir ilgisi olmadığını, aksine diğer nüshaların aynısı olduğunu gördük. Gözden kaçan bu durumun ileride düzeltilmesini umuyoruz.

SONUÇ

Bu çalışmada, Trabzon İl Halk Kütüphanesi'nde Arap dili ve belâğatı alanındaki yazmaları ve Ali Kuşçu'nun *Risale fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre'sinin* edisyon kritiğini ele aldık.

İhtiva ettiği yazma sayısı bakımından Karadeniz bölgesinde ikinci sırada yer alan kütüphanenin resmi kayıtlarına göre, burada, 475 cilt yazma bulunmaktadır. Yaptığımız araştırmada, ele alabildiğimiz kadariyle, bunların sayısının 730'den fazla olduğunu tesbit ettik.

Kütüphanede, çalışmamıza dahil olan Arap dili ve belâğatı konusundaki yazmaların sayısı 81'dir. Bu eserlerin, 30'u metin, 47'si şerh veya hâşiye ve 4'ü de risale olup, mükerrer nüshaların sayısı ise 26 dir. Bunlar, Osmanlı medreselerinde okutulmak üzere, zamanında, defalarca baskıları yapılmış ders kitaplarıdır. Bu yazmalar, Cumhuriyet öncesi, bu ilde hizmet veren kütüphanelerden aktarılmıştır.

Eserler değişik kalitede ciltlere sahip olduğu görülmektedir. Fakat bunların iyi korunmamış olmasından dolayı, her eser muhtelif miktarda tahrip olmuş, hatta bazıları okunamayacak durumdadırlar. Tezyînât unsurları olarak, yazmaların, ya zahriyelerinde ya ilk ya da ikinci varaklarda, muhtelif renklerden müteşekkil tâç süslemeleri görülmektedir. Yazmalarda yazı olarak, genellikle, Nesih, Ta'lik, ve Rik'a türleri kullanılmıştır.

*
* *

XV. asırda yaşamış olan Ali Kuşçu'nun hayatını, doğrudan veya dolaylı olarak konu alan arştırmalarda, çoğunlukla, onun astronomi âlimi olma yönünden bahsedilmektedir. Bu sebeple, araştırmada yazarın belâğatla ilgili eserini ele alarak, kaynaklardan hayatıyla ilgili bilgiler toplanmaya ve bu alandaki faaliyetlerini ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmamızda, yazarın, kaynaklarda yer alan eserleriyle yetinmeyip, muhtelif kütüphaneleri, katalog ve bilgisayar yardımıyla tarayarak, başka eserlerinin olup olmadığını ortaya çıkarmaya çalıştık. Bu çalışma sonunda, yazarın, toplam 50 eseri tesbit edilebilmiş ve bunların; 37'si te'lif, 13'ü de şerh, hâşiye ve talik türü eserler olduğu görülmüştür.

Bu eserlerde, sarf, nahiv, belâğat, tefsir, tarih, mantık, lûgat ve kelam konuları işlenmiştir. Eserlerinin çoğu İstanbul kütüphanelerinde, ikisi Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde, altısı İzmir Milli Kütüphanesi'nde ve biri de Trabzon İl Halk Kütüphanesi'nde bulunduğunu tesbit ettik. Ve eserlerin çoğu henüz yazma halindedir.

Ali Kuşçu'nun edebî kişiliğini ortaya koymak için tenkidli metnini sunduğumuz bu çalışma, yazmanın beş ayrı nüshası üzerinde yapılmıştır. İncelediğimiz bu eserde, mecâz ve isti'âre konuları işlenmiş ve anlatımda kolay bir üslup kullanılmıştır. Ancak, yeni bir yorum getirilmemesinin yanında, atıfta bulunulan kaynaklardan, konuların, muhtasar olarak aktarıldığı görülmüştür.

*
* *

Sonuç olarak; Döneminin önenli alimlerinden olan Ali Kuşçu'nun, tek bir yönünden bahsedilmesi, onun diğer alanlardaki faaliyetlerinin unutulmasına sebep olmuştur. Bu sebeple, edebî yönünü ortaya koymak için bu çalışma ele alınmıştır. Onun belâğat yönünü ortaya koyan bu çalışmamız dileriz ki, diğer eserlerinin de incelenerek, farklı yönlerinin de ortaya konmasına bir vesile olur.

Yeni bir yüzyıla girerken, toplumumuzun kültür vesîkaları olan, yazmalara, lââyık oldukları ihtimâmın gösterilmesini ve yeni belgelerin ortaya çıkarılarak ilim dünyasına katkıda bulunulmasını diliyoruz.

رسالة في المجاز والاستعارة

تأليف: علاء الدين، علي بن محمد القوشجي السمرقندي
المتوفى، ١٤٧٤/٨٧٩

تحقيق: مراد صولا

إزمير

٢٠٠٠

بسم الله الرحمن الرحيم^١

الحمد لذي^٢ المن والاحسان، والصلوة على رسوله المؤيد ببراعة المعالي^٣، [وفصاحة^٤] البيان، وعلى آله الكرماء^٥ وأصحابه العظماء^٦ الذي^٧ يهتدي من بأيهم^٨ يقتدي.

* الحقيقة وانجاز:

اعلم^٩ [والله أعلم^{١٠}] أن اللفظ الموضوع المستعمل مفردا كان أو مركباً إن استعمل فيما^{١١} وضع له فحقيقة^{١٢}، [مثال الحقيقة في المفرد^{١٣}] كـ "الأسد"^{١٤} في الحيوان المفترس المخصوص^{١٥}، و"القتل"^{١٦} في إزهاق^{١٧} الروح. ومثالها في المركب نحو "قتل^{١٨} الأسد". بمعنى أهلك^{١٩} الحيوان المفترس المخصوص^{٢٠}.

١ في ظ: "بسم الله الرحمن الرحيم وعليه تكلان"

٢ في ع، غ، ف: "الله ذي"

٣ في ظ، ع، غ، ف: "المعاني".

٤ هذه الكلمة ساقطة من ظ.

٥ في ع: "الكرام".

٦ في ع: "العظام".

٧ في ظ، ع، غ: "الذين".

٨ في ط، ظ: "بابهم" هذا تحريف وتصحيحه من ع. وفي غ، ف: "مَنْ بأيهم يَفْتَدِي يَهْتَدِي".

٩ في ف، غ: "ثم اعلم".

١٠ ما بين المتعقفين "الله أعلم" ساقط من ع، ف.

١١ في غ: بزيادة "أي بمعنى".

١٢ راجع: خليل بن أحمد، كتاب العين، ٣، ٦-٨، الجوهري، تاج اللغة وصحاح العربية، ٤، ١٤٦٢-١٤٦٠، الراغب الأصفهاني،

المفردات في غريب القرآن، ص، ١٨٠-١٧٩، الزمخشري، أساس البلاغة، ص ١٣٦-١٣٥، ابن منظور لسان العرب، ١٠، ٥٢-٤٩

(حقق).

١٣ ما بين المتعقفين ساقط من ط، ولكن زيدت ضرورة لاستقامة الكلام من ظ، ع، غ، ف.

١٤ في غ: "كأسد". نهاية ١/أ من غ.

١٥ في غ، ف: "في الحيوان المفترس".

١٦ في غ: "وكالقتل".

١٧ في ف: "إزهاق".

١٨ في ع: "قتل" بكسر التاء.

١٩ في ع: "أهلك" بضم الهمزة وسكون الهاء وكسر ما قبل الآخر.

٢٠ في غ: "المخصوص المفترس".

وإن استعمل في غير ما وضع له^{٢١} بالقرينة المانعة^{٢٢} عن إرادة ما وضع له والعلاقة بينهما أي بين الموضوع له وغير الموضوع له فمجاز^{٢٣}.

* أضرب المجاز:

ثم المجاز ينقسم إلى قسمين: استعارة^{٢٤}: إن كان^{٢٥} علاقته المشابهة أي مشابهته^{٢٦} المراد بما وضع له اللفظ^{٢٧} المستعار^{٢٨}. ومرسل: إن كان^{٢٩} علاقته غير المشابهة من السببية^{٣٠} والحلول والجواز^{٣١} والاطلاق والعموم^{٣٢} وغير ذلك. مثال^{٣٣} الاستعارة^{٣٤} في اللفظ المفرد كـ "الأسد" في الرجل الشجاع،

٢١ في ظ، ع: بزيادة "من حيث أنه غير ما وضع له"، وفي غ بزيادة "من حيث أنه ما وضع له".

٢٢ في غ، ف: "مانعة".

٢٣ راجع: خليل بن أحمد، كتاب العين، ٦، ١٦٤-١٦٥، الجوهري، تاج اللغة وصحاح العربية، ٣، ٧٨٠-٧٨٢، الزمخشري، أساس البلاغة، ص ١٠٥-١٠٤، ابن منظور لسان العرب، ٥، ٣٣٠-٣٢٦ (جوز).

٢٤ راجع: خليل بن أحمد، كتاب العين، ٢، ٢٤٠-٢٣٥، الجوهري، تاج اللغة وصحاح العربية، ٢، ٧٦٢-٧٥٩، الراغب الأصفهاني، المفردات في غريب القرآن، ص، ٧٥٧-٧٥٦، الزمخشري، أساس البلاغة، ص ١٣٦-٤٣٩، ابن منظور لسان العرب، ٤، ٢٢٠-٢١٢ (عور).

٢٥ في ظ، غ، ف: "كانت".

٢٦ في غ: "مشابهة".

٢٧ كان في الأصل: "لفظ"، وفي ظ، غ، ف: "اللفظ". وتصحيحه من البواقي.

٢٨ في غ: "المستعارة".

٢٩ في ظ، ف: "كانت".

٣٠ في ع: "السببية". هذا تحريف. وصوابه كما في المتن.

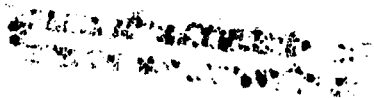
٣١ كان في الأصل: "الجواز". هذا تحريف. وتصحيحه من غ. لأن بين علاقات المجاز المرسل ليست علاقة "الجواز". ان كان كتابة هذه الكلمة صوابا، لعل المؤلف قصد بهذه علاقة التجوز باسم الجزء من الكل. انظر لـ "علاقات المجاز المرسل" الى الإيضاح للخطيب

القزويني، ص ٣٩٩. وفي غ: "الجواز".

٣٢ في ظ: "المعموم". وفي غ، ف: "العموم".

٣٣ في ظ: "مثل".

٣٤ نهاية ١/ب من غ.

[فإن الأسد غير الموضوع للرجل] ٣٥، فإن ما وضع له للأسد ٣٦ المفترس ٣٧ لا الرجل ٣٨، ولكن ٣٩ استعمال الأسد في الرجل ٤٠ [لكونه] ٤١ مشابهاً بما ٤٢ وضع له ٤٣ الأسد؛ في الشجاعة، وكما لقتل ٤٥ في الضرب الشديد لمشابهة / القتل [و] ٤٦ الإهلاك في كمال الإيلام. ١/أ

ومثال الاستعارة في اللفظ المركب كقولك ٤٧ [للمفتي] ٤٨ المتردد في أمر "إني" ٤٩ أراك ٥٠ تقدّم رجلاً وتؤخّر أخرى. فإن تردده ٥١ مثلاً إذا استفتى ٥٢ في مسئلة بالإقدام تارة وبالإحجام ٥٣ يشبهه ٥٤ بحال ٥٥ من أراد الذهاب ٥٦ إلى موضع فيقدم ٥٧ رجلاً ثم أراد أن لا يذهب إليه فأخّره أخرى. وهذا القول المركب لم يوضع إلا للثاني ٥٨ وتردد المفتي مثلاً شبيه به ٥٩ ليس معناه حقيقة فيكون ٦٠ هذا اللفظ ٦١

٣٥ هذه العبارة ساقطة من ط. و في ظ، ع: "فإن الرجل غير ما وضع له". وفي غ: "فإن الرجل غير ما وضع له لفظ الأسد". وفي ف:

"فإن الرجل ما وضع له الأسد".

٣٦ في ف: "الأسد الحيوان. نهاية ١/أ من ف.

٣٧ في ظ، غ: "الأسد هو الحيوان المفترس"، و في ع: "للأسد هو الحيوان".

٣٨ في ظ، غ: "الرجل الشجاع".

٣٩ في غ: "لكن".

٤٠ ظ: (١/أ). وفي ظ، غ: "الرجل الشجاع".

٤١ هذه الكلمة سقطت من ط. وفي غ: بزيادة "اي الرجل الشجاع".

٤٢ في ظ، ع، غ، ف: "لما".

٤٣ ع: (١/أ). في غ: "وموضوع له" هذا تحريف، وصوابه كما في ظ، ع، ف..

٤٤ في ظ، ع، غ، ف: "الأسد من الحيوان المفترس".

٤٥ في غ: بزيادة "مستعملاً".

٤٦ [و] ليس بالأصل. زيد من ط، ع لاستقامة المعنى.

٤٧ في ظ، ع: "قولك". وفي غ: "نحو قولك".

٤٨ هذه الكلمة ساقطة من ط، ع.

٤٩ ما بين المنعطفين ليس في ط، زيد من البواقي.

٥٠ في ظ: "أمر إني أراك"، وفي ع: "الأمر إني". في غ، ف: "أمر إني أراك".

٥١ في ظ، ع، غ، ف: "فإن تردده في الجواب".

٥٢ في ف: "استغنى". هذا تحريف.

٥٣ في ظ، ع، غ، ف: "وبالإحجام أخرى".

٥٤ في ظ، ع، غ، ف: "شبه".

٥٥ في غ، ف: "حال".

٥٦ نهاية ٢/أ من غ.

٥٧ في ظ، ع، غ، ف: "فقدم".

٥٨ كان في الأصل: "الثاني" هذا تحريف وتصحيحه من ط، ع، غ.

٥٩ في ظ: "شبه بها"، وفي ع، غ، ف: "مشبه بها".

٦٠ في ف: "فتكون".

[استعارة في تردد المفتي. ومثال^{٦٢} الجاز المرسل في المفرد^{٦٣} كلفظ^{٦٤} "الغيث" في "النبت"^{٦٥} في قولك: "رعينا غيثاً"^{٦٦} أى نباتاً^{٦٧} مسبباً عن الغيث. و^{٦٨}"النبت" في الغيث^{٦٩} في قولك "أمطرت السماء نباتاً" أى غيثاً وهو^{٧٠} سبب للنبات، ونحو^{٧١} النهر في الماء والميزاب فيه في قولك^{٧٢} "جرى النهر^{٧٣} وسال الميزاب"^{٧٤}. الحال فيها^{٧٥} فذكر المحل وأريد به الحال.

ومثال الجاز المرسل في اللفظ المركب كقول الشاعر^{٧٦}: "هواي مع الركب^{٧٧} اليماني^{٧٨} مُصعد^{٧٩}". أي محبوبي^{٨٠} مع القافلة اليمانية مبعده. فإن الشاعر^{٨١} لم يرد بهذا اللفظ المركب معناه الحقيقي من ذهاب محبوبه مع الأجانب، بل مراده^{٨٢} إظهار التحزن^{٨٣} عن ذلك. ونحو قول امرأة عمران

^{٦١} في ظ، ع: "اللفظ المركب. وفي غ: "في اللفظ المفرد".

^{٦٢} في غ: مثال".

^{٦٣} في ظ، ع، غ: "في اللفظ المركب". وفي ف: "في اللفظ المفرد".

^{٦٤} كان في الأصل: "كاللفظ" هذا تحريف. وصوابه كما في المتن. وفي ع، ف: "نحو".

^{٦٥} ما بين المنعقفين سقط من ظ، غ.

^{٦٦} في غ: الغيث".

^{٦٧} في غ: "نباتاً".

^{٦٨} في ظ، ع: "ونحو".

^{٦٩} في ف: "غيث".

^{٧٠} في ظ: "هو". نهاية ٢/ب من غ.

^{٧١} في غ: "نحو".

^{٧٢} في ع: "أي".

^{٧٣} هذه الكلمة ساقطة من ع.

^{٧٤} في ع: "وسال ماء النهر و الميزاب". وفي غ: بعد هذه "أي جرى وسال ماء النهر وماء الميزاب". وفي ف: "جرى وسال النهر والميزاب".

^{٧٥} في ظ، ع، غ، ف: "فيهما".

^{٧٦} في ظ، ع: "نحو". غ: "نحو قوله".

^{٧٧} في ظ: "الركب".

^{٧٨} في غ: "يماني".

^{٧٩} زيد الشطر الثاني في ع هي: "جنيب وجثماني بمكة موثق". هذا البيت لأبي جعفر بن ماعز الحارثي المتوفى سنة ١٤٠ هجرية

(Nusret Bolelli, *Belaḡat*, s. 118). لم أعثر له على ترجمة في كتب الطبقات التي بين أيدينا. ولكن ذكر الأمدى الشاعر في

المختلف والمؤتلف ص ١٩ و المرزوباني في معجم الشعراء ص ١٥١. بمناسبة الشعر الآخر.

^{٨٠} في ظ: "محبوساً".

^{٨١} ع: (٢/ب).

^{٨٢} في ف: "مراده به". نهاية ١/ب من ف.

^{٨٣} كان في ط "تزن". وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف.

﴿رب إني وضعتها أنثى﴾^{٨٤} لم ترد^{٨٥} بهذا اللفظ المركب انما^{٨٦} وضعت أنثى، بل أرادت إظهار التحزن على خيبة رجائها وعكس^{٨٧} تقديرها من أن تولد ما في بطنها ذكراً.

ب/١ وإن استعمل^{٨٨} في غير ما وضع / له مع العلاقة بلا قرينة مانعة عن^{٨٩} إرادة ما وضع له فهو كناية، كقولك "طويل النجاد"^{٩٠}، فإن طول النجاد كناية عن^{٩١} طول القامة من غير منع عن^{٩٢} إرادة ما وضع له أعني طول النجاد نفسه.

* أقسام الكناية:

ثم الكناية^{٩٣} إما منسوب إليه^{٩٤} بأي نسبة كانت^{٩٥} فالكناية حـ [ينشد] كناية^{٩٦} يقصد بها الموصوف. وإما منسوب^{٩٧} فالكناية حـ^{٩٨} يقصد بها [الصفة]. وإما نسبة فالكناية حـ [ينشد] يقصد بها^{٩٩}

^{٨٤} آل عمران، ٣٦/٣.

^{٨٥} في ظ، ع، غ: "فإنها لم ترد".

^{٨٦} في ظ، ع، ف: "إن ما".

^{٨٧} في ظ: "ويمكن". و في غ: "عكس".

^{٨٨} في ظ، ع: "استعمل اللفظ الموضوع له". وفي غ: "استعمل اللفظ موضوع"، هذا تحريف، وفي ف: "ان استعمل اللفظ".

^{٨٩} في ظ، غ، ف: "من".

^{٩٠} في ظ، ع زيادة "أي علاقة السيف". وهذا المثال مأخوذ من شعر الخنساء بنت تماضر. وتقام البيت في ديوانها: "طويل النجاد رفيع العما د ساد عشيرته أمردا"، أنظر ديوان الخنساء، ص ٣٣. والشعر في البلاغة الواضحة، ص ٩٦، وفي تسهيل البلاغة، ص ١٢٣: "طويل النجاد رفيع العماد كثير الرماد إذا ما شتا". والخنساء كانت إحدى أبرز شواعر العرب في الجاهلية والإسلام، وعدها محمد بن سلام الجمحي الثانية بين أصحاب المراثي. هي تماضر بنت عمرو، بن الحرث، بن الشريد، من بطون سليم، وينتهي نسبها إلى مضر. والخنساء لقب الذي اشتهرت به، لخنس في أنفها. اختلف الباحثون في تاريخ ولادتها. اعتنقت الخنساء الإسلام مع قومها في نحو الثامنة للهجرة. أكثر شعر الخنساء في الرثاء، وعلى هذا الفن، قامت شهرتها في القديم والحديث. وقد فاقت في هذا الباب العديد من الشعراء. ويقال ان النبي صلى الله عليه وسلم استنشد الخنساء فأعجب بشعرها واستزاده منه. وقد رثت الخنساء زوجها مرداس، وأحيها معاوية وصخر. أنظر: ديوان الخنساء، و أسد الغابة، ٧، ٨٨-٩٠ و خزنة الأدب، ٣٦١ و الشعر والشعراء، ص ١٩٧-٢٠١ و طبقات الشعراء، ص ٨٢.

^{٩١} في ظ: "من".

^{٩٢} "عن" ساقط من ع.

^{٩٣} في ف: "ثم الكناية تنقسم إلى ثلاثة أقسام. لأن ما يقصد إليه في الكلام..."

^{٩٤} في ظ، ع: "ثم الكناية تنقسم إلى ثلاثة أقسام لأن ما يقصد إليه في (ظ: ١/ب) الكلام إما منسوب إليه".

^{٩٥} في غ، ف: "كان".

^{٩٦} "الكناية" ساقطة من غ.

^{٩٧} نهاية ٣/ب من غ.

^{٩٨} في ظ، ع، غ: مع زيادة "كناية". وفي غ: "فالكناية كناية".

^{٩٩} هذه العبارة سقطت من ظ.

النسبة ١٠٠ [و] ١٠١ أثبات للموصوف ١٠٢ لا نفس الموصوف كما في الأول ولا نفس ١٠٣ الصفة كما في الثاني. مثال ١٠٤ الكناية التي تقصده ١٠٥ بها الموصوف ١٠٦، [كما قصد بـ "الحي"] ١٠٧ المستوى القامة ١٠٨ عريض الأظفار ١٠٩ " [الكناية عن الإنسان] ١١٠ و ١١١ كما يقصد بعريض الوساد ١١٢ الكناية عن عريض القفء ١١٣. [وبعريض ١١٤ القفء ١١٥ كناية ١١٦] ١١٧ عن ١١٨ الأبله. و [مثال الثاني مثل] ١١٩ قولك ١٢٠ [طويل النجاد] كناية ١٢١ بطول القامة ١٢٢ [١٢٣ وقولك "جبان الكلب" ١٢٤ كناية ١٢٥ يجنب الكلب ١٢٦ عن

١٠٠ هذه الكلمة كتبت مرتين في ظ.

١٠١ كان في الأصل "أي" وهذا ليس صحيحا من حيث المعنى. وصوابه كما في المتن. وتصحيحه من ظ، ع، غ.

١٠٢ في ظ: "إثبات الصفة الموصوف". وفي غ: "والصفة للموصوف". وفي ف: "إثبات الصفة للموصوف".

١٠٣ في غ: "ونفسه".

١٠٤ في ظ، ع، غ، ف: "مثال الأول أعني".

١٠٥ في ظ، ف: "يقصد"، وفي ع، غ: "قصد".

١٠٦ انظر: السكاكي، مفتاح العلوم: ص ٢١٣-٢١٤، والقزويني، الإيضاح، ص ٤٥٧-٤٦٣.

١٠٧ هذه العبارة ساقطة من ط. لكن زيدت من ظ، ع لاستقامة المعنى. وفي ف: "كما يقصد بالحي".

١٠٨ في ظ، ع: "كما قصد بالحي المستوى القامة". وفي غ: "كما يقصد بالحي المستوى".

١٠٩ في ظ، ع بزيادة "إلى الإنسان". وفي غ، ف: بعد هذه زيدت "الكناية عن الإنسان".

١١٠ ما بين المعقفين ساقط من ط. زيد من غ، ف، لاستقامة المعنى.

١١١ في ظ، ع: ومثال الثاني. وفي غ: "مثال الثاني" بدون واو. وفي ف: "مثاني".

١١٢ كان في ط: "الوسادة" وصوابه كما في المتن. وفي البلاغة الواضحة، ص ١٢٩: "فلان عريض الوساد".

١١٣ في ظ، ف: "القفأ"، وفي ع: "الأظفار".

١١٤ في غ: "وعريض".

١١٥ في ف: "القفأ".

١١٦ ولفظ "كناية" ساقطة من غ، ف.

١١٧ هذه العبارة ساقطة من ظ، ع.

١١٨ ع: (٢/١).

١١٩ هذه العبارة سقطت من ظ، ع، غ، ف.

١٢٠ في ظ، ع، غ، ف: بزيادة "في".

١٢١ كان في الأصل: "وكناية"، حذف حرف العطف منه لتحريفه المعنى. وفي ظ، ع، غ: "الكناية".

١٢٢ في ظ، ع: "بطول النجاد عن طول القامة". وفي غ: "عن طول القامة".

١٢٣ في ف: "الكناية بطول النجاد عن طول القامة".

١٢٤ هذا المثال مأخوذ من بيت إبراهيم ابن هرمة: "وما يك في عيب فاني جبان الكلب مهزول الفصيل". أنظر: السكاكي، مفتاح

العلوم، ص ٢١٤، والقزويني، الإيضاح، ٢، ٤٥٩. وفي ترجمة الشاعر انظر إلى المراجع التالية: الأصبهاني أبو الفرج، الأغاني، ٤،

٣٦٧-٣٩٧، ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ٢، ٨٤، البداية والنهاية، ١٠، ١٧٦-١٧٥، تاريخ بغداد، ٦، ١٣١-١٢٧،

البغداد، خزنة الأدب، ١، ٤٢٦-٤٢٤، الذريعة إلى تصانيف الشيعة، ١، ٣١٤.

١٢٥ في ظ، ع، غ، ف: "الكناية".

كونه^{١٢٧} مضافاً^{١٢٨}، ومثال الثالث كقوله^{١٢٩} "ان السماحة^{١٣٠} والمجد والنوى^{١٣١} في قبة ضربت على ابن الحشرج"^{١٣٢} [لأنه كني بإثبات هذه الصفات بمكان ابن الحشرج]^{١٣٣} عن إثباتها له.

* أقسام الاستعارة:

ثم اعلم أن الاستعارة بتأويل المسمى تنقسم^{١٣٤} إلى تصريحية [ومكنية وتخليعية]^{١٣٥} عند صاحب الإيضاح^{١٣٦} لا بمعنى اللفظ المستعمل فيما يشبه^{١٣٧} بمعناه الأصلي مع قرينة مانعة عن إرادة ما وضع له المشبه به^{١٣٨} كما ذكر فيما قبل^{١٣٩}، ولا بمعنى اللفظ المستعمل في غير ما وضع له^{١٤٠} بعلاقة المشابهة

^{١٢٦} نهاية ١/٤ من غ.

^{١٢٧} في ف: "لكونه".

^{١٢٨} في ع: "مضيفاً".

^{١٢٩} في ط، ع: "قولك". وفي غ: "قوله".

^{١٣٠} نهاية ١/٢ من ف.

^{١٣١} في ط، ع: "المروة". وفي غ، ف: "والمروة والندى".

^{١٣٢} ان هذا الشعر قد ورت في المراجع التالية: السكاكي، مفتاح العلوم، ص ٢١٦، تلخيص المفتاح، ص ١٢٥، القول الجيد، ص ٤٠٧. والمطول، ص ٣٧٢ وفي البلاغة الواضحة ص ١٢٨ و في تسهيل البلاغة، ص ٩٧. وابن الحشرج هو عبد الله بن الأشهب بن ورد الجعدي (ت نحو: ٧٠٨/٩٠) وكان سيدياً من سادات قيس وأميراً من أمرائها، ولى كثيراً من أعمال خراسان ومن أعمال فارس وكرمان في أيام عبد الملك بن مروان. وكان محمد بن مروان صديقاً له، وكان جوداً كثير العطاء. انظر الأغاني، ١٢، ٢٣-٢٤، الزركلي، ٤، ٢١٤-٢١٣. وهذا البيت لزياد الأعجم. وهو زياد بن سلمى ابن عبد القيس أبو أمانة النعدي المعروف بزياد الأعجم مولى عبد القيس، قيل له الأعجم للكنة كانت فيه. وكان زياد رجلاً هجاءً، قليل المدح للملوك والوفادة إليهم. أدرك أبا موسى الأشعري وعثمان بن أبي العاص. وشهد معهما فتح اصطخر من فارس. توفي في حدود المائة. أنظر: معجم الأدباء، ١١/١٦٨-١٧١ وطبقات فحول الشعراء، ص ٦٩٣ و تهذيب التهذيب ٣/٣١٩-٣٢١ والشعر والشعراء، ص ٢٥٧-٢٥٩ وطبقات الشعراء، ص ٢٣١. البيت في الشعر والشعراء: "ان السماحة والمرؤة ضُمَّنا قِيراً مَرَوْ على الطريق الواضح"، ص ٢٥٧-٢٥٩.

^{١٣٣} ما بين المنعقلين ساقط من ط. وتصحيحه من البواقي.

^{١٣٤} في ط: "تنقسم بتأويل المسمى"، وفي ع، غ، ف: "تنقسم بتأويل المسمى بالاستعارة إلى".

^{١٣٥} هذه العبارة سقطت من ع. انظر: الإيضاح، ص ٤٤٦-٤٠٧.

^{١٣٦} وهو محمد بن عبد الرحمن بن عمر بن أحمد بن محمد بن عبد الكريم بن الحسن بن علي بن إبراهيم بن علي بن أحمد بن دلف العجلي القزويني الشافعي، ويعرف بخطيب دمشق (جلال الدين، أبو المعالي)، فقيه، محدث، أديب، عالم بالعربية، والمعاني، والبيان، شاعر، مشارك في علوم أخرى، من القضاة والخطباء. ولد بالموصل سنة ٦٦٦ وسكن بلاد انروم، وقدم دمشق وناب في القضاء وولى الخطابة بها وانتقل إلى الديار المصرية، وتوفي بدمشق في ٢٧ جمادي الأولى سنة ٧٣٩.

من تصانيفه: الشذر المرجان من شعر الأرجاني (في مفتاح السعادة، السوار المرجاني من شعر الأرجاني)، تلخيص مفتاح العلوم للسكاكي، والإيضاح في المعاني والبيان، أنظر: السبكي، طبقات الشافعية، ٩، ١٥٨-١٦١، رقم، ١٣١٨، ابن حجر، الدرر النكامة، ٤، ٢٤٣-٢٤٣، رقم، ٣٨٦٨، الصفدي، الوافي، ٣، ٢٤٣، رقم، ١٢٥٥، ابن تغري بردي، النجوم الزاهرة، ٦، ٣١٨، السيوطي، بغية الوعاة، ١، ١٥٦-١٥٧، حسن المحاضرة، ٢، ١٧١، ابن العماد، شذرات الذهب، ٦، ١٢٣-١٢٤، طاشكيري زاده، مفتاح السعادة، ١، ١٩٤-١٩٥.

^{١٣٧} في ع، غ: "شبه".

أ/٢

كما اعتبر هذا / المعنى في الاستعارة^{١٤١} عند السكاكي^{١٤٢}.^{١٤٣} عند الخطيب وهو صاحب الإيضاح والتلخيص^{١٤٤} يطلق^{١٤٥} بالاشتراك اللفظي على معان ثلاثة:

الأول^{١٤٦} استعارة تصريحية^{١٤٧} وهو اللفظ^{١٤٨} المستعمل فيما شبه^{١٤٩} بمعناه الأصلي^{١٥٠} مع قرينة مانعة عن إرادة معناه الأصلي^{١٥١}. كقولك "رأيت أسداً يرمي أو في الحمام"^{١٥٢}. وقولك في تردد المفتي^{١٥٣} في الجواب^{١٥٤} - حيث أقدم عليه تارة وهرب عنه أخرى^{١٥٥} تشبيهاً له بحال^{١٥٦} من أراد أن يذهب فقدم تارة^{١٥٧} ولم يرد^{١٥٨} أخرى فأخر^{١٥٩} أخرى - [إني]^{١٦٠} أراك^{١٦١} تقدم^{١٦٢} أخرى^{١٦٣} وتؤخر أخرى.

١٣٨ في ظ، ع، غ، ف: "أعني المشبه به".

١٣٩ في غ: "قيل".

١٤٠ في ظ، ع، غ، ف: "الموضوع له". وفي غ: "في غير موضوع له".

١٤١ في ظ، ع، غ، ف: "للاستعارة".

١٤٢ في ظ، ع، غ، ف: زيادة "أي الاستعارة". والسكاكي هو يوسف بن أبي بكر بن محمد بن علي السكاكي، الخوارزمي، (سراج الدين، أبو المعالي)، عالم في النحو، والتصريف، والمعاني، والبيان، والعروض، والشعر وغير ذلك. ولد في جهادي الأولى سنة ٥٥٥ هـ، وتوفي في خوارزم في أوائل رجب سنة ٦٢٦ هـ. من آثاره: مفتاح العلوم ومصحف الزهرة. أنظر: ابن قطلوبغا، تاج التراجم، كحالة، معجم المؤلفين، ١٣، ٢٨٢.

١٤٣ في ف: "أي الاستعارة عند الخطيب".

١٤٤ نهاية ٤/ب من غ.

١٤٥ في غ: "تطلق".

١٤٦ من ع سقطت "الأول".

١٤٧ في ظ: "التصريحية"، وفي ع، غ، ف: "الاستعارة التصريحية".

١٤٨ في ظ: "اللفظ المسمى"، وفي ع: "لفظ المسمى".

١٤٩ في ظ: "يشبه".

١٥٠ في غ: "معنل الأصل". هذا تحريف.

١٥١ انظر: القزويني، الإيضاح، ص ٤٠٧.

١٥٢ في مفتاح العلوم: رأيت أسداً يرمي أو يتكلم في الحمام". ص ١٩٩.

١٥٣ في ظ: "المعنى" هذا غلط.

١٥٤ في غ: "أي في الجواب".

١٥٥ في غ: "أي تارة أخرى".

١٥٦ في غ: "حال".

١٥٧ في ظ، ع، غ، ف: تقدم رجلاً تارة، وفي غ: "تقدم رجلاً تارة وهرب".

١٥٨ في ظ: "ولم ترد".

١٥٩ في ف: "فأخره".

١٦٠ ما بين المنعقفين ساقط من ط. زيد من البواق.

١٦١ في ظ، ع، غ، ف: "إني أراك". وفي غ: "إني أرينك".

والثاني ١٦٤ استعارة مكنية وهى تشبيه ١٦٥ شيء بشيء ١٦٦ مع عدم التصريح بشيء من أركانه سوى ١٦٧ المشبه ١٦٨ وإضافة خواص المشبه به إلى المشبه دلالة على ذلك التشبيه ١٦٩ المضمّر في النفس ١٧٠. كقولك "أظفار المنيّة ١٧١ ومخالبها". فإنه قد شبه فيه المنيّة بالسبع ١٧٢ في إهلاك النفوس ١٧٣ ولم يذكر من أركان ١٧٤ ذلك التشبيه سوى المشبه الذي هو المنيّة أى الموت وأضيف إليه أي أثبت له الأظفار والمخالب التي هي من خواص المشبه به أعني السبع، فالاستعارة بالكناية عند الخطيب ليس إلا هذا التشبيه ١٧٥ المضمّر في النفس وليس شيء من التشبيهات ١٧٦. وأما إذا ترك التشبيه ١٧٧ يصير مجازاً، أو ١٧٨ استعارة تصريحية إن ١٧٩ استعمل لفظ المشبه به [في المشبه مع قرينة عدم إرادة المشبه به] ١٨٠، وأما إذا

١٦٢ في ظ، ع، غ: "تقدّم رجلاً".

١٦٣ هذه الكلمة ساقطة من ظ، ع، غ، ف.

١٦٤ ظ: (٢/ب).

١٦٥ في غ: "تشبه".

١٦٦ في غ، ف: "بشيء في النفس".

١٦٧ في غ: "سيوى".

١٦٨ في ظ: "المشبه به".

١٦٩ نهاية ٥/أ من غ.

١٧٠ انظر: السكاكي، مفتاح العلوم، ص ٤٤٤.

١٧١ هذه الكلمة سقطت من غ. نهاية ٣/أ من ف.

١٧٢ في غ: "في السبع".

١٧٣ في غ، ف: "النفس". هذا القول مأخوذ من قول أبي ذؤيب الهذلي، وتمام البيت: وإذا المنيّة أنشبت أظفارها ألفيت كل قيمة لا تنفع". ان الشعر قد ورد في المراجع التالية: أنظر: الضيّ، المفضل بن محمد، المفضليات، ص، ٤٢٢، لسان العرب، ابن منظور، ١، ٧٥٦-٧٥٧، مادة "نشب"، و ١٢، ٧٠، (تم)، و القزويني تلخيص المفتاح، ص ١٢٩، الإيضاح، ص ٤٤٥، والبغدادى، خزنة الأدب، ١، ٤٢٠، والمطول، ص ٣٥٠، محمد ذهني، القول الجيد، ص ٣٩٤، و تسهيل البلاغة، ص ٨٢، ٩٣. و أبو ذؤيب الهذلي: هو خويلد بن خالد بن محرث بن زبيد بن مخزوم بن صاهلة بن كاهل بن الياس. وهو شاعر فحل مخضرم، أدرك الجاهلية والإسلام، وهو أشعر هذيل من غير مدافعة. كان مسلماً على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يره. وفد على النبي صلى الله عليه وسلم في مرض موته، فمات النبي صلى الله عليه وسلم قبل قدومه بليلة أدركه وهو مسجى، وصلى عليه، وشهد دفنه صلى الله عليه وسلم. وكان لأبي ذؤيب بنون خمسة توفي في عام واحد أصابهم الطاعون وكانوا هاجروا إلى مصر. وهلك في زمن عثمان رضي الله عنه في طريق مصر ودفنه ابن الزبير. انظر: خزنة الأدب، ١/٤٢٢-٤٢٤، الشعر والشعراء، ابن قتيبة، ص ٤١٩، الكامل في التاريخ: ٩١/٣-٩٤، طبقات فحول الشعراء، ص ١٢٣، جمهرة أشعار العرب، ص ٢٥٥، طبقات الشعراء، ص ٥٣.

١٧٤ في غ: أي شيء من أركان".

١٧٥ في غ: "لتشبيه".

١٧٦ في ظ، ع بزيادة "مجاز من حيث هي تشبيهات". وفي غ، ف: "مجاز من حيث تشبيهات".

١٧٧ في غ، ف: "التشبيه فيها".

١٧٨ في غ، ف: "و".

١٧٩ في غ: "إذا".

ترك التشبيه فيها صراحة^{١٨١} ولكن أضمر في النفس يطلق^{١٨٢} عليها^{١٨٣} الاستعار المكنية من^{١٨٤} غير مجاز في اللفظ عند الخطيب.

الاستعارة التخيلية^{١٨٥}: وهي عبارة - عند الخطيب - عن جعل شيء لشيء [وليس هو له]^{١٨٦} كجعل^{١٨٧} الأظفار مثلاً للمنية وكجعل^{١٨٨} اليد^{١٨٩} للشمال / [في قولك "أظفار المنية" و"يد الشمال"^{١٩٠} (وليس هو له)^{١٩١}] فإن الأظفار للسبع لا للموت^{١٩٢} واليد للإنسان لا للشمال. فإن الاستعارة^{١٩٤} التخيلية عنده إضافة الأظفار مثلاً إلى المنية وهي مجاز لغوي لا عقلي^{١٩٥}. هذا ما ذكر^{١٩٦}.

* أقسام المجاز باعتبار اللفظ:

١٨٠ ما بين المعقفين ساقط من ط. أضيفت من ظ، ع، غ، ف. لاستقامة المعنى. نهاية (ب/٥) من غ.

١٨١ في ظ: "صريخة".

١٨٢ في ظ، ع: "تطلق".

١٨٣ في غ، ف: "عليه".

١٨٤ في ف: "مع".

١٨٥ في ظ، ع، غ، ف: والثالث الاستعارة التخيلية".

١٨٦ ما بين المعقفين ساقط من ط، زيد من ظ، ع، غ، ف.

١٨٧ في ع: "كجعله". و في غ: "وجعل".

١٨٨ في ظ: "وجعل". هذه الكلمة ساقطة من ع.

١٨٩ في غ: "يد".

١٩٠ هذا القول مأخوذ من قول ليبيد. "وغداة ريح قد كشفت" إذ أصبحت يد الشمال زمامها" أنظر: ديوان ليبيد بن ربيعة، شرح الطوسي، ٢٢٩، والشطر الأول في ديوانه هكذا: "وغداة ريح قد وزعت"، و ليبيد هو ليبيد بن ربيعة العامري الشاعر أبو عقيل، قدم على النبي صلى الله عليه وسلم سنة وفد قومه بنو جعفر بن كلاب بن ربيعة بن عامر صعصعة، فأسلم وحسن إسلامه، وجمع القرآن وترك قول الشعر. كان شريفاً في الجاهلية والإسلام. رتب ابن سلام ليبيد في الطبقة الثالثة من الشعر. وجاء في طبقات الشعراء: "وكان ليبيد بن ربيعة عذب المنطق، رقيق حواشي الكلام، وكان مسلماً رجل صدق، وكان في الجاهلية خير شاعر لقومه بمدحهم ويرثهم ويعد أيامهم ووقائعهم وفرسانهم". واختلف في عمره يوم مات، وقد جاء في الأغاني: "...فكان عمره مائة وخمسا وأربعين، منها تسعون في الجاهلية وبقيتها في الإسلام". ويقال إن وفاته كانت في أول خلافة معاوية وأنه مات وهو ابن مائة وسبع وخمسين سنة". أنظر: الأغاني، ٣٠٤/١٥، ٣٠٥، والقرشي، طبقات الشعراء لابن سلام الجمحي، ص ٥٣ والشعر والشعراء لابن قتيبة، ص ١٤٩-١٥٢ والاستيعاب، ١٣٣٥-١٣٣٨.

١٩١ ما بين القوسين ساقط من ف.

١٩٢ هذه العبارة ساقطة من ظ، غ.

١٩٣ في ظ: "لا للموت" هذا تحريف.

١٩٤ في غ: "فالاستعارة".

١٩٥ في ظ، ع، غ، ف: "وهي مجاز عقلي لا لغوي". انظر: القزويني، الإيضاح، ص ٤١٤-٤١٥.

١٩٦ في ظ، ع، غ: "هذا كما ذكرنا".

اعلم ١٩٧ أيضا المجاز ١٩٨ يطلق أيضا ١٩٩ كاستعارة ٢٠٠ بالاشتراك ٢٠١ اللفظي ٢٠٢ على معنيين:
أحدهما المجاز اللغوي وهو اللفظ الذي استعمل في غير ما وضع له مع العلاقة بينهما والقرينة ٢٠٣ المانعة
عن إرادة الموضوع له. وثانيهما ٢٠٤ المجاز العقلي وهو ٢٠٥ [نسبة (الشيء أي نسبة ٢٠٦) ٢٠٧] [الشيء أي
نسبة ٢٠٨] كانت ٢٠٩ [٢١٠ إلى ٢١١ غير ما هو له في ظاهر ٢١٢ حال المتكلم، كنسبة الأظفار إلى المنية ونسبة
اليدين إلى الشمال ونسبة الإنبات إلى الربيع في قولك ٢١٣ أنبت الربيع البقل، فإن الإنبات الذي هو الله ٢١٤
تعالى ٢١٥ القادر ٢١٦ ((على الإنبات) ٢١٧ نسب ٢١٨ [٢١٩ إلى ٢٢٠ الربيع لكون الربيع مناسبا بالقادر ٢٢١ في
تعلق الإنبات ٢٢٢ من حيث أنه كونه ٢٢٣ زمانا ٢٢٤ لخلق ٢٢٥ الله ٢٢٦ القادر على ٢٢٧ الإنبات ٢٢٨.

١٩٧ في ظ، غ: "ثم اعلم".

١٩٨ في ظ، ف: "أن المجاز". وفي غ: "أن المجاز استعارة".

١٩٩ هذه الكلمة ساقطة من ظ.

٢٠٠ في ظ، ع: "أي الاستعارة". وفي غ: "ويطلق". وهذه الكلمة ساقطة.

٢٠١ ع: (أ/٣).

٢٠٢ في غ: "باللفظ". نهاية أ/٧.

٢٠٣ في ظ: "أو القرينة". وفي غ: "قرينة".

٢٠٤ في ف: "وثانيها".

٢٠٥ كان في الأصل: "وهي" وهذا تحريف. وصوابه من ظ، ع.

٢٠٦ في ف: "شيء".

٢٠٧ هذه العبارة ساقطة من ظ، ع.

٢٠٨ ما بين المنعقلين هكذا في غ: "شيء أي شيء".

٢٠٩ في غ: "كان".

٢١٠ ما بين المنعقلين ساقط من ف.

٢١١ "إلى" سقط من غ.

٢١٢ كان في الأصل: "الظاهر". هذا تحريف. وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف. نهاية أ/٣ من ف.

٢١٣ ظ: (ب/٢).

٢١٤ في ع: "فعل الله".

٢١٥ "تعالى" سقطت من غ، ف.

٢١٦ في ظ: "الواحد القادر".

٢١٧ من ظ، ع هذه العبارة ساقطة.

٢١٨ في ظ، ع: "فنسب". وفي غ: "نسبت".

٢١٩ ما بين المنعقلين سقط من ف.

٢٢٠ "إلى" سقط من غ.

٢٢١ في ظ، ع، غ، ف: "للقادر".

٢٢٢ في ظ، ع، غ، ف: "بزيادة" به أيضا.

٢٢٣ في ظ، ع، غ، ف: "من حيث كونه".

و^{٢٢٩} اعلم أن مذهب^{٢٣٠} الجمهور في الاستعارة^{٢٣١} التخيلية^{٢٣٢} كمذهب الخطيب في الإطلاق^{٢٣٣} المجاز أيضا بالاشتراك اللفظي على المجاز اللغوي. بمعنى اللفظ المستعمل في غير^{٢٣٤} ما وضع له^{٢٣٥} بعلاقة تعم^{٢٣٦} المشابهة وغيرها، وبالقرينة^{٢٣٧} المانعة عن إرادة الموضوع له وعلى المجاز العقلي الذي هو نسبة الشيء إلى غير ما هو له عند المتكلم^{٢٣٨} كقولك "أنبت الربيع البقل" و"هزم الأمير الجند" والهازم هو جيش الأمير لانفسه، لكن نسب الهزم إلى الأمير^{٢٣٩} لكونه آمراً لهم^{٢٤٠}. ولكن الجمهور تخالف^{٢٤١} الخطيب في^{٢٤٢} الاستعارة المكنية^{٢٤٣}، [فإن / الاستعارة المكنية]^{٢٤٤} - كما في أظفار المنية ويد الشمال - عندهم هو لفظ "السبع" المرموز إليه بالأظفار^{٢٤٥} المستعمل في المنية ولفظ "الانسان" المتمكن في تصريف^{٢٤٦} الأشياء بيده المرموز إليه باليد المستعمل في الشمال المشبهة^{٢٤٧} هو به. فالاستعارة^{٢٤٨}

١/٣

٢٢٤ "له" ساقط من الكل. كان في الأصل: "زمانا له". وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف.

٢٢٥ في ظ، ع: "بخلق".

٢٢٦ "الله" سقطت من غ.

٢٢٧ "على" سقط من الكل.

٢٢٨ في ظ، ع، غ، ف: بزيادة "للبلق".

٢٢٩ في ظ، ع، غ، ف: "ثم".

٢٣٠ نهاية ٧/ب من غ.

٢٣١ في ف: "استعارة".

٢٣٢ في غ: "التخيلية".

٢٣٣ في ظ، ع: "والاطلاق". وفي غ: وفي الإطلاق وفي ف: "وفي اطلاق".

٢٣٤ في ظ، ع: "المعنى الموضوع له".

٢٣٥ في ف: "موضوع له".

٢٣٦ في ع، غ: "يعم".

٢٣٧ في ظ، ع: "والقرينة".

٢٣٨. في ظ، ع، غ، ف: "في ظاهر حال المتكلم".

٢٣٩ في ظ، ع، غ، ف: "إليه".

٢٤٠ في غ: أمرهم هذا تحريف. وفي ف: "آمرهم".

٢٤١ في ع: "يخالف". وفي غ، ف: "خالفوا".

٢٤٢ في ظ: "وفي".

٢٤٣ غ: نهاية ٨/أ.

٢٤٤ هذه العبارة ساقطة من ظ.

٢٤٥ ع: (٣/ب).

٢٤٦ في غ، ف: "تصرف".

٢٤٧ في ف: "المشبه".

٢٤٨ في ف: والاستعارة.

التصريحية والاستعارة^{٢٤٩} المكنية كلاهما مجاز لغوي^{٢٥٠} مستعمل^{٢٥١} فيما [هو]^{٢٥٢} غير ما وضع له المشابه^{٢٥٣} بما وضع له، أي كلّ منهما لفظ مستعمل فيما يشبه^{٢٥٤}. بمعناه الأصليّ مع القرينة المانعة^{٢٥٥} عن إرادته^{٢٥٦} [لكن]^{٢٥٧} في الاستعارة التصريحية^{٢٥٨} ذكر لفظ المشبه به المستعمل في^{٢٥٩} المشبه [صراحة وفي الاستعارة المكنية لم يذكر لفظ المشبه به المستعمل في المشبه]^{٢٦٠} إلا بطريق الكناية والرمز^{٢٦١} إليه بخواصّه ولوازمه^{٢٦٢} كاليد^{٢٦٣} والأظفار هذا كما ذكرنا.

ثم أعلم أن الاستعارة التصريحية^{٢٦٤} كلفظ^{٢٦٥} "الأسد" في الرجل الشجاع^{٢٦٦} والاستعارة^{٢٦٧} المكنية^{٢٦٨} كما في قولك "أظفار النّية". والاستعارة [التخييلية]^{٢٦٩} كلها^{٢٧٠} مجاز لغويّ عند

^{٢٤٩} في غ: "فالاستعارة".

^{٢٥٠} في غ: اللغوي.

^{٢٥١} كان في الأصل: المستعمل. وتصحيحه من ط، ع.

^{٢٥٢} ما بين المنعقفين ساقط من ط. وتصحيحه من ط، ع، غ، ف..

^{٢٥٣} في ط: "المشابهة"، وفي ع: "لمشابهته".

^{٢٥٤} في ط، ع، غ، ف: "شبه".

^{٢٥٥} في ف: نهاية ٣/ب.

^{٢٥٦} في ط: "عن إرادة ما وضع له"، وفي غ: "عن إرادة ولكن الفرق .

^{٢٥٧} ليس في الأصل زيد من ط، ع لاستقامة المعنى.

^{٢٥٨} في ط: "لكن في الاستعارة (هذه الكلمة كتبت مرتين) التصريحية"، وفي غ: "لكن في الاستعارة التصريحية".

^{٢٥٩} في غ: في لفظ.

^{٢٦٠} ما بين المنعقفين ساقط من ط، ع.

^{٢٦١} في ط: "الرموز".

^{٢٦٢} في ع بسقوط حرف العطف.

^{٢٦٣} غ: نهاية ٨/ب.

^{٢٦٤} في غ: "تصريحية".

^{٢٦٥} في الأصل: "كالفظ" هذا تحريف وصوابه من ط، ع. وهذه الكلمة ساقط من غ، ف.

^{٢٦٦} في غ: "شجاع". تحريف.

^{٢٦٧} في غ: "في الاستعارة".

^{٢٦٨} في ط، ع: "بالكناية".

^{٢٦٩} في ط، ع، ف: "التخييلية". وفي غ: "التخييلية". نهاية صحيفة ط: (٣/أ). كان في الأصل: "المكنية" وتصحيحه من البواقى.

^{٢٧٠} في ط: "كأنها".

السكاكي^{٢٧١}، لأن الاستعارة بمعنى اللفظ المستعمل في غير^{٢٧٢} ما وضع له لعلاقة المشابهة مع قرينة مانعة عن إرادة ما وضع له مع^{٢٧٣} ترك أحد طرفي^{٢٧٤} التشبيه من المشبه به والمشبه^{٢٧٥}.
 [فإن كان المتروك^{٢٧٦} المشبه والمذكور المشبه به^{٢٧٧}] ^{٢٧٨} فالاستعارة **تصريحية** كقولك "رأيت أسداً [يرمي]^{٢٧٩} [أو]^{٢٨٠} في الحمام". فإن كان^{٢٨١} المذكور المشبه والمتروك المشبه به كـ "المنية"^{٢٨٢} المذكورة في قولك [أنشبت المنية أظفارها مع إضافة خاصة^{٢٨٣} المشبه للمشبه به]^{٢٨٤} كإضافة^{٢٨٥} "الأضفار"^{٢٨٦} إلى المنية وإضافة "اليد" للشمال^{٢٨٧} فالاستعارة / مكنية وبالكناية^{٢٨٨}. فالمكنية^{٢٨٩} عند السكاكي لفظ [المستعمل في المشبه كلفظ]^{٢٩٠} المنية المستعمل في السبع الذي شبه به المنية.

ب/٣

* أقسام الاستعارة التصريحية:

ثم الاستعارة التصريحية، التي هي اللفظ المستعمل في ما^{٢٩١} يشبه^{٢٩٢} بمعناه الأصلي، إما تحقيقية^{٢٩٣} لتحقيق^{٢٩٤} المراد^{٢٩٥} حساً و^{٢٩٦} عقلاً كقولك "رأيت أسداً يرمي" مراداً به الرجل الشجاع^{٢٩٧}، فإنه

^{٢٧١} انظر: السكاكي، مفتاح العلوم، ص ١٩٢-٢١٣.

^{٢٧٢} "غير" سقط من ف.

^{٢٧٣} في ف: "ومع".

^{٢٧٤} في غ: "طرفاً". تحريف.

^{٢٧٥} في ظ: "من المشبه به رأساً"، وفي ع: "من المشبه به والمشبه رأساً". وفي ف: "والمشبه به رأساً". "والمشبه" ساقطة من غ.

^{٢٧٦} "فإن كان المتروك" سقطت من غ.

^{٢٧٧} في ظ، في ع: "فإن كان المذكور المشبه به والمتروك المشبه". "والمذكور المشبه به" سقطت من غ.

^{٢٧٨} ما بين المنعقلين هكذا في ف: فإن كان المذكور المشبه به والمتروك المشبه.

^{٢٧٩} ما بين المنعقلين ساقط من ط. وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف..

^{٢٨٠} ليس في الأصل، وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف..

^{٢٨١} في ف: "وان كان".

^{٢٨٢} في غ: "كأنشبت".

^{٢٨٣} كان في الأصل: "الخاصة" هذا تحريف من قبل المعنى، وتصحيحه من البواقي.

^{٢٨٤} ما بين المنعقلين في ظ، ع: "أظفار المنية مع إضافة خاصة المشبه إلى الشبه". وفي غ: "أظفار المنية مع إضافة خاصة المشبه به لا المشبه.

وفي ف: "أظفار المنية مع إضافة الخاصة المشبه به للمشبه".

^{٢٨٥} غ: نهاية ٩/أ.

^{٢٨٦} في ف: "أظفار".

^{٢٨٧} في ع: "إلى الشمال". نهاية صحيفة (٤/أ).

^{٢٨٨} ظ: "بالكناية".

^{٢٨٩} غ: "فالاستعارة المكنية".

^{٢٩٠} ما بين المنعقلين ساقط من الكل.

^{٢٩١} في ظ، ع، غ، ف: "فيما".

متحقق^{٢٩٨} حساً. وكقوله تعالى^{٢٩٩} ﴿اهدنا الصراط المستقيم﴾^{٣٠٠} [أي الدين القيم الذي هو كالصراط المستقيم]^{٣٠١} في إصابة [التمسك به]^{٣٠٢} الحق، والدين متحقق عقلاً وإن لم يكن متحققاً حساً. إما تخيلية^{٣٠٣} لعدم تحقق^{٣٠٤} معناه^{٣٠٥} [حساً^{٣٠٦} ولا عقلاً]^{٣٠٧}. كلفظ^{٣٠٨} الأظفار والمخالب المشبه^{٣٠٩} بالأظفار^{٣١٠} [ولفظ المخالب فإنه لما شبه^{٣١١} بالسبع^{٣١٢} في إهلاك النفوس بالقهر والغلبة من غير تفرقة بين نفاع وضرار^{٣١٣}، أخذ الوهم في تصوير^{٣١٤} المنية بصورة السبع فأثبت لها الوهم وتخيل لها ما للسبع من الأظفار]^{٣١٥} والمخالب الحقيقية للأسد المشبهة به^{٣١٦} فأطلق^{٣١٧} اسم الأظفار المتحققة^{٣١٨}

^{٢٩٨} ع، غ، ف: "شبه".

^{٢٩٩} في الأصل "الحقيقة". وهذا تحريف. وتصحيح من ظ، ع، غ، ف..

^{٢٩٩} في غ: "والتحقق".

^{٢٩٥} في ع، غ، ف: "المراد بها".

^{٢٩٦} في ظ، ع، ف: "أو". انظر: السكاكي، مفتاح العلوم، ص ١٩٨.

^{٢٩٧} "الشجاع" سقطت من ظ.

^{٢٩٨} ف: نهاية ٤/أ.

^{٢٩٩} في ظ، ع، غ، ف: "وقولك".

^{٣٠٠} الفاتحة ٦/١.

^{٢٨٢} ما بين المنعقفين سقط من غ.

^{٣٠٢} ما بين المنعقفين سقط من ط. وتصحيحه من ظ، ع، غ. وفي ف: "في إصابة التمسك الحق".

^{٣٠٣} في غ: "تخيلية".

^{٣٠٤} في غ: "التحقق".

^{٣٠٥} في ع، غ، ف: "معناه المراد".

^{٣٠٦} في غ، ف: "لاحساً". نهاية ٩/ب من غ.

^{٣٠٧} ما بين المنعقفين ساقط من ط. انظر: السكاكي، مفتاح العلوم، ص ١٩٨.

^{٣٠٨} كان في ط: "كاللفظ". تحريف، وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف..

^{٣٠٩} ع، غ، ف: "المشبهة".

^{٣١٠} "الأظفار" ساقطة من ط.

^{٣١١} في غ: "المشبهة".

^{٣١٢} في ظ: "السبع".

^{٣١٣} في غ: "ضرار".

^{٣١٤} في ع، غ: "تصور".

^{٣١٥} ما بين المنعقفين ساقط من ط. وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف.

^{٣١٦} في ظ: "المشبه للمنية". وفي ع: "المشبه به للمنية". وفي ف: "المشبه".

^{٣١٧} في ع: "وأطلق الوهم".

^{٣١٨} في ف: "الحقيقة".

الموضوعة^{٣١٩} هي^{٣٢٠} لها وهي الأظفار^{٣٢١} للسبع^{٣٢٢} المشبه به للمنية على الأظفار المتخيلة^{٣٢٣} غير المتحققة^{٣٢٤} وهي أظفار المنية ولم يوضع الأظفار^{٣٢٥} للمتحققة^{٣٢٦} كاستعمالها^{٣٢٧} في المتخيلة^{٣٢٨} مجازا^{٣٢٩}. واستعارة تخيلية لكونه^{٣٣٠} المراد أمرا تخيليا محضا^{٣٣١}.

* أقسام الاستعارة التصريحية باعتبار اللفظ:

واعلم^{٣٣٢} أن الاستعارة^{٣٣٣} التصريحية تنقسم عند الجمهور والخطيب أيضا إلى أصلية: إن كان لفظ المشبه به المستعمل في المشبه اسم جنس. كـ "الأسد" في الرجل [الشجاع]^{٣٣٤} و "القتل" في الضرب الشديد. وإلى تبعية: إن كان لفظ المشبه به^{٣٣٥} في المشبه^{٣٣٦} غير اسم الجنس كالفعل وما [يشتق]^{٣٣٧}

^{٣١٩} في ع، غ، ف: "الموضوع".

^{٣٢٠} في ف: "هو".

^{٣٢١} في ظ، غ، ف: "أظفار".

^{٣٢٢} في ظ، ع: "السبع".

^{٣٢٣} في غ: "التخيلية".

^{٣٢٤} غ: "المتحققة".

^{٣٢٥} غ: ١٠/ب.

^{٣٢٦} غ: "المتحققة".

^{٣٢٧} في ظ، ع، و، ف: "فاستعمالها". في غ: "استعمالها".

^{٣٢٨} في ظ: "المتخيلة (بالهاء المهملة، هذا تحريف). في ع: "التخيلية". ي غ: "في الأظفار المتخيلة".

^{٣٢٩} في ظ، ع، غ، ف: "مجاز".

^{٣٣٠} في ف: "لكون".

^{٣٣١} محضا "سقطت من غ".

^{٣٣٢} في ظ، ع، غ، ف: "ثم (ظ: ٣/ب) اعلم".

^{٣٣٣} ع: ٤/ب.

^{٣٣٤} ما بين المنعقفين سقط من ط. وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف.

^{٣٣٥} في ف: بإضافة "المستعمل".

^{٣٣٦} "في المشبه" سقطت من غ.

^{٣٣٧} ما بين المنعقفين سقط من ط. وزيادته من ظ، ع، غ، ف..

عنه^{٣٣٨} والحرف^{٣٣٩}. فإن الاستعارة في الفعل والمشتقات^{٣٤٠} تابعة [للاستعارة]^{٣٤١} وفي المصدر^{٣٤٢} وفي الحرف^{٣٤٣} تابعة لمتعلق [معناه]^{٣٤٤}، [ومتعلق]^{٣٤٥} معنى الحرف ما عبر^{٣٤٦} عن معناه كما يعبر^{٣٤٧} بالابتداء عن معنى من. وعند / السكاكي الاستعارة^{٣٤٨} يعتبر^{٣٤٩} مردودة إلى الاستعارة بالكناية^{٣٥٠}. فإن الاستعارة [التبعية]^{٣٥١} في قولك "نطقت الحال" عند الجمهور والخطيب [في]^{٣٥٢} "نطقت"^{٣٥٣} [بقرينة كون "الحال" فاعلا. لأن "النطق" بمعنى التكلم الإنساني لا يصدر عن "الحال" فيكون "نطقت"^{٣٥٤} بمعنى "دلت" بعد كون "النطق" بمعنى^{٣٥٥} "الدلالة"^{٣٥٦}. وعند^{٣٥٧} السكاكي لا استعارة^{٣٥٨} في "نطقت"^{٣٥٩} بل في "الحال" استعارة بالكناية بأن يشبه^{٣٦٠} "الحال" بالإنسان الناطق في الدلالة على

^{٣٣٨} في ظ، ع، غ، ف: "منه".

^{٣٣٩} في ف: "والحروف". انظر: مفتاح العلوم: ٢٠٢، والإيضاح، ص، ٤٢٩.

^{٣٤٠} في ظ: "المشتقات". بدون واو.

^{٣٤١} ما بين المنعقلين ساقط من ط. وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف. ف: ٤/ب.

^{٣٤٢} في ظ، ع، غ، ف: "في المصدر".

^{٣٤٣} في ظ: "والحرف".

^{٣٤٤} ما بين المنعقلين ساقط من ط. وتصحيحه من ظ، ع.

^{٣٤٥} ما بين المنعقلين ساقطة من ط. وتصحيحه من ظ، ع.

^{٣٤٦} في ظ: "ما عبر به". في غ: "وهو ما عبر". في ف: "وهو ما عبر به".

^{٣٤٧} كان في ط: "يعتبر"، وتصحيحه من البواقي.

^{٣٤٨} في ظ، ع، غ، ف: "الاستعارة التبعية عند القوم". وفي غ: "الاستعارة (١٠/ب) في التبعية".

^{٣٤٩} "يعتبر" ساقطة من الكل.

^{٣٥٠} انظر مفتاح العلوم، ص، ١٩٦-٢١٢. ولم أعثر مثل هذا اللفظ لفظا أو معنى في مفتاح العلوم، باب الجواز، ص ١٩٢، وما يليه.

^{٣٥١} ما بين المنعقلين سقط من الكل. وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف..

^{٣٥٢} في ظ: "و". هذا تحريف.

^{٣٥٣} ما بين المنعقلين سقط من غ، ف.

^{٣٥٤} ما بين المنعقلين سقط من ط. وزيادته من ظ، ع، غ، ف. لاستقامة المعنى.

^{٣٥٥} "معنى" سقطت من ف.

^{٣٥٦} قارن بقول الخطيب: فالتشبيه في الأفعال والصفات المشتقة منها لمعاني مصدرها، وفي الحروف لمتعلقات معانيها، كاجترار في قولنا:

"زيد في نعمة ورفاهية" فيقدر التشبيه في قولنا: "نطقت الحال بكذا" والحال ناطقة بكذا للدلالة بمعنى النطق، الإيضاح، ص ٣٢٩.

واعلم أن مدار قرينة التبعية في الأفعال والصفات المشتقة منها على نسبتها إلى الفاعل، كما مر في قولنا "نطقت الحال"، الإيضاح، ص

٤٣٠.

^{٣٥٧} في ظ: "عند" بدون واو.

^{٣٥٨} في ع: "الاستعارة". هذا تحريف.

^{٣٥٩} "نطقت" ساقطة من ف. هذا تحريف.

^{٣٦٠} في ع، غ: "شبه".

المقصود. فيتزك^{٣٦١} المشبه به وينسب^{٣٦٢} إلى المشبه [ما هو من]^{٣٦٣} خواص^{٣٦٤} المشبه به وهو النطق فيكون الحال المشبه^{٣٦٥} بالإنسان المتكلم مستعملة^{٣٦٦} فيه بقرينة نسبة النطق إليه^{٣٦٧} فيكون الحال استعارة^{٣٦٨} مكنية وما جعله القوم تبعية قرينة لها وكذا عند السكاكي المجاز العقلي الذي^{٣٦٩} هو^{٣٧٠} عبارة عند غير السكاكي عن نسبة الشيء^{٣٧١} إلى غير ما هو له بناء على ظاهر المتكلم مردود أيضا إلى الاستعارة بالكناية. كقولك "أنبت الربيع البقل" فإنه مجاز عقلي عند غير السكاكي بناء على أنه نسب^{٣٧٢} الإنبات الذي هو فعل القادر المختار إلى الربيع الذي ليس النبات^{٣٧٣} فعلا له عند المتكلم^{٣٧٤} لكونه زمانا له فيكون له أيضا^{٣٧٥} تعلق في الإنبات^{٣٧٦}. وأما عند^{٣٧٧} السكاكي فهو الاستعارة بالكناية^{٣٧٨} بناء على نسبة^{٣٧٩} تشبيه الربيع بالفاعل الحقيقي للإنبات^{٣٨٠} فيكون^{٣٨١} كل منها^{٣٨٢} الإنبات^{٣٨٣}. وإن كان تعلقه [بالفاعل من حيث التأثير]^{٣٨٤} من حيث^{٣٨٥} كونه زمانا^{٣٨٦} له^{٣٨٧}.

٣٦١ في ع، غ، ف: "فترك".

٣٦٢ في ع، غ، ف: "ونسب".

٣٦٣ ما بين المنعقلين ساقط من ف.

٣٦٤ في الأصل: "الخواص". وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف.

٣٦٥ في ظ: "الشبيهة".

٣٦٦ في ع: "مستعملا".

٣٦٧ في ظ، ع، غ، ف: "إلى الحال". انظر: السكاكي، مفتاح العلوم، ص ٢٠٣-٢٠٢.

٣٦٨ "استعارة" ساقطة من ظ.

٣٦٩ اسم الموصول ساقط من ظ. نهاية ١/١١ من غ.

٣٧٠ الضمير ساقط من ع.

٣٧١ نهاية ٥/٥ من ع.

٣٧٢ في ظ: "نسب". في ع: "ينسب". في غ: "نسبت".

٣٧٣ في ظ، ع، ف: "الإنبات".

٣٧٤ في ظ، ع: "المتكلم الواحد".

٣٧٥ ف: ٥/٥

٣٧٦ في ظ، ع، غ، ف: "الإنبات".

٣٧٧ ظ: ٤/٤

٣٧٨ في ظ، ع، غ، ف: "المكنية".

٣٧٩ "نسبة" ساقطة من ظ، ع.

٣٨٠ في غ: "الإنبات". انظر: السكاكي، مفتاح العلوم، ص ٢٠٨-٢١٠.

٣٨١ في ظ، ع، غ، ف: "في كون".

٣٨٢ في ظ، ع، ف: "منهما".

٣٨٣ في ظ، ع، غ: "متعلق الإنبات".

* المجاز بالحذف والزيادة:

واعلم^{٣٨٨} أن المجاز، كما يطلق عند القوم بالاشتراك^{٣٨٩} اللفظي على المجاز اللغوي^{٣٩٠} [الذي هو في معنى الكلمة المنقسم إلى الاستعارة والمجاز المرسل]^{٣٩١} وعلى^{٣٩٢} المجاز العقلي الذي هو في نسبة^{٣٩٣}، كذلك يطلق على المجاز [بالزيادة وعلى المجاز]^{٣٩٤} بالنقصان كما في قوله تعالى^{٣٩٥}: ﴿ليس كمثله/ شيء﴾^{٣٩٦} [أي ليس^{٣٩٨} مثله شيء.ع.^{٣٩٩} فالكاف زائدة^{٤٠٠}. وبقوله^{٤٠١} تعالى: ﴿واسئل القرية﴾^{٤٠٢} أي أهل القرية فالأهل^{٤٠٣} المسئول^{٤٠٤} حقيقة محذوف فهو مجاز بالنقصان^{٤٠٥}. ثم بعد ما تقرر لك ما ذكرنا لك^{٤٠٦} أن تجعل مثل واسئل القرية من قبيل شبه^{٤٠٧} القرية بأهلها^{٤٠٨} بأن يذكر القرية ويراد [بها]^{٤٠٩} الأهل فيكون حـ[ينئذ]^{٤١٠} [من قبل]^{٤١١} الاستعارة^{٤١٢}

^{٣٨٤} ما بين المنعقفين ساقط من ط. وتصحيحه من ظ. وفي ع، ف: "من حيث التأثير وبالربيع". وفي غ: "الفاعل الحقيقي من حيث التأثير وبالربيع".

^{٣٨٥} في ظ: "ومن حيث".

^{٣٨٦} غ: ١١/ب

^{٣٨٧} في ظ، غ، ف: "للانبات".

^{٣٨٨} في ظ: "واعلم أيضا". وفي غ، ف: "ثم اعلم أيضا".

^{٣٨٩} في ظ، ع، غ، ف: "بطريق الاشتراك".

^{٣٩٠} في غ، ف: بزيادة "وهو اللفظ استعمل في غير ما وضع له".

^{٣٩١} ما بين المنعقفين ساقط من غ، ف.

^{٣٩٢} في غ: "ويطلق على".

^{٣٩٣} في ظ، ع، غ، ف: "في النسبة".

^{٣٩٤} ما بين المنعقفين سقط من غ.

^{٣٩٥} في ظ، ع، ف: "كقوله تعالى". وفي غ: "كقولك".

^{٣٩٦} سقطت "شيء" من ظ، ف.

^{٣٩٧} الشورى ١١/٤٢.

^{٣٩٨} "ليس" سقطت من غ، ف.

^{٣٩٩} ما بين المنعقفين ساقط من ظ.

^{٤٠٠} كانت في ط "زائدة". وفي ع، ف: "زائدة". وفي ظ، غ. كما في ط.

^{٤٠١} في ف: "وقوله".

^{٤٠٢} يوسف ٨٢/١٣.

^{٤٠٣} كان في ط "فأهل". وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف.

^{٤٠٤} في غ: "مسؤل عنه".

^{٤٠٥} انظر: مفتاح العلوم، ص ٢٠٨، والإيضاح، ص ٤٥٤.

^{٤٠٦} "لك" ساقط من ظ. وفي ع: "ولك".

^{٤٠٧} في ظ: "نسبة". في ع، غ، ف: "تشبيه".

بالكناية^{٤١٣} وأن تجعل^{٤١٤} من قبيل المجاز العقلي بأن^{٤١٥} ينسب^{٤١٦} [حال أهل القرية إليها لكونه^{٤١٧} مكانا له كما نسب^{٤١٨} حال الماء إلى مكانه^{٤١٩} في قولك "جرى النهر وسال الميزاب". وكما نسب^{٤٢٠}] ^{٤٢١} حال القادر وهو^{٤٢٢} الإنبات إلى زمان^{٤٢٣} لإيجاده أعني الربيع. [وجعل "أنبت الربيع"^{٤٢٤} البقل" مجازا عقليا لا مجازا بالحذف. وكذلك^{٤٢٥} لك^{٤٢٦} أن^{٤٢٧} تجعل مثل "أنبت الربيع البقل" و"هزم الأمير الجند"^{٤٢٨} من^{٤٢٩} المجاز بالحذف^{٤٣٠} [لا من المجاز^{٤٣١} العقلي بأن تقدر^{٤٣٢} "أنبت خالق^{٤٣٣} الربيع البقل" و"هزم جيش الأمير الجند"^{٤٣٤} بحذف "الخالق^{٤٣٥}" و"الجيش" كما حذف "الأهل"^{٤٣٦} في قوله تعالى^{٤٣٧} **﴿واسئل القرية﴾**.

٤٠٨ "بأهلها" ساقطة من ظ.

٤٠٩ كان في ط "يراد" فقط. وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف..

٤١٠ في ظ، ع: "حيث". ع: ه/و.

٤١١ ما بين المنعقلين ساقط من الكل.

٤١٢ في ظ، ع، غ: "استعارة".

٤١٣ نهاية ١٢/١ من غ.

٤١٤ في ظ: "ولك أن تجعله". في البواقي: "ولك أن تجعل".

٤١٥ في ط كتب مرتين.

٤١٦ في غ: "نسب". وفي ع، ف: "تنسب".

٤١٧ في غ، ف: "تكونها".

٤١٨ في ع: "تنسب".

٤١٩ في ظ: "في مكانه".

٤٢٠ في ع: "ينسب".

٤٢١ ما بين المنعقلين ساقط من ط. وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف مع الفرق.

٤٢٢ في ع: بزيادة "حاله".

٤٢٣ كان في ط "انزمان". تحريف. وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف.

٤٢٤ ما بين المنعقلين ساقط من غ.

٤٢٥ "وكذلك" ساقط من غ، ف.

٤٢٦ "لك" ساقط من ع.

٤٢٧ في ظ: "بأن".

٤٢٨ نهاية ه/و من ف.

٤٢٩ في غ: "من قبيل".

٤٣٠ في ظ: "في الحذف".

٤٣١ ما بين المنعقلين ساقط من ظ. وفي غ: "ولا من قبيل المجاز".

٤٣٢ في ظ: "يقدر".

٤٣٣ في ظ: "الخالق".

٤٣٤ ما بين المنعقلين ساقط من ع.

* أقسام الحقيقة والمجاز:

واعلم^{٤٣٨} أن كل واحد من الحقيقة والمجاز ينقسم^{٤٣٩} إلى لغوية وعرفية^{٤٤٠}، [والعرفية]^{٤٤١} إلى^{٤٤٢} عرفية عامة [وعرفية خاصة]^{٤٤٣}. والعرفية الخاصة [إلى شرعية وغير شرعية من الاصطلاحات^{٤٤٤}]^{٤٤٥} كاصطلاحات النحو^{٤٤٦} وغيره من [العلوم]^{٤٤٧} المدونة^{٤٤٨}. والحقيقة والمجاز اللغويان^{٤٤٩} كالأسد^{٤٥٠} في السبع والرجل^{٤٥١} الشجاع. والحقيقة والمجاز الشرعيان^{٤٥٢} كالصلوة في العبادة^{٤٥٣} المخصوصة والدعاء. والحقيقة والمجاز العرفيان^{٤٥٤} كالدابة لذي^{٤٥٥} القوائم^{٤٥٦} الأربع والإنسان. والحقيقة والمجاز الاصطلاحيان^{٤٥٧} باصطلاح الكلام^{٤٥٨} كالحادث في الموجود المسبوق^{٤٥٩} بالعدم^{٤٦٠} والإضافات^{٤٦١} المتجددة [والأحوال التي تحصل^{٤٦٢} للموجود بعد^{٤٦٣} ما لم يحصل^{٤٦٤}]^{٤٦٥}.

٤٣٥ في غ: "لفظ الخالق".

٤٣٦ في ط: "جيش الأهل".

٤٣٧ "قوله تعالى" سقطت من ط. وفي ع، غ، ف: "في قولك".

٤٣٨ في ط، ع، غ، ف: "ثم اعلم".

٤٣٩ في ط، غ: "تنقسم". نهاية ١٢/ب من غ.

٤٤٠ في غ: "عرفية خاصة".

٤٤١ ما بين القسمين ساقط من ط. وتصحيحه من ط، ع، ف.

٤٤٢ في غ: "و إلى".

٤٤٣ ما بين المنعقلين ساقط من غ.

٤٤٤ في ع، ف: "الاصطلاحات الخاصة".

٤٤٥ ما بين المنعقلين ساقط من ط، وتصحيحه من ط، ع، غ، ف.

٤٤٦ في ط، ع، غ، ف: كاصطلاح النحوي".

٤٤٧ ما بين المنعقلين ساقط من ط وتصحيحه من ط، ع، غ، ف..

٤٤٨ انظر: مفتاح العلوم، ص، ١٩١-١٩٢، الإيضاح، ص ٣٩٥.

٤٤٩ كان في ط: "اللغويين". هذا تحريف. وتصحيحه من ط، ع، غ، ف.

٤٥٠ في ط، ع، غ، ف: "كأسد". نهاية ٤/ب من ط.

٤٥١ في غ: "وفي الرجل".

٤٥٢ كان في ط: "الشرعين". هذا تحريف. وتصحيحه من ط، ع، غ، ف.

٤٥٣ في غ: "والعبادة". هذا تحريف.

٤٥٤ كان في ط: "العرفيين". هذا تحريف. وتصحيحه من ط، ع، غ، ف..

٤٥٥ في غ: "الذي"، هذا تحريف.

٤٥٦ "القوائم". سقطت من ط. في ع، غ، ف: "القوائم".

٤٥٧ كان في ط: "الاصطلاحيين". هذا تحريف. وتصحيحه من ط، ع، غ، ف.

٤٥٨ في غ: "أهل الكلام".

٤٥٩ في ط: "والمسبوق أولاً".

أ/٥

فالمضابط^{٤٦٦} في هذا التقسيم إن كل واحد من الحقيقة والمجاز لابد له من انتسابه إلى وضع^{٤٦٧} من الأوضاع. [فالوضع الذي كانت^{٤٦٨} الحقيقة حقيقة بحسبه^{٤٦٩} فإن كان^{٤٧٠} الوضع^{٤٧١} وضع / اللغة كان^{٤٧٢} الحقيقة^{٤٧٣} الحقيقة^{٤٧٤} اللغوية^{٤٧٥}. [وإن كان المجاز مستعملا^{٤٧٦} في ذلك الوضع اللغوي يكون^{٤٧٧} المجاز^{٤٧٨} لغويا^{٤٧٩}. وإن كان الوضع الذي كان^{٤٨٠} الحقيقة حقيقة بحسب وضع الشرع^{٤٨١} يكون^{٤٨٢} المجاز المستعمل في ذلك^{٤٨٣} مجازا^{٤٨٤} شرعيا، كما أن حقيقة ذلك الوضع حقيقة شرعية، وهكذا في غيره^{٤٨٥}. فالصلوة^{٤٨٦} في الدعاء^{٤٨٧} حقيقة لغوية^{٤٨٨}، وفي العبادة^{٤٨٩} مجاز^{٤٩٠}. كذلك وفي

^{٤٦٠} في غ: "بعدم".

^{٤٦١} في ظ، ع، غ، ف: "وفي الاضافة".

^{٤٦٢} في ف: "يحصل".

^{٤٦٣} نهاية ٦/أ من ع.

^{٤٦٤} في غ: "لم تحصل".

^{٤٦٥} ما بين المنعقلين ساقط من ط. وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف.

^{٤٦٦} في ظ: "فالمضابقة". هذا تحريف.

^{٤٦٧} في ظ، ع: "وضع ما". وفي غ، ف: "وضع سابق".

^{٤٦٨} في غ، ف: "كان".

^{٤٦٩} ما بين المنعقلين ساقط من ط. وتصحيحه من ظ، ع، غ، ف.

^{٤٧٠} في ظ، غ، ف: "إن كان".

^{٤٧١} "الوضع" ساقطة من ظ، ع، ف.

^{٤٧٢} في ظ، ع: "كانت".

^{٤٧٣} في غ: "كالحقيقة". هذا تحريف.

^{٤٧٤} في ظ، ع، ف: "حقيقة".

^{٤٧٥} في ع، غ، ف: "لغوية".

^{٤٧٦} ما بين المنعقلين في ظ، ع، غ، ف: "والمجاز المستعمل".

^{٤٧٧} في غ: "فيكون".

^{٤٧٨} في ظ، ع، ف: "مجازا". نهاية ٦/أ من ف.

^{٤٧٩} في غ: "اللغويا". تحريف.

^{٤٨٠} في ظ، ع: "كانت".

^{٤٨١} في غ: "والوضع الشرعي".

^{٤٨٢} في غ: بزيادة "يعني". هذا تحريف.

^{٤٨٣} "ذلك" ساقط من ط.

^{٤٨٤} في ظ: "يكون مجازا".

^{٤٨٥} في ظ: "في غير".

^{٤٨٦} في غ، ف: "والصلوة".

^{٤٨٧} في غ: "والدعاء". محرف.

الشرع بالعكس أي^{٤٩١} حقيقة شرعية في العبادة، ومجاز^{٤٩٢} شرعي في الدعاء. لأن وضعه [في الشرع للعبادة وفي اللغة للدعاء]^{٤٩٣}.

تم^{٤٩٤}

^{٤٨٨} في ف: "لغة".

^{٤٨٩} في ف: "وفي العبادة المخصصة". نهاية ١٣/ب من غ.

^{٤٩٠} "مجاز" ساقطة من غ.

^{٤٩١} "أي" ساقطة من غ.

^{٤٩٢} "ومجاز" ساقطة من ط. وفي ع: "مجاز".

^{٤٩٣} ما بين المنعقلين هكذا في ط، ع، غ، ف: "في اللغة للدعاء وفي الشرع (غ: "وفي الشرع المخصصة") للعبادة.

^{٤٩٤} في ط: "تمت رسالة الاستعارة لعلي قوشجي، تغمد الله بغفرانه وأسكنه بحبوبة جنانه بعون الله وتوفيقه. وفي غ: "تمت الكتاب بعون

الله الملك الوهاب غفر الله له ولوالديه وللمؤمنين. سنه ١٢١٤.

الفهارس

فهرست الآيات

فهرست القوافي

فهرست الكتب

فهرست الأعلام

فهرست الموضوعات

فهرست الآيات

٨٥	﴿رب إني وضعتها أنثى﴾:
٩٥	﴿اهدنا الصراط المستقيم﴾:
٩٩	﴿ليس كمثل شيء﴾:
١٠٠، ٩٩	﴿واسئل القرية﴾:

فهرست القوافي

٨٤	"هواي مع الركب اليمانيين مصعد":
----	---------------------------------------

فهرست الكتب

٨٨، ٨٧	الإيضاح:
٨٨	التلخيص:

فهرست الأعلام

٩٨، ٩٧، ٩٤، ٨٨	الخطيب:
٩٨، ٩٧، ٩٤، ٨٨	السكاكي:

فهرست الموضوعات

٨١	الحقيقة:
٨١	المجاز:
٨٢	أضرب المجاز:
٨٥-٨٧	أقسام الكناية:
٨٧-٩٠	أقسام الاستعارة:
٩٠-٩٤	أقسام المجاز باعتبار اللفظ:
٩٤-٩٦	أقسام الاستعارة التصريحية:
٩٦-٩٩	أقسام الاستعارة التصريحية باعتبار اللفظ:
٩٩-١٠٠	المجاز بالحذف والزيادة:
١٠١-١٠٣	أقسام الحقيقة والمجاز:

بسم الله الرحمن الرحيم
 بحمد ذي المن والاحسان والصلوة على رسول الله
 براءة العالم وفصاحة البيان وعلى آله الكرام واصحابه
 العظام الذي يهدي من ياتهم بقدي اعلم وان اعلم
 ان اللفظ الموضوع المستعمل مفرد كان او مركباً ان
 استعمل فيما وضع له حقيقة كما لاسد في الحيوان المفترس
 المخصوص والقفل في ارقاق الروح ومثاله في المركب
 كقول لاسد بمعنى اهلك الحيوان المفترس المخصوص وانه
 استعمل في غير ما وضع له بالقرينة المانعة عن ارادة ما
 ما وضع له والعلاقة بينهما اي بين الموضوع له وغير الموضوع
 ضوع له فجازتم الجواز ينقسم الى قسمين استعارة ان كان
 علاقة المشابهة اي مشابهة المراد بما وضع له اللفظ المتعارف
 ومرسل ان كان علاقته غير المشابهة من السببية والكلوك
 والجوار والاطلاق والغموم وغير ذلك مثال الاستعارة
 في اللفظ المفرد كما لاسد في الرجل الشجاع فان الاسد
 غير موضوع له للرجل فان ما وضع له لاسد الحيوان المفترس
 لا الرجل ولكن استعمل الاسد في الرجل لكونه مشابهاً في
 وضع له لاسد في الشجاعة وكما لقفل في الفرس الشديد المشابهة
 رقت

اللغة كان الحقيقة الحقيقية اللغوية وان كان المجاز مستعملاً
 في ذلك الوضع اللغوي يكون المجاز لغوياً وان كان الوضع
 الذي كان الحقيقة حقيقة بحسب وضع الشرع يكون المجاز
 المستعمل في ذلك الوضع مجازاً شرعياً كما ان حقيقة ذلك الوضع
 حقيقة شرعية وبكده في غيره فالصلوة في الدعاء حقيقة
 لغوية وفي العبادة مجاز كذلك وفي الشرع بالعكس اي
 حقيقة شرعية في العبادة ومجاز شرعي في الدعاء لان
 وضع في الشرع للعبادة وفي اللغة للدعاء مجازاً

٥/ب